

BENARES SANSKRIT SERIES;
A
COLLECTION OF SANSKRIT WORKS

EDITED BY THE
PANDITS OF THE BENARES SANSKRIT

UNDER THE SUPERINTENDENCE

G. THIBAUT, Ph.D.

No. 145.

साख्यायनगृह्यसूत्रम्

कौसुंवरवास्तव्यपाण्डितवरवासुदेवविरचितः ।

काव्यश्रीर्षं-न्यायोपाध्यायपदवीमता

श्रीसोमनाथोपाध्यायेन संगोषितः ।

कौपीतकिगृह्यसूत्राणि च ।

रत्नगोपालभट्टेन संगोषितानि ।

SĀNKHYĀYANAGRIHYA SANGRĀHA,
By PANDITA VASUDEVA;

EDITED BY

BENARES

Published by the Proprietors Messrs. Bray B. Das & Co.
AND SOLD BY H. D. GUPTA,
Secretary, Choukhamba Sanskrit Book Depot.

Printed at the Vidya Vihara Press
By Harikrishna Das,
BENARES.

1908

सुधीपत्रम् ।

	रु०	आ०
गणपाठ	०	४
गोलप्रकाशः	२	८
गंगालहरी	०	२
गुरसारणी	०	४
जातकतत्त्वम्	०	१२
तत्त्वदीप	०	२
तर्कसमूहः	०	२
दत्तकमीमांसा	०	८
धर्मशास्त्रसमूहः	०	२
धातुपाठः (शिला -)	०	२
धातुरूपावली (शिला ॥)	०	२
परिभाषापाठः	०	०
पाणिनीयशिक्षा भाष्यसहिता	०	२
प्रथम परीक्षा	०	२
प्रथमपुस्तक हिन्दी	०	२
प्रथमभूषणम् (प्रश्न विचार का बहुत उत्तम ग्रन्थ)	०	४
फकिफाप्रकाशः	०	८
धीजगणितम् (म० म० पं० सुधाकरकृतटिप्पणीसहित)	१	४
मनोरमा शब्दरत्नसहिता	७	०
मुहूर्तमार्तण्डः सटीक	०	८
लघुकौमुदी टिप्पणीसहिता	०	३
लघुकौमुदीभाषाटीका (पं० मथुराप्रसादमिश्र कृत) (टिप्पणीसहित)	४	०
लीलावती (म० म० पं० सुधाकरकृतटिप्पणीसहित)	१	०
घसिष्ठसिद्धान्तः	०	१
विष्णु सहस्रनाम	०	१
व्याकरणकौमुदी (उपक्रमणिका का दूसरा भाग)	१	०
शब्दरूपावली	०	०
शृङ्गार सप्तशती	१	८
समासचक्रम्	०	१
समासचन्द्रिका	०	१
सरस्वतीकण्ठाभरणम्	३	०
साङ्ख्यचन्द्रिका टिप्पणीसहिता	०	८
सिद्धान्तकौमुदी (पं० वामनाचार्येण संशोधिता)	१	८
सिद्धान्तमुक्तावली दिनकरीटिप्पणीसहिता	२	०
उपसर्गवृत्ति	०	१
उत्तरकौमुदी	०	६
क्षेत्रमंदिना	१	०

अनेनः श्रीवेदपुराणाय
श्रीधामुद्देशविद्वद्वरविरचितः
साङ्ख्यायनगृह्यसङ्ग्रहः

ॐसाङ्ख्यायनगृह्यस्य दीक्षितश्रेष्ठमुनुना ॥

कृतैषा पद्धतिर्व्याख्या शिष्याणां हितकाम्यया ॥

प्रारब्धः कर्मसङ्ग्रहः । किमनेन प्रयोजनम् ? उच्यते ।
अनेन गृह्योक्तानि कर्माणि प्रयुज्यन्ते । ननु सूत्रैरेव प्रयो-
गः कथित एव ? उच्यते । सूत्राणि व्याख्यागम्या-
नि भवन्ति । यद्येवमाचार्यादिस्वामित्रत्सदादिभिर्व्याख्यात
एव सूत्रार्थः । किं तु अस्मिन्नर्थे इतस्ततः परिभाषासू-
त्राणि विद्यन्ते यस्तेष्वर्थ उक्तः स मन्दिष्यां कर्मकाले कदा
चित्तु स्मृतिविपर्ययं नागच्छेत्ततश्च कर्महानिर्जायते च, हीने च क्रि-
यमाणे अफलता विपरीतफलता वा स्यात् । यथाह शिक्षाकार ए-
व—“मन्त्रो हीनः स्वरतो वर्णतो वा मिथ्यामयुक्तो न तमर्थमाह ।
स वाग्वज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधात्” । इति
प्रयोजनम् । अन्यच्च—सूत्रक्रमः प्रयोगेऽन्यः कर्मक्रमश्चाऽन्यः
ततः प्रगुणीक्रियत इति द्वितीयप्रयोजनम् । न च व्याकरणादृते
प्रयोगकाले देवता ऊहयितुं शक्यन्ते । तदेतत्प्रयोजनत्रयमपेक्षयाऽय-
मारभ्यते ।

अत्र च तावत्प्रथममावसथ्याधानं पठितम् । तद्रक्ष्या-
मः । अस्य च बहूः पक्षा आचार्येणोक्ताः । ते च ग्रन्थान्तरा-
देव ज्ञातव्याः । सायमाहुतिसंस्कारोर्ध्वर्योः मत्पय इत्युक्तम् । तस्य
विधिः कात्यायनसूत्रे पठितस्तदत्रैव व्याख्यास्यामः । वैशारूपा-
ममानास्यायामन्युषां वा मंपन्ने नक्षत्रे वा कृत्तिकादौ शोभन-

दिवने दृष्टिश्राद्धं कृत्वा ततोऽध्वर्युर्यजमानपश्चारवि दक्षि-
णपूर्वद्वारमन्यगारं कृत्वा पाक्षिकं च वषट् कारयित्वा ततो द-
म्पती स्नात्वा क्षौमे वासमी परिभक्तः ततोऽध्वर्युरग्निमानयित्वाऽभ्य-
गारे स्थापयति । वैश्यकुलाद्वा अम्बरीषाद्वा यस्य वा गृहे प्रभृत-
मन्नं पच्यते एतेषामन्यतमस्मात्प्रदेशात्क्षौकिकमग्निमाहृत्य स्थाप-
येत् । ततो दम्पती अपि हविष्यपक्षमश्रीयाताम् । ततो यजमानः
उपास्मन्नेलायां "देवाः पितरः पितरो देवा मोहमस्मिन्समन्पजे
यस्माद्मस्मि ननमन्तरयामिस्तम इष्टं स्वभ्रातं संदुतमस्तु" इति
जपित्वा अगारं मन्विश्य पश्चाद्गैरुपविशति । यजमानस्य दाक्षिणतः
पत्नी उपविशेत् । ततोऽध्वर्युः पत्न्यै अधरारणि प्रयच्छति यजमा-
नायोत्तरारणिम् । ततोऽस्मिन् आदित्ये लोहिते वलीषर्दचर्मणि
तण्डुलानां त्रिःशष्टतिपरिमाणानि चत्वारि पात्राणि मापयित्वा-
दनं पक्तास्य मध्ये त्रिलं कृत्वा घृतेन पूरयेत् । ततस्तस्मिन्
त्रिले आश्वत्थीतिस्तस्रः समिधोऽभ्यज्य "समिधामिं हुवस्यत, सुत-
मिद्धाय शोचिषे, तन्त्वा समिद्धिरङ्गिरः, उपत्वाग्ने हविष्यतीष्टि-
ताचीर्यन्तु हर्षत जुपस्व समिधो मम" इत्येतासां चतसृणामृचां
प्रथमया समिधमाधाय द्वितीयां जपति । ततस्त्वृतीयाचतुर्थीभ्यां
यथासङ्ख्यं समिधावाधायानन्तरं तमोदनमध्वर्युः प्राज्य "च-
ष्यराधस्त ब्रह्मोदन" इति प्रैष्यति । ततो यजमानोऽध्वर्यवे वरं द-
दाति । ततः पत्नीयजमानयोः पाक्षिकमशनं तथा जागरणमपि
पाक्षिकमेव पत्नीयजमानयोः । अग्निश्च सकलामेव रात्रीं दीपयित-
व्यः । ततः प्रभातममये तमग्निमुपशमयन्ति । स्थानं परिसमूहो-
पलिप्योल्लिरुयोद्धरति । ततो यजमानोऽध्वर्युमन्वारमति । ततोऽध्वर्यु-
रुल्लिखितप्रदेशमभ्युक्ष्य हिरण्यं दत्त्वा तुषं दधाति । ततो मृषको-
स्करम् । ततस्त्रिसप्ततिसमीप्रभृतिभिर्वेष्टयति । ततो हिरण्यं पाक्षि-

कम् । ततो "वाचं यञ्च पूर्णाहुतेः" इति प्रैषं ददाति । यजमानो वाग्यतो भवेत् । तत उदित आदिसे "अश्वमानय" इति प्रेष्यति । स्थितेऽश्वे पुरस्तान्मन्थनम् । ततो यजमानः जाते वरदाने "प्राणममृते दध" इत्येतं मन्त्रमकारान्तं मनसा जपन्नग्नैरुपरि बहिर्दृष्टिं निश्वासं कृत्वा "अमृतं प्राण आदध" इत्येतमपि मन्त्रमकारान्तमेव मनसा ध्यायन्नग्निपवघ्नाय ततः उद्धरणम् । ततोऽश्वपुरस्ताद्गच्छति । ततः पृष्ठतोऽग्निमानयते । ततो यजमानो घूमेन स्पृश्यमानो गच्छति । ततोऽश्वस्य दक्षिणपूर्वपादेन संपारमाक्रमय्य प्राञ्चनीत्वा पश्चिमाभिमुखं कृत्वा अग्निना पादेन द्विः स्पृष्ट्वा सकृद्वा पश्चाद् इत्येतस्य स्थाने यजमाननामाध्वर्योरुच्चारयितव्यम् तद्यथा— "भार्गवस्य त्वा व्रतपते व्रतेनादधे वासिष्ठस्य त्वा आत्रेयस्य त्वा कश्यपस्य त्वा " एवमादि । ततो यजमानः पुरस्तात्परिक्रम्याऽग्नेर्दक्षिणत उद्गमुखो भूत्वा इध्मस्य पूर्वार्द्धमन्वारभ्य " घौरिव भूमना पृथिवी वञ्चरिम्णा तस्यास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्ठेऽग्निमन्नाद्यादधे " इत्येतं मन्त्रमेकारान्तं जपित्वा ततः " आयङ्गौः पृश्निरकमीदि " त्येताभिस्तिष्ठभिरुपस्थानं करोति । अपरे तु सर्पराश्रयुपस्थानमिच्छन्ति । ततोऽध्वर्युः अश्वमग्रेः प्रदक्षिणमानीय उत्तरत उत्सृजति । अक्षतहोममेकतन्त्रेण एतदन्तमध्वर्युर्वेदेविहितं कर्म कृत्वा ततो वक्ष्यमाणेन विधिना आज्यसंस्कारं कृत्वा सव्येन कुशान् शृहीत्वा त्रिर्यहीत्वा चतुर्थे ग्रहणे तावदाज्यं दधात् यावज्जुहुः संपूर्णा । ततोन्वारन्धे समिधमाधाय " इदं विष्णुर्विचक्रम " इत्यनेन मन्त्रेण स्वाहाकारान्तेन जुहुयात् । अथ वा मजापतिं ध्यात्वा तूर्ण्यं जुहुयात् । ततोऽध्वर्यवे वरं दत्वा वक्ष्यमाणेन विधिनाग्नेयवसानायाऽग्नेये यावकायाग्नेये मनायाग्नेये अक्षतहोमे एकतन्त्रेण

अग्नये पवमानाग्नये पावकायाग्नये शुचये अदितये एतेषां चतुर्णां
वक्ष्यमाणेन स्थालीपाकविधिना चतस्र आज्याहुतीर्हुत्वा ततः स्वि-
ष्टकृत्ततो यथोत्साहं दत्त्वा तन्त्रशेषं समाप्य ब्राह्मणभोजनम् ॥
अथारणीपक्षानद्गीकुरुते । तत्र सूत्रोक्तयोनेः सद्य एवाग्निमाहृत्य
पूर्वोक्तेषु संभारेषु स्थापयित्वा पूर्ववत् पूर्णाहुतिं हुत्वा ततः समु-
हनादि शेषं कर्तव्यम् । के चिद्गार्हपत्यवत्संभारादिकमिच्छन्ति ।
शृद्धो गार्हपत्यवदिति वचनात् । यत्रान्त्यां समिधमभ्यादध्यादिति
वैवाह्यमेवेति च । तावन्मात्रमेव भवति न तु पूर्णाहुत्यादिकं कि-
ञ्चित् । तमग्निमिन्धीतेति वचनात् ।

एवमन्यतमेन पक्षेणाधाने निर्वृत्ते यावज्जीवं सायं प्रा-
तश्च होमः कर्त्तव्यः । तं वक्ष्यामः । अस्तमित आ-
दित्ये वक्ष्यमाणेन विधिना त्रिः परिसमूह्य “ ऋतं त्वा सत्ये-
न परिपिञ्चामी” त्यनेन मन्त्रेण त्रिः पर्युक्ष्य समिधमाधाय “अ-
ग्नये स्वाहे”ति हुत्वा “मजापतये स्वाहे”ति मनसा ध्यात्वा द्वितीयाहु-
तिमेवम् । एते द्वे आहुती व्रीहियत्रतण्डुलानामन्यतमेन द्रव्येण पा-
णिना जुहुयात् । तण्डुलानां प्रक्षालनं पाक्षिकम् । ततः समिधमा-
धाय पूर्ववत्पर्युक्षणं ततः प्रभाते अनुदिते आदित्ये “सत्यं त्वर्त्ते-
नपरिपिञ्चामि” इति पर्युक्षणं “सूर्याय स्वाहे”ति व्रताहुतिः । शेषं
पूर्ववत् ।

१ आधाने निर्वृत्ते अन्तरा या पौर्णमासी तस्यामन्वारंभ-
णीयायाः कर्म भवति । तद्वक्ष्यामः । वक्ष्यमाणेन विधिना चरुं
श्रपयित्वा “ अग्नाधिष्णुभ्यां स्वाहा सरस्वत्ये स्वाहा सरस्वते
स्वाहे”ति हुत्वा ततोऽग्नये स्विष्टकृते हुत्वा यथोत्साहं दत्त्वा तन्त्र-
शेषं समाप्य ब्राह्मणभोजनम् । केषांचिदन्वारभणीयायां पञ्चहविः-
क्रिया । तेषां “ मग्नये भगिने स्वाहा अग्नये व्रतपतये स्वाहे”ति द्वे

आहुती अधिके शेषं समानमिति ।

अन्वारम्भणीये कर्मणि निर्वृत्ते यावज्जीवं दर्शपौर्ण-
मासावभियष्टव्यौ तयोः कर्मणी वक्ष्यामः । पौर्णमासं ल-
वणं माषा येन च द्रव्येण प्रातश्चरुः कर्त्तव्यः एतानि ना-
दनीयात् । अल्पाशनं कर्त्तव्यं मेयुनं च न मेवेत् । प्रतिपद्युदित-
मात्र एवादित्ये शुचिः सुचिः शुचौ रमणीये प्रदेशे वक्ष्यमाणे-
नैव विधिना ग्रहणासादनादिवर्जं चरुं श्रपयित्वा “अग्नयेस्वाहे”ति
हुत्वा तत आज्यस्य चतुर्गृहीत गृहीत्वा “अग्नीषोमाभ्यां स्वाहा” ततः
पुनश्चरोर्गृहीत्वा “अग्नीषोमाभ्यां स्वाहे”ति हुत्वा ततः स्व-
ष्टकृतं तन्त्रशेषं समापयेत् । अमायास्यायां पौर्णमास्यामिति व्रतस्थौ
भूत्वा प्रतिपादि पूर्वोक्त एव काले चरु श्रपयित्वा “अग्नये स्वा-
हा” इति स्थालीपाकस्य हुत्वा तत आज्य पूर्ववद्गृहीत्वा “विष्णवे
स्वाहे”ति ततश्चरोर्गृहीत्वा “इन्द्राग्निभ्यां स्वाहे”ति हुत्वा ततः
स्विष्टकृतं तन्त्रशेषं समापयेत् ।

सांन्नाय्ययाजिनो विशेषं वक्ष्यामः । या विष्णवे सा “अग्नी-
षोमाभ्यां स्वाहे”ति होतव्या । या इन्द्राग्निभ्यां सा “इन्द्राय
स्वाहे”ति । शेषं समानम् । ततो ब्राह्मणभोजनम् ।

प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामः । उपशान्तो गतः स्वयने-
राहरणं कृत्वोद्दिष्टव्याभ्युक्ष्य स्थापयेत् । यदि कस्य चित्क्रियमा-
णस्य कर्मणः कालातिक्रमो भवेत् ततो वक्ष्यमाणेन विधिना चरुं
श्रपयित्वा आवापस्थाने “अग्नये पयिकृते स्वाहे”ति हुत्वा ततः
स्विष्टकृत्तन्त्रशेषं समाप्य अतीतकर्म कर्त्तव्यम् । एवं सर्वेष्वपि द्रष्ट-
व्यम् । ग्रामाग्निसंसर्गे “अग्नये विविचये स्वाहा” द्वाग्निमंसर्गे
“अग्नये संसर्गाय स्वाहा” श्मशानाग्निमंसर्गे “अग्नये शुचये स्वाहे”
ति विद्युदग्निमंसर्गे ‘अग्नये वसुमने स्वाहा’ । अथ यज्ञमानस्य कु-

दुम्बस्य व्याधिर्भवति ततो गानेषुकतण्डुलैश्चरुं श्रपयित्वा “ह-
 द्राय स्वाहा” । अथ दीर्घमध्वानं गन्तुमिच्छेत् ततः “पूष्णे पथि-
 कृते स्वाहा” । अथ होमकाले प्रतिपदि वा समाप्ते पर्वणि व्रते
 सति अव्रत्येन वा मैथुनमाषादिना संव्यवहरते ततः “अग्नये व्र-
 तपतये स्वाहे”ति । अथ व्रतकाले रोदनाक्रियां करोति ततः “अ-
 ग्नये व्रतभृते स्वाहे”ति । अथ यदि गृहदाहो भवेत्ततः “अग्नये
 व्रतपतये स्वाहे”ति । अथ व्रतकाले “क्षामवते स्वाहा” अनादिष्टे
 प्रायश्चित्ते उत्पन्ने सर्वप्रायश्चित्तमिति ॥

अहरहः स्वाध्यायमधीते इत्युक्तं तद्वक्ष्यामः । “अधानो देव-
 न्सवितरि”ति द्वे “अपोहि मनसस्पत”इति पञ्च “ऋतं च सत्यं चा-
 भीद्धादि”ति तिस्र “आदित्या अवहिसते”त्यष्टौ “इन्द्रश्रेष्ठानि द्र-
 विणानि धेही”त्येका “हंसः शुचिपद्मसुरन्तरिक्षसदि”त्येका “नमो
 महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्य” इत्येका “इन्द्रभयामह” इत्येका “अ-
 धस्वन्नस्ये”त्येका “योमे राजन्नि”त्येका “ममाग्नेवर्च” इति नव
 “स्वास्तिनोमिमीतामि”ति पञ्च ॥

कन्यावरणं वक्ष्यामः । कन्यामस्पृश्यमैथुनामसमानार्षेयां ल-
 क्षणोपेतां परिणयीत “अनृक्षरा ऋजवः संतुपन्त्या” इत्येन मन्त्रेण
 वरकामानागन्तुकामान्परिणेतान् अनुमन्त्रयते । एवं गमने गमने
 तावदनुमन्त्रणं कर्त्तव्यं यावदङ्गीक्रियते । ततः पुष्पफलय-
 वानुदकुम्भं गृहीत्वा “देवदत्तोऽहं भो” इत्येवं स्वं नाम त्रिरुषार्य
 आर्यः सर्वे वा ततः प्राङ्मुखा गृह्याः प्रत्यङ्मुखा वरवित्तका
 भवन्ति । मध्ये चोदकुम्भः । ततो वरवित्तकाः अमुकगोत्रो वरवि-
 त्तकः अमुकनामानोऽस्य पूर्वजा इति पितृतो मातृतश्च त्रिपुरुषं कथ-
 यित्वा कन्यां प्रार्थयन्ते । ततः कन्यावित्तकेन प्रतिपन्ने “यथाहिलम्नो-
 पस्थायिने अविकलेन्द्रियाय दास्यामी”ति, ततो द्वावापि “अना-

धृष्टमस्यनाधृष्टं देवानामोजोनभिश्चस्त्यनभिश्चस्तिपा अनभिश्चस्ते-
न्यमञ्जसा सत्यमुपगेवं सुधितेमाथा” इत्यनेन मन्त्रेणोदकुम्भ-
स्थां पूर्णपार्वीं पुष्पाक्षतफल्यवहिरण्यमिश्रामभिस्पृशतः । ततो
वरवित्तसक्त आचार्यः “आनः प्रजाजनयतु प्रजापतिः”
इत्यनेन मंत्रेण तां पार्वीं कन्याया मूर्द्धनि करोति । ततः “प्रजां त्वयि
दधामि परंस्त्वयि दधामि तेजो ब्राह्मवर्चसं त्वयि दधामि” इत्यने-
न मंत्रेण कन्यामनुमंत्रयेत् । अपरे त्वेवं व्याचक्षते । आनः प्रजामि-
ति ऋक् प्रजां त्वयि दधामीति त्रीणि यजूंषि एक एवायं यंत्रः ।
अनेन पार्वीमेव मूर्द्धनि करोति । अनुमन्त्रणं न कर्त्तव्यम् । एवं
प्रतिपक्षे वरवित्तके गृहमागत्य कथिते प्रतिश्रुतकर्म भवति तद्द्रव्या-
मः । चतुरस्रं गोमयेन स्थंडिलस्योपलेपनमुदकसंस्थां मध्ये रेखां
कृत्वा तस्या उपरि प्राङ्मुखं रेखात्रयमुदकसंस्थं कृत्वोद्घृत्या-
द्भिरभ्युक्ष्य ततः “अग्निप्रणयामि मनसा शिविना यमस्तुसङ्गमनो-
वसूनाम् । मानो हिमीस्याविरं माकुमारं शन्नो भव द्विपदेशंचतुष्पदे”
इत्यनेन मन्त्रेण एकारान्तेन अग्निं प्राञ्चं प्रणयति । तूर्ण्णी वा ।
ततः पाणिना सोदकेन प्रदक्षिणं त्रिः परिसमूह्य ततः कुशैः पु-
रस्तादारभ्य प्रदक्षिणमभ्युक्षणं कृत्वा दक्षिणतोर्गनेर्ब्रह्मासनमुत्तरतः
प्रणीतासनं कुर्यात् । ततो ब्रह्मा उदककमण्डलुं विष्टरं वा पुरस्तादग्ने-
र्नीत्वा “भूर्भुवः स्वारं” इत्यनेन मन्त्रेण दर्भासने स्थापयित्वा पुष्पैर-
र्चयति । ततः “को वः प्रणयती” इत्यनेन मन्त्रेणाऽऽपः प्रणीय “भूर्भु-
वःस्वारि” इत्यनेन मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य ततः परिस्तरणम् । सन्ध्येन कु-
शान्घृहीत्वा दक्षिणं जान्वाच्य दक्षिणेन हस्तेन पुरस्तादग्नेस्त्रि-
स्तृणाति । अथ पश्चात्त्रिभिस्त्रिरेवं त्रिभिस्तरणैर्नव भवन्ति । अथ
वा पञ्चकृत्वस्तरणं कुर्यात् ततः पञ्चदश भवन्ति । अपरे त्वेवं व्या-
चक्षते । सकृत् सकृत् स्तरणं कुर्यात्तत्स्त्रीणि पञ्च वा भवन्ति । मूला-

न्यग्नेः प्रच्छादयति । स्तरणादनन्तरं कुशतरुणे ममेऽप्रशीर्णाग्ने अन-
 न्तर्गर्भे प्रादेशेन मापयित्वा कुशमन्तर्द्धाय “पवित्रेस्थ” इत्यनेन मन्त्रे-
 ण छित्त्वा प्राग्ने कृत्वा “वैष्णव्यापि”त्यनेन मन्त्रेणाद्भिरभ्युक्षेत् ।
 त्रीणि वा पवित्राणि कुर्यान्मन्त्रस्तु स एव । ततः पवित्राभ्यां प्र-
 दक्षिणमार्गिन त्रिः पर्युक्ष्य “महीनां पयोसी” त्यनेन मन्त्रेणाऽऽज्य-
 स्थाल्यादान “मिपेत्वे”त्यनेन मन्त्रेणाधिश्रयणम् । स्तुवमथोत्रिलं प्रत-
 प्य संमार्जनकुशैः संमृज्य पुनः प्रतप्य निदधाति । “ऊर्जेत्वे”त्यने-
 न मन्त्रेण उदगुदवासनं कृत्वा दक्षिणहस्तेनोपकनिष्ठिकांगुष्ठाभ्यां
 पवित्रे ग्रे गृहीत्वा एवं वामहस्तेन मूले गृहीत्वोदङ्मुखे ततो मध्ये-
 कृत्वा “सवितुष्ट्वा प्रसव उत्पुनाम्यछिद्रेणवा पवित्रेण वसोः मूर्यस्य
 रश्मिभि”रित्यनेन मन्त्रेणाज्यमुत्पुनाति । ततः “सवितुर्वः प्रभव” इति
 कृतेनानेनैव मन्त्रेण स्तुवस्था अप उत्पुनाति । तत्तस्ताः प्रणीताः
 प्रापयेत् । ततस्तरणसमित्पत्रद्रव्याणां प्रोक्षणम् । अपरे त्वेवं व्या-
 चक्षते । स्तुवस्था अप उत्पूप स्तोकं प्रणीताः प्रापयेत् शेषं प्रोक्षणं
 कुर्यात् । ततश्चरपत्रमादाय पवित्रेऽन्तर्हिते कृत्वा दक्षिणहस्ते त-
 ण्डुलमुष्टिं चरुपात्रेण निर्वपति । यदैवच्यश्चरुर्भवति तमुधार्य
 “अग्नये जुष्टन्निर्वपामि” इति मुष्टिन्नयं तूर्णीं चतुर्थमेवं सर्वचरुनि-
 र्वपणे द्रष्टव्यम् । आमादनं प्रोक्षणं त्रिः प्रक्षालनं त्रिः श्रयणम् ।
 ततः सप्तदश समिधोऽभ्याधाय “विष्णोर्हस्तोसी” त्यनेन मन्त्रेण
 सव्येन कुशान् दक्षिणेन मूले स्तुवं युगपद्गृहीत्वा दक्षिणं जा-
 न्वाच्य जानुभ्यामन्तरा दक्षिणं बाहु कृत्वाघारसंज्ञके द्वे आहुती
 जुहोति “त्वमग्ने प्रमतिस्वपितामिन” इत्यनेन मन्त्रेणोत्तरतः पश्चाद्दि-
 ग्नेरारभ्याविच्छिन्नं दक्षिणतो हुत्वा “यस्ये मे द्विमवंतोमहित्वे” त्या-
 दिना मन्त्रेण दक्षेण पश्चाद्दिग्नेरारभ्याविच्छिन्नमुत्तरतो हुत्वा
 ततः “अग्नये स्वाहे”त्युत्तरमाज्यभाग “सोमाय स्वाहे”तिदक्षिणं ततः

“अग्निर्जनिता स मे कल्याणश्रियं जायां ददातु स्वाहा सोमोज-
नितासर्मा कल्याणश्रियाजनिमन्तं करोतु स्वाहा पूषाज्ञा विमा-
नममा कल्याणश्रियै पित्रामात्राभ्रातृभिर्ज्ञातिमन्तं करोतु स्वाहा” ।
अनेन प्रकारेण वधुकाया नामग्रहणं कर्तव्यमाएवमेनास्तिस्त्र आज्या-
हुतीर्हुत्वा “अग्रये स्विष्टकृते स्वाहे”ति स्विष्टकृते हुत्वा ततो “भूः
स्वाहा, भुवः स्वाहा, स्वः स्वाहा, भूर्भुवः स्वः स्वाहे”ति महा-
व्याहृतयश्चतस्रः । ततो “भूर्भुवः स्वः स्वाहा” । “अयाश्वाग्नेस्यन-
भिशस्तिपाश्चसत्यमित्वमयासि अयासामनस्मत्ततोयासंहव्यमूहिषे अ-
यानः कृष्णाहि भेषजं स्वाहे”ति सर्वमापश्चित्तसंज्ञके द्वे आहुती ।
ततः “मंजापतयेस्वाहे”ति जुहुयात् । ततः सव्ये पाणौ ये कुशा-
स्नान्दक्षिणेनाग्नेः संगृह्य मूले सव्येन तेषामग्रं क्षुवे समनक्ति । मूले
सव्येन गृहीत्वा मध्यमाज्यस्थल्यां त्यक्त्वा मूर्लांश्च ता “नग्नेर्वासोसी”-
त्यनेन मन्त्रेणाग्नौ क्षिपेत् । ततस्तिस्त्रः समिधोऽभ्याधाय पूर्वव-
त्पर्युक्षणम् । ततः “इदमापः प्रवहते”ति तृचेन मार्जनं कृत्वा
पवित्रे तेनाग्नौ क्षिपेत् । ततोग्नेरात्मनश्चोत्तरेण नीत्वा प्रणीता
अग्नेः पुरस्ताद्दस्तमानीय दक्षिणतः पश्चाद्विमुच्य ब्रह्मार्ण
चाग्नेः पुरस्तात् आनीय विमुंचति । स्तुवं च प्रतप्योन्नयत्पानीय
विमुञ्चति ।

इन्द्राणीहोमकर्त्तव्यतां व्याख्यास्यामः । अत्र स्तरणाद्याधारान्ता
भागाः पाक्षिकाः । उत्तरायणे शुक्लपक्षे विशिष्टव्यतीपातादिवर्जि-
ते विवाहलग्नमन्वीक्ष्य तस्मिन्निरूपिते श्वो भाविनि विवाहे परश्वो
भाविनि चार्द्धरात्रेतीति अर्द्धरात्रे वा । अपरे तु व्याचक्षते । प्र-
हरशेषायां निशायामस्मिन् काले वाऽन्तिकोपविष्टा बन्धुस्त्रियः
पतिपुत्रवत्यः सुभगा लौकिकानि गीतानि गायन्त्यः कन्या-
याः स्नायनं कुर्वन्ति । चत्वारः कलशा उदकपूर्णां सर्वौषधिगुप्प-

विमिश्राः सुगन्धद्रव्यविमिश्राश्च कार्याः । यथालाभं यद्गल्या-
नि क्षिप्त्वा तैः सशिरस्कां कन्यां स्नापयित्वा कुसुम्भरक्तं नवं वा
वासः परिधापयेत् । ततः उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्यभागान्तं
पूर्ववत् कृत्वा पश्चादग्नेः कन्यामुपवेश्यान्वारब्धायां महाव्याहृत-
यश्चतस्रस्तन अग्नये, सोमाय, भजापतये, मित्राय, वरुणाय, इन्द्र-
य, इन्द्राण्यै, गन्धर्वाय, भगाय, पूष्णे, त्वष्ट्रे, वृहस्पतये द्वादशम-
न्त्राः “ रात्रे प्रत्यनीकाये”त्येको मन्त्रः । एवंमेतैर्महाव्याहृतिप्र-
भृतिभिः सह सप्तदशभिर्मन्त्रैः स्वाहाकारान्तैराज्याहुतीर्हुत्वा तत-
श्चतस्रोष्टौ वा विववाः शूद्राः शाकेन सुरया स्वादुना वाग्नेन तर्प-
यित्वाचतुष्पकारं नृच्यं कारयेत्ततः पाक्षिकस्विष्टकृत्तनो महाव्या-
हृतिसर्वमायश्चित्तादितेत्रशेषं पूर्ववत् समापनीयम् । वरस्य च “ वै-
श्रवणाय स्वाहा, ईशानाय स्वाहा” इति द्वे आहुती अधिके ।
शेषं समानम् । ततः प्रभाते ब्राह्मणभोजनम् ।

विवाहकर्म वक्ष्यामः । वरः स्नातः कृतलौकिकमङ्गलः मित-
चन्दनानुलिप्तः सितमाल्याम्बरधरो घृतगोरोचनः कृतपुण्याहवा-
चनो भूत्वा स्वष्टहात् श्वशुरगृहमागत्योपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्य-
भागान्तं निर्विकल्पं करोति । तत अविषवाः सुभगाः सुरूपास्त-
रुण्यो याः कन्यामरण्यस्ता वरं गृहीत्वा कुमार्यै दर्शनाय कौ-
तुकमङ्गं गृहं प्रवेशयन्ति । ताश्चाभसपातकानि मुक्त्वा यत् प्रेरय-
न्ति तत्कर्त्तव्यं यद्भाषयन्ति तद्गणितव्यम् । ततस्ताभिरनुज्ञातः
“ रीभ्यामीदनुदेया” इत्यनेन मन्त्रेण कन्यायै वामः प्रयच्छति ।
“ चित्तिरा उपवर्हण” इत्यनेन मन्त्रेणाञ्जनभाण्डं गृह्णाति ।
ततः “ समजन्तुविश्वेदेवा” इत्यनेन मन्त्रेणाक्षीणि अञ्जयति ।
प्रथमं दाक्षिणं ततः सध्यम् । मन्त्रश्चारर्त्तते, ततः “ यथेयं शची-
वास्ता सुपुत्रा च यथा” इति “ अविषवां चापापामेव त्वां मेहर-

सनादिम्"मित्यनेन मन्त्रेण दक्षिणे पाणौ त्रिःश्वेतां शलर्त्नी द-
 दाति । "रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूवे"त्यनेन मन्त्रेण सव्ये पाणावादर्श
 ददाति । ततो "नीलज्योतिर्न भवती"त्यनेन मन्त्रेण ऊर्णामयम-
 तस्मीमयं वा क्व चिद्रक्तं क्व चिरुकृष्णं ग्रथितमणिवयं ग्रीवामूत्रकं
 कन्याया ज्ञातयो भ्रातृपितृव्यादयो ग्रीवायां वध्नन्ति । अपरे व्या-
 चक्षते । आजानु लम्बीकर्त्तव्यः । ततो "मधुमतीरोपधीद्याव आ-
 प" इत्यनेन मन्त्रेण मधुकुसुमानि ग्रीवायां त्वेवमेव वध्नन्ति । वामो-
 दानादारभ्य ग्रीवामूत्रकं वर्जयित्वा शेषं जामाता करोति । अ-
 स्मिन्नवमरे मधुपर्को भवति । तस्य च विधिः कल्पे पठितः
 सोप्यत्रैव लिख्यते । कार्यासक्तः पिता भ्राता आचा-
 र्यो वा "कूर्चः कूर्चः कूर्चः" इत्यनेन मन्त्रेण कुशमयं कूर्चं
 जामात्रे ददाति । ततो जामाता कूर्चं गृहीत्वा "अर्द्धवर्षमहशा-
 नां विद्युतामिव मूर्धः इदं तमधितिष्ठामि यो अस्ममभिदासती" त्य-
 नेन मन्त्रेण उदहमुखो वा कूर्चं उपविशत्यधितिष्ठतीति वा । ततः
 कन्यावित्तः "पाद्यं पाद्यं पाद्यम्" इत्यनेन मन्त्रेण पादमसालनं ददा-
 ति । ततो जामाता "विरोजोदोहोसि विराजोदोहमसीय मपिपाद्यायै
 विराजोदोह" इत्यनेन मन्त्रेण पादोदकं गृह्णाति । ततः कन्या-
 वित्तः "अन्यमर्ष्यमर्ष्य"मित्यनेन मन्त्रेणोदकं ददाति । ततो जामाता
 तूर्णो मतिशृष पादयोरुपनिनयति । ततः कन्यावित्तः "आ-
 चमनीयमाचमनीयमाचमनीय"मित्यनेन मन्त्रेण आचमनोदकं द-
 दाति । ततो जामाता "आपोहिष्ठामपोमुव" इत्येताभिस्तिष्ठभिः
 प्रत्यृचं त्रिरुपस्पृशति । ततः कन्यावित्तः "मधुपर्को मधुपर्को मधु-
 पर्कोः" इत्यनेन मन्त्रेण कांस्यभाजनमंपुटसंस्थं दधि घृतमधुभ्यां
 मिश्रं जामात्रे ददाति । ततो जामाता तस्यैव हस्तास्थितमुढाद्य
 "मिन्नस्यत्वा चक्षुषामतीक्ष्ण" इत्यनेन मन्त्रेण एकारान्तेन दृष्ट्वा "दे-

घस्यत्वासावितुः मसनेदिरनोर्वाहुभ्यां पूष्णोहस्ताभ्यां मतिशृङ्गा-
 मिसशमे ब्रह्मवर्चमाय" इत्यनेन मन्त्रेण गृहीत्वा मध्ये पाणौ कृत्वा
 "वसवस्वाभिराजानो भक्षयन्ति" इत्यनेन मन्त्रेणाऽनामिकागुह्याभ्यां
 पूर्वाद्वात् गृहीत्वा पूर्वादे कंस्पस्यैव निमित्त्विति । पुनोद्दिष्टृष्णी-
 मेवं सर्वास्तु दिक्षु । अपमस्यं कृत्वा "पितरस्त्वायमराजानोभक्षय-
 न्तु" इत्यनेन मन्त्रेण दक्षिणाद्वाद्गृहीत्वा दक्षिणादे निमित्त्विति ।
 ततो यज्ञोपनीती भूत्वा उदकं स्पृष्ट्वा "आदित्यास्त्वा वरुणराजा-
 नोभक्षयन्ति" इत्यनेन मन्त्रेण पश्चिमाद्वाद्गृहीत्वा पश्चिमादे कंस्प-
 स्य निमित्त्विति । "इन्द्राम्नेन्द्राजानोभक्षयन्ति" इत्यनेन मन्त्रेण
 उत्तराद्वाद्गृहीत्वा उत्तरादे कंस्पस्य लित्त्विति उदकं स्पृष्ट्वा "वि-
 शोत्तादेवाः मजापभिराजानोभक्षयन्ति" इत्यनेन मन्त्रेण मध्याद्-
 गृहीत्वाऽर्कमुत्तिष्ठत्य ततो महाप्याहृतिभिस्तिष्ठभिरैकैरुपा माध्व
 ततः समस्ताभिर्महाप्याहृतिभिः स्तोत्रं पीत्वाऽब्राह्मणापेच्छिष्टं द-
 द्यात् । मर्चं वा पिषेत् । उदके वा सिषेत् । तत आपस्य "शंनोदेवी-
 रभिश्व" इत्येताभिश्चतसृभिरुसोमिष्टयोदकं स्पृष्ट्वा "वाणपा
 अमिनालमेपादि" इत्यनेन मन्त्रेण नागिके मुसं च गुणान् स्पृ-
 क्षति । "चक्षुष्याभमिचक्षुषेवादि" इत्यनेन मन्त्रेण चक्षुषी स्पृ-
 क्षति । "श्रोत्रनाभमिश्रोत्रमेवादि" इत्यनेन मन्त्रेण श्रोत्रे स्पृष्ट्वा
 ततः "अनुजोमाष्टुनन्वोयद्रिष्टि" इत्यनेन मन्त्रेण मुखे विषार्ज-
 यति । अथ वा "सामिन्द्रणोवनमानेशिगोभि" इत्येका ऋक् "मं-
 चर्षेमापयमामन्मभिरत्नमद्विमनगाशितेन स्पृष्ट्वा मुदशोविदपातुरा-
 य" इति च मन्त्राभ्यां घ्राणमंभर्जं कुर्यात् । मुखविषार्जनं तु ममान-
 भेव । ततस्त्वापनिष्ठेषारत्न्यारितकेन गौर्गन्धं त्रिकक्तमूत्रो
 जामातः चवार्धमानीतायां गदि ॐ हुहोति चवार्धमनुष्ठी द-
 दाति । ततः कन्पादिणकेन पित्रदेव्यः छात्रावद्युः कर्ष-

व्यः । तस्य च विधिमुपरिष्ठाद् वक्ष्यामः । अथ “मातारुद्राणां
दुहितावसूना” मित्येतामृचं जपित्वा ततः “उत्सृजतदृणान्यात्वि”-
त्येवं ब्रूयात् । ततः कन्यावित्तकेन मैत्रः पशुर्न कर्त्तव्यः । कूर्चदाना-
दिगोरुत्सर्जनान्तं सूत्रे पठितं कर्म कृत्वा ततः कन्यामुदकपूर्वं पिता
भ्राता वा ददाति । अपरे त्वागतमात्रस्यैव जःमातुर्मधुपर्कं कृत्वा
कन्यां दत्त्वा ततः कौतुकगृहं प्रवेशयन्ति । अन्यतरेण पक्षेण य-
थोक्तं कर्म कृत्वा ततस्तां गां जामात्रे ददाति । ततः पश्चाद-
ग्नेः कन्यामुपवेश्योत्तरतो वरमुपवेशयेत् । ततोन्वारब्ध्यायां ध-
धुकायां महाव्याहृतिभिश्चतस्र आज्याहुतीर्जुहोति । अपरे तु
महाव्याहृतिभिस्त्रिस्रो जुहोति इति पठन्ति । ताश्च वराचा-
र्याभ्यामन्यतरेण होतव्याः । ततो महाव्याहृतिहोमादनन्तरं “स-
त्राङ्गीश्वयुवेभवे” त्यनेन मन्त्रेण स्वाहाकारान्नेन पिता भ्राता वा
तिष्ठन् प्रत्यङ्मुख आसीनायाः प्राङ्मुख्या खड्गाग्नेण स्तुवेण वा
मूर्ध्नि घृतं जुहोति । ततो वरस्तिष्ठन्प्रत्यङ्मुख आसीनायाः प्राङ्-
मुख्याः “शृङ्गामिने सौभगत्वाय हस्त” मित्यनेन मन्त्रेण दक्षिण-
हस्तेनोत्तानेन कन्याया दक्षिणं हस्तमुत्तान सांगुष्ठं शृङ्गाति । ततः
सावः पूषाशिवतगा मैरयस्वे”त्यारभ्य पञ्च चोत्तरा जपित्वा “अ-
मोहमास्मि सात्वं सात्वमस्पमोहं द्यौरहं पृथिवीत्वमृक्कमसिमामाहं सा-
मामनुव्रता भव तावेहि विवहाचहै मजां मजनयावहै पुत्रान्विन्दामहैवहूं-
स्तेसन्तु जरदष्टप” इति च जपति । अस्मिन्नवसरे चत्वारो ब्राह्मणा
पुत्रानः सुरुषा दक्षिणत उदङ्मुखा उपविश्य “संसृष्टं धनवत्पुत्रयं
सपाकृत” मित्यादि आरभ्य “विश्वस्मदित्युत्तर” इति यावच्छ्राव-
येयुः शिष्टाचारात् । ततः आचार्यो “भूर्भुवस्वरे” त्यनेन मन्त्रे-
णोदकुम्भं नवं पूर्यित्वा पुंनाम्नः क्षीरिणो वृक्षस्याद्राणि पत्राणि
सकुशानि तस्मिन्नुदकुम्भे क्षिपति । हिरण्यं च पाक्षिकम् । तं ब्र-

ह्यचारिणे वाग्यताय प्रयच्छति । स ब्रह्मचारी अग्नेः प्रागुदीच्या
 स्थापयित्वा दक्षिणहस्तेन्वारभ्यास्ते । तत आचार्यः अश्मानमु-
 च्चरतोमेः स्थापयति । उदकुम्भपूरणादि अश्मस्थापनान्तं यावदा-
 चार्यः करोति तावद्गरो गृहीतहस्तस्तिष्ठति । तत “एहिस्तने”
 त्यनेन मन्त्रेण वरो वधूकायमुत्थापयति । तत उदग्नीत्वा “एग्नश्मा-
 नमातिष्ठाश्मेव त्वं स्थिरा भव अभितिष्ठ पृतन्यतः सहस्र पृतनायत”
 इत्यनेन मन्त्रेण अश्मानं दक्षिणपदाश्रयेण आरोहति । ततो ब्रह्म-
 चार्युदकुम्भाभ्यामन्तरेण चोदकुम्भं प्रदक्षिणं कृत्वार्गिनप-
 र्याणीय “ रैभ्यासीदनुदेयी” त्यनेनैव मन्त्रेण द्वितीयं वासो-
 दत्त्वा प्रत्यह्मुखीकरोति । ततः आचार्यो वधूकाया अञ्जली रु-
 वेणाज्जपमुपस्त्रुणाति । ततः पिता भ्राता वा लाजा शमीपत्रमिश्रां
 सूर्पादिगृहीत्वा द्विर्ददाति । त्रिः पञ्चार्पेयाणाम् । ततो हावक उप-
 र्युपर्यभिचारयति गृहीतशेषं च प्रत्यभिचारयति । “ इयं नार्युपत्रूते
 लाजानावपन्तिका शिवा ज्ञातिभ्यो भूयासंचिरर्जीवितुमेपतिः स्वा-
 हेति” पतिर्मन्त्रं जपति । वधूश्च तिष्ठन्ती गृहीतमञ्जलिना जुहोति ।
 अश्मक्रमणादि वासोदानवज्जितमेव द्वितीयं होममेवमेव तृतीयं कुर्या-
 त् । कामं मनसा ध्यात्वा तूर्णी चतुर्थम् । ततो जामाना वधूकाया
 हस्तं मुक्त्वा “ इय एकपदाभव, ऊर्जे द्विपदाभव, राधस्पोपाय
 त्रिपदीभव, आपोभव्यायचतुष्पदीभव, पशुभ्यः पञ्चपदीभव,
 शत्रुभ्यः षट्पदीभव, सखा सप्तपदीभव” इत्येतेः सप्तभिर्मन्त्रैर्भव
 इत्यन्तैः आसनप्रदेशादारभ्य प्रागुदीच्यां दिशि सप्तपदानि क्रम-
 यित्वा “ विष्णुस्तानयस्वि” त्यनेन मन्त्रेण तानि अग्निः प्रोक्ष-
 ति । अपरे तु व्याचक्षते । सप्तपदाक्रमणं हावकः कारयति ।
 ततो वरः “ आपोहिष्ठामयोभुव” इत्येताभिस्तिष्ठभिर्दकुम्भस्या-
 भिर्मर्जनं कृत्वा तत आत्मनो वधूकायाश्च मूर्ध्निगुदकस्य स्तोत्रं स्तोत्रं

निषिध्य “ गां ददानी”त्येवमुक्त्वा दावकाय गां ददाति । ततः
स्त्रिष्टकृत । अन्येभ्योपि प्राप्तब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या किञ्चित् द-
दाति । विवाहकर्मप्रवीणा ये ब्राह्मणास्तेभ्यश्चाश्वं ददाति । अन्ये-
भ्योपि ब्राह्मणेभ्यः किञ्चिद्दद्यात् इत्यारभ्य पात्रिकेभ्योऽश्वं द-
द्यात् इति यावत्के चित्पठन्ति इति पाक्षिकमेतत् ।

गृहागमनकर्म वक्ष्यामः । गृहं नीयमानायां वधूकायामाचार्यः
“मत्वा मुञ्चाभिवरुणस्य पाशादि”त्येतं तृचं जपेत् । ततो यदि
वधू रोदति ततो “जीवं रुदन्तिविषयन्ते अध्वर” इति वरो जप-
ति आचार्यो वा । यदि रथेन गच्छति ततो “अश्वन्मीमदन्त”
इत्यनेन मन्त्रेणाऽश्वं वधूर्घृतेनाभ्यञ्जयति । आचार्येण सर्वमन्त्रं
भणयितव्या । “शुचीतेचक्रे पात्या” इत्यनेन मन्त्रेण रथस्य द-
क्षिणचक्रमभ्यञ्ज्य “द्वेतेचक्रेमूर्य” इत्युत्तरं ततः “खैरथस्य खेत-
स” इत्यनेन मन्त्रेण फल्गुदृक्षस्य सक्तां शम्भ्यां शाखां पुगच्छिद्रेषु
नित्वनति । प्रथमं दक्षिणयोस्तत उत्तरयोः । अथ वा अनेनैव म-
न्त्रेण चिरन्तनी एवाऽभिमन्त्र्य ततो “युक्तस्तेअस्तु”इत्यनेन मन्त्रेण
दक्षिणस्यां धुरि वलीवर्द्धं युनक्ति । “युनक्तिने ब्रह्मणे कशिनाह-
री”इति द्वितीयमुत्तरस्यां युनक्ति । ततः “शुक्रावनद्वाहावा-
स्ता”मित्यनेनार्द्धर्चेन युक्तौ वलीवर्द्धावभिमन्त्र्य ततो वधूं वरविच्चा
आरोप्य गच्छति । गच्छमानाया यदि रथोद्गमीपाशादि भङ्ग्येत
योक्त्रप्रग्रहादि वा छिद्येत ततो वधूमाहिताग्नेः गृहं प्रवेश्य ततो
“अभिव्ययस्व खदिरस्वसार” मित्यनेन मन्त्रेण दारुमयं यद्रथाङ्गं
तत्समारचयितव्यम् । “त्यंचिदश्वं नवाजिन”मित्यनेन मन्त्रेण र-
श्नुमयीं ग्रन्थिं कृत्वा “स्वास्तिनेतिममीतामीश्वना भग” इति
पञ्चर्चं जपति । “शुर्किशुकंशाल्मलित्रिश्वरूप”मिति रथमारोहन्त्यां
वधूकायां जपेत् । “मानिदन्परिपन्थिन” इति षट्षण्ये प्राप्ते न-

येत् । “येष्वध्वश्चन्द्रेवदत्तु” इति श्मशाने मासे जपेत् । “वनस्पती
 शतवल्शोविरोह” इत्यर्द्धचं वनस्पती मासे जपेत् । “सुधावार्ण
 पृथिवीं ग्रामनेहम्” मित्येतामृचं नावमारोहन्त्यां जपेत् । “अध्या-
 न्वत्तारीपनेत्तरभय”मित्येतामृचं तरन्त्यां जपेत् । यद्वाल्पोदका
 नदी भवति युक्तेनैव रथेन गच्छति तथाप्येतामेष जपेत् । तस्मि
 नदीमध्यगताया “मूर्ध्वज्जपिः “ शम्प्याहन्त्वि” त्येतामृचं जपेत् ।
 वधूश्च वेष्टितमुस्त्री गच्छेत् । अत्र रथयोजनादि गृहमापणं यावत्
 किञ्चिन्पठितं तत्तन्मन्त्रजातं तद्वरेण जप्तव्यं यत्कर्मजातं तद्वेष
 कर्त्तव्यम् । ततो गृहान् मासायां वधूकाया “मिहमियं प्रजपाते स-
 गृह्यता” मिति चतस्र ऋतः “सुमहलीरियं वधू” रितं तिस्रः श-
 बको जपेत् । अपरे तु व्यापसते । पतिर्जपति । गृहमाप्तस्य घरस्था-
 चार्येण पूरेष्वन्मनुषकः कर्त्तव्यः । अत्र मैत्रः पशुः कर्त्तव्यः । तस्य
 विधिमुपरिष्ठाटेन प्रवक्ष्यामः । अथ गां व्यापाद्यमानां नेच्छति
 तनस्तामपि तस्मै दद्यादिति केचिदिच्छन्ति ।

अनुद्गृहोमकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाद्याधाराज्यभागाः
 पाक्षिकाः । उपश्लेषनांश्लेषनापाराज्यभागं कृत्वा ततो श्लोहिते
 वस्त्रीवर्द्धचर्मणि वधूमुपवेशयन्ति । ततो वधूः कृशीन्वारभते प-
 तिर्जुहोति । “अग्निना देवेन पृथिवीं लोकेन लोकानामृग्देन वेदानां
 तेन त्वा शमयामि कल्याणश्रीः स्वाहा, वायुना देवेनान्नाग्निश्लो-
 केन लोकानां वज्रुर्वेदेन तेन त्वा शमयामि अग्न्याः कल्याणं
 स्वाहा श्रीः स्वाहा, सूर्येण देवेन सौम्यलोकानां मामवेदेन वेदानां तेन
 त्वा शमयामि कल्याणश्रीः स्वाहा, चन्द्रेण देवेन दिशा लोकानां लोकान
 ब्रह्मवेदेन वेदानां तेन त्वा शमयामि कल्याणश्रीः स्वाहा” इत्येते-
 श्चतुर्धर्मवर्त्रैः स्वाहाकारान्तेष्वनस्य आयुषाद्गुनीर्जुहुवान् । कल्या-
 णश्रीः स्थाने वधूकाया नामप्रदणं कर्त्तव्यम् । अथ वा “अ-

र्षाते पतिष्ण्यलक्ष्मीदेवर्षी जार्षी तां करोमि कल्याणश्रीः स्वा-
हा, भूर्वा या ते पतिष्ण्यलक्ष्मी"रिति समानम् । "स्वर्षातेपतिष्ण्य-
लक्ष्मी"रितिसमानम् । "भूर्भुवः स्वर्षाते पतिष्ण्यलक्ष्मी"रितिसमा-
नम् । एते चत्वारो मन्त्रा वधूनामोपलक्षिताः पूर्वेषां मन्त्राणां स्या-
ने वैकल्पिका भवति । एतयोर्विकल्पयोरन्यतरेण मन्त्रचतुष्टयेन
चतस्र आज्याहुतीर्हुत्वा ततः "अघोरचक्षुरपीतिष्ण्येधी"त्यनेन
मन्त्रेण चक्षुपी आज्यशेषेण विमार्ष्टि । ततः "कयानाश्चित्र आ-
भुव"दिति तिस्रमि ऋग्भिराज्यशेषेणैव केशान्तानभिष्टोत् । "उ-
त्तयादैव्याभिपजेति"चतस्र ऋचः पठित्वाऽन्नेस्वाहाकारमेकं कृ-
त्वा वधूकाया मूर्द्धन्याज्यं स्तुवेण जुहोति । तत् एके नेच्छन्ति ।
"आतेयोनिर्द्भएस्वि"त्यनेन मन्त्रेण साभिजनकुमारं वधूकाया उ-
सङ्गे स्थापयति । अथ वा तूष्णीम् । ततस्तस्य कुमारस्योत्सङ्गस्थ-
स्याऽञ्जलौ मद्गल्यानि फलानि दत्त्वा ततो ब्राह्मणेभ्यः किञ्चि-
दत्त्वा "पुण्याहंभवन्तोब्रुवन्ति"ति ब्रूयात् । ततो ब्राह्मणाः "पु-
ण्याह"मिति त्रिवदन्ति । इदं च कुमारोत्सङ्गदानं कर्म एके
इति वचनात्पाक्षिकम् । ततः पाक्षिकःस्विष्टकृत्ततो महाव्याहृतिसर्व-
प्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । अपरे त्वेवं पठन्ति । आ-
नहुहमित्युक्तं तस्मिन्नुपवेश्यान्वारब्धायां महाव्याहृतिभिर्हुत्वा
पतिश्चतस्रो जुहोति । तेषां महाव्याहृतिभिश्चतस्र आज्याहुती-
र्हुत्वा ततो"मिषमाज्यादेवे"त्यनेन चतस्र आज्याहुतयो होतव्या
इति । तत्र "इहैवस्तमाविष्यौष्ट"मिति षडृचं वरो जपेत् । सर्वे वा
जपन्ति । इहैवस्तमित्यादिना वधूं वरं च जनीयात्रिका गृहं प्र-
वेशयन्ति । ततः प्रविश्य "दाधिक्राव्णो अकारिप"मित्यनेन मन्त्रे-
ण दम्पत्यापि दाधि संपिबतः । वरो मन्त्रं जपेत् । ततो वाग्यतौ ता-
वदासीयातां यावदस्तमित आदित्यः । ततोस्तामिते "ध्रुवैधी

त्यादिना मन्त्रेण वरो वधुकाया ध्रुवं दर्शयति । ततो वधूः यदि पश्यति यदि न पश्यति उभयथापि “ध्रुवं पश्यामि, प्रजां विन्द” इति मणयितव्या । ततः पाणिग्रहणादारभ्य त्रिराश्रं मैथुनमकुर्वन्तौ भूमौ शयीयाताम् । “पिरनश्चित्रिप्लुतं चावगच्छत” इति वृत्तेन दम्पत्यपि दधि शुक्तं भुञ्जीयाताम् । वरो मन्त्रं जपेत् ॥

सायं प्रातर्वैशाहमग्निं परिचरेतामित्युक्तं तद्रक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपलेपनोद्धेसनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “अग्नये स्वाहा, अग्नये स्विष्टकृते स्वाहे” त्याज्यस्य हुत्वा ततो महाव्याहृतिभिः सर्वमायश्चित्तादि तन्त्रशेषं समापनीयामिति । अथ वधूः क्षिप्तं गर्भकामा भवति ततः अग्नयेस्वाहेत्यस्य स्थाने “पुमांसौ मित्रावरणौ पुमांसाश्विनानुभौ पुमानिन्द्रश्चाग्निः पुमानं रर्चतां मयि स्वाहे” इति हुत्वा द्वितीया सांविष्टकृती । ततः पाणिग्रहणादारभ्य वरेण दशराश्रं विशेषः न कर्तव्यः ॥

पाणिग्रहणे व्यतीति त्रिराश्रं यथोक्तेन घनेन स्थित्वा चतुर्थे हि चतुर्थीकर्मणि तद्रक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्दिश्याः । उपलेपनादि स्तरणान्तं कृत्वा ततः पूर्ववत्पवित्रच्छेदनादि प्रोक्षणान्तं कृत्वा ततः “अग्नये धामये सूर्यापार्यम्णे वरुणाय पूष्णे प्रजापतये” इति मत्तदेवताभ्यस्तण्डुलान् शृङ्गीला ततश्चरोरधि-श्रयण श्रितस्याभिरारणं कृत्वा ततः सामदाधानादि आधाराज्यभागान्तं करोति । ततोऽस्मिन्कर्मणि महाव्याहृतिभिर्हुत्वा स्यान्निपाकस्य जुहोति इति केचित्पठन्ति । पाक्षिकमहाव्याहृतिचतुष्टयमाज्यस्य हुत्वा ततः सकृदाज्यस्योपस्तीर्य ततो द्विर्हरिषः द्विः पंचार्षयाणां ततः पुनराज्यस्य शृङ्गीला शृङ्गीतशेषमाभिरारयन्ति । एवं सर्वत्र । “अग्नेनायश्चित्तरांम त्वं देवानो प्रायश्चित्तरामि या-

स्यापातेदनी तनूस्तमस्या अपजहि स्वाहा, वायो प्रायश्चित्तरसित्वं देवानां प्रायश्चित्तरसि यास्या अपुत्रिया तनूस्तामस्या अपजहि स्वाहा, सूर्यभायाश्चित्तरसि त्वं देवानां प्रायाश्चित्तरसि यास्या अपशव्या तनूस्तामस्या अपजहिस्वाहा, अर्यमणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत समादेवो अर्यमा प्रेतो मुंचतु मापतेः स्वाहा, वरुणंनुदेवं कन्या अग्निमयक्षत समा देवोवरुणः प्रेतो मुंचतु मापतेः स्वाहा, पूषणं नु देवं कन्या अग्निमयक्षत समा देवः पूषा प्रेतो मुंचतु मापतेः स्वाहा, प्रजापतेन त्वदेतान्यन्य” इति ऋग्भिः स्वाहाकारान्तैः सप्त आहुतीः स्थालीपाकस्य हुत्वा ततः सक्तुदास्यं गृहीत्वा सकृद्भुविः ततो द्विरभिघार्य “अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहे”ति यथोत्साहं ददाति । ततो महाव्याहृतिस्तर्वप्रायश्चित्तादि कर्मशेषं समापनीयमिति । एते मण्डपे लौकिकाम्नौ । यदि निर्मध्यैके विवाह इत्ययं पक्षो नाश्रितः । यदि पुनररणिषस आश्रितस्ततः अरणी निर्मध्य तस्मिन्नेवाग्नी होमाः कर्त्तव्याः । केषां चिज्जातारणिपक्षोप्यस्ति । ततो अरणिभ्यां निर्मध्याग्नि तस्मिन्नेवाग्नी सर्वाणि शरीरसंस्कारार्थानि कर्माणि कर्त्तव्यानि ॥

गर्भाधानकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधारराज्ययागाः पाक्षिकाः । ऋतुस्नातार्थां वध्वां युग्मेहनि उपलेपनोच्छेत्तनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं हुत्वा फलिनीमूलं पेपयित्वा नस्ययोग्यं कृत्वा तत “उदीप्वातः, पतिवतीद्येपा” इत्याभ्यामृग्भ्यां स्वाहाकारान्ताभ्यां प्रत्यूचं दक्षिणे नासिकापुटे निर्दिशति आ उद्-रमापणात् । ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं हुत्वा पाक्षिकी स्विष्टकृत्ततो महाव्याहृतिस्तर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । ततो रात्रौ यस्यां वेलायां मैथुनं कर्तुमिच्छेत् तदा “गंधर्वस्य विज्वावसोर्मुख-पसी” त्यनेन मन्त्रेण बधूकायाः योनिदेशे लोपशं प्रदेशमभि-

स्पृश्य मैथुनमारभ्य ततः समाप्ते मैथुने कर्मणि रेतसेके तूर्णीं वधू-
मवघ्राय ततः “माणेरेतोदधामि कल्याणश्रीः” इत्यनेन मन्त्रेण व-
धूनामोपलक्षितेन यन्त्रारूढ एव निश्वासं तथा मुञ्चति यथा व-
धूकास्पर्शनं भवति । एष प्रथमपक्षः । “यथाभूमिरग्निगर्भा यथा
द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी वायुर्यथा दिशां गर्भ एवं गर्भं दधामि ते क-
ल्याणश्रीः” इत्यनेन वा मन्त्रेण निश्वासं मुञ्चति । एष द्वितीयः
पक्षः । अथ वा “आते योर्नि गर्भं एतु पुमान् वाण इवेपुधि आ-
वीरो अत्र जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः, पुमांसं पुत्रं जनयन्तु पु-
माननुजायतां तेषां माता भविष्यसि जातानाजनयांसिच, पुंसि वै-
पुरुषोरेतस्ततस्त्रियामनुषिञ्चतु, तथा तदब्रवीद्धाता तत्प्रजापतिरब्र-
वीत् प्रजापतिर्व्यदधात्सविता व्यकल्पयत् स्त्रीष्वयमन्यास्वादधा-
त्पुमांसमादधादिह यानि भद्राणि वीजानि पुरुषा जनयन्ति नः ते-
भिर्ध्वं पुत्रं जनय सुप्रसूद्धेनुका भव, अभिक्रदं वीलयस्व गर्भमाधेहि
साधय वृषाणं वृषं नाधेहि प्रजायै त्वा इवामहे, यस्य योर्नि य-
तिरेतो गृभाय पुमान् पुत्रो धीयतां गर्भं अन्तः तं पिष्टुहि दश-
मास्यान्तरुदरे सजायतां श्रेष्ठ्यतमस्त्वाने” मिति वा । आतेयोर्निमि-
त्येवमादिर्मन्त्रगणः । अनेन वा अनुप्राणनं कुर्यात् । एष तृतीयः
पक्षः । एतच्चोपस्थाभिमर्शनानुप्राणनान्तं मैथुने कुर्यादागर्भसंस्था-
नात् । अपरे व्याचक्षते । मैथुनान्ते शोकं कृत्वा अन्यतममनुप्राणनं
कुर्यात् । अन्ये त्वाहुः पूर्वाभ्यां पक्षाभ्यामन्यतरेण पक्षेणानुप्राणनं
कृत्वा ततः “आते योर्नि गर्भं एत्वि” त्येवमादिमन्त्रगणं जपेत् ॥

एवं गर्भिणीभूतायां वधूकायां तृतीये मासि पुंसवनं भवति
तद्द्रक्ष्यामः । एतच्च पुष्येण श्रवणेन वा कर्त्तव्यम् । अत्र स्तरणा-
घाराज्यभागाः पांसिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याघाराज्यभागान्तं
कृत्वा महाव्याहृतिचतुष्टयमाज्यस्य हुत्वा ततः सोमस्य सूक्ष्मलता-

ऽयवा दर्भसूची न्यग्रोधस्य वा ऊर्ध्वमुच्छ्रिता शाखा तस्य यः सर्वेषां
 वृद्धोङ्कुरस्ते वा अथ वा श्वरुहोमो यावन्न क्रियते तावदेव यूप-
 स्या गृह्यान्ते या आहनवीपस्याभिमुखा तां वा अथ वा समाप्ते
 यज्ञे जुह्वाः संस्त्रावं वा एतेषा सोमादीनामन्यतमस्य नस्ययोग्यं कृत्वा
 ततः “आग्नेनारयिमश्वत्तन्नस्तुरीयमधयोपापनुसामिद्वाग्निवन्न वस्ती-
 णर्वाहीपशङ्गरूपः स्तुमुभरोवयोधा” इत्येतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः स्वा-
 हाकारान्तैर्दक्षिणे नासापुटे प्रतिमन्त्रं चतुरो निषेकान् कृत्वा
 ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं ततः पाक्षिकः स्विष्टकृततो महाव्याहृति-
 सर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

गर्भरक्षणं वक्ष्यामः । गर्भसंभवादारभ्य चतुर्थे मासि भव-
 ति । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्विकल्पाः । “रक्षोहाग्रये-
 जुष्टंभूणामो”ति मनसा ग्रहणम् । उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्य-
 भागान्तं कृत्वा ततः “ब्रह्मणाग्निः संविदान” इति प्रत्यूचं षड्भिर्मन्त्रैः
 स्वाहाकारान्तैः षडाहुतीः स्थालीपाकस्यावदानधर्मेण हुत्वा त-
 तः स्विष्टकृतं हुत्वा महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापये-
 त् । तत आज्यस्थाल्यां यदाज्यं परिशिष्टं तद्दस्तेन गृहीत्वा “अक्षा-
 भ्यां तेनासिकाभ्या”मिति षडर्चेन प्रत्यूचं यथालिङ्गमद्भान्यत्र वि-
 मार्ष्टि ॥

सीमन्तोन्नयनं कर्म वक्ष्यामः । गर्भाधानमासात् सप्त-
 मे मासि प्रथमगर्भे सीमन्तोन्नयनं भवति । सर्वोपकरणानि
 पुंलिलङ्गानि भवन्ति । पुंलिलङ्गे च नक्षत्रे कर्त्तव्यम् । अत्र
 स्तरणाधाराज्यभागा निर्विकल्पाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याधा-
 राज्यभागान्तं कृत्वा ततो माद्भल्यं स्नानं कारयित्वा अदृते वाससी
 परिधाय पश्चाद्ग्नैरुपवेश्याऽन्वारब्धाया महाव्याहृतिभिश्चतस्र
 आहुतीर्हुत्वा ततः स्थालीपाकस्य सुश्रुतिश्रस्य वा “घातादघातु

दाद्युपे मार्ची जीवातुमक्षिति वयं देवस्य धीमहि सुमतिं सत्यधर्म-
 णः, धाता प्रजयाउचराय ईशे धातेह विश्वं भुवनं जजान धाता
 पुत्रं यजमानाय दत्तां तस्माज्जुहव्यं घृत्तवज्जुहोते"तिसूत्रपठितं
 मन्त्रद्वयं " नेजमेषपरापते"ति तिस्र ऋचः "प्रजापतेनत्वदे-
 तान्यन्य" इति पष्ठी एतैः षड्भिर्मन्त्रैः स्वाहाकारान्तैः षडाहुतीः
 अवदानधर्मेण स्थालीपाकस्य हुत्वा ततस्त्रिभवेतया शालल्या दर्भमू-
 च्या वा एताभ्यामन्यतरमुदुम्बरफलैरभिनवैः सह गृहीत्वा लला-
 टमध्यादारभ्य लोकप्रसिद्धं सीमन्तमुन्नयतीति । अपरे त्वेवं व्या-
 चक्षते । नाभेरन्तरमारभ्य सीमन्तमुन्नयन्ति । ततो "भूर्भुवः स्व"
 रित्यनेन मन्त्रेण तान्युदुम्बरफलानि गर्भिण्या उत्सङ्गे निदधाति ।
 अपरे त्वेवं व्याचक्षते । "भूर्भुवः स्वः" इत्यनेन मन्त्रेण सीमन्त-
 मुन्नयति । वृष्णीं तान्युत्सङ्गे निदधाति । ततस्तानि फलानि
 त्रितृतिमूत्रेण चद्धा "अपमूर्जावतोवृक्षऊर्जीव फालिनीभवे"त्यनेन
 मन्त्रेण त्रितृतिमूत्रग्रथिनैरुदुम्बरफलैः कण्ठे बध्वा वीणागाधिनः
 "राजानं सद्गापते"ति ब्रूयात् । अथ वा अन्यं कश्चित्पौरुषेण वि-
 ख्यातं वीरं सद्गापतेति ब्रूयात् । तत उदकपूर्णे पात्रे व्रीहीन् य-
 वान् वा प्राक्षिप्य विष्णुर्योनिं कल्पयति"त्येका ऋक् "राकाह-
 सुहवां सुष्टुतीहुव" इति षडृचः एतैः सप्तभिर्मन्त्रैः अक्षनामिश्रस्यो-
 दकस्य प्रतिमन्त्रं सप्तमसूतर्गिभिर्णीं पापयेत् । तत आचान्तायाः
 "सुपर्णोसि गरुत्मांस्त्रिवृत्ते शिरोगायत्रं चक्षुश्च्छन्दास्यद्भानि यजू-
 पिनासोमतेतनू"रित्यनेन मन्त्रेण गर्भिण्या उदरमभिमृशेत् । ततो
 नित्यं प्रहृष्टा या स्त्री तां मङ्गलगीतानि गापयेत् अथ वा बहुसु-
 वर्णालङ्कृता तां वा गापयेत् । एतः कृत्वा प्रवहनसमर्थो बलीवर्दी
 दाक्षिणा । ततः स्विष्टकृत्ततो महाव्याहृतिभिः सर्वप्रायश्चित्तादिकं
 कर्मशेषमशेषं समापनीयमिति । काकातनिका बृहत्कलअनिका

लोहितैः शोभनैर्महद्भिः फलैर्विकचा अञ्जली मृद्यमाना पिच्छिला भवति । पाठकिकेति च प्रसिद्धा । कोशातकी घोषाटकीति प्रसिद्धा । बृहती प्रसिद्धा । कालकृतिकं कालाघकलिकेति प्रसिद्धा । एतेषां पञ्चानां मूलानि पेपयित्वा भविष्यत्सूतिकाग्रमुपलेपयेत् । रक्षोपघातार्थं न तु शरीरसंस्कारार्थमदृष्टार्थं वाऽनित्यमेतत् ।

जातकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागाः पाक्षिकाः । कुमारे जाते अच्छिन्नायां नाभ्यामुपलेपनोच्छेदनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा महाव्याहृतिचतुष्टयैर्हुत्वा बालं तूर्णान् त्रिरवधाय ततः “ऋचां प्राणिहि, यजुषासमनिहि, साम्नोदनिहि” इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रं वदिष्टीत्त निश्वासे बालकस्योपरिष्ठात्करोति । ततो घृतमधुनी पकीकृत्य दध्युदके च पकीकृत्य ततश्चत्वार्येकीकुर्यात् । अथ वा ग्रीहियवौ वा संनिष्टुष्य अभ्यवहारयोग्यौ कृत्वा “प्रतेयच्छामिमधुमन्मखायवेदं ममृतंसवितामघोना आयुष्णान्गुपितोदेवताभिः शतंजीवशरदो लोकेस्मिन् देवदत्त” इत्यनेन मन्त्रेण त्रिः प्राशयेत् सुवर्णेन । मतिप्राशनं मन्त्रावृत्तिः । देवदत्त इत्येतस्य स्थाने कखचछटठतथ पफशपसः एतान्मुक्त्वा घोषाणां मध्ये एकमक्षरमादौ कुर्यात् । यरलव इत्येतेषां चतुर्णामक्षराणामेकं मध्ये कृत्वा ततः कृतप्रत्ययान्तं कुर्यात् । मिश्रिततद्विदितप्रत्ययान्तमपि न कुर्यात् । द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा अथ वा षडक्षरमेवंलक्षणेन नाम्ना आमन्त्रणं कुमारस्य कुर्यात् । तच्च नाम मातापितरावेव वर्जयेतामिति । अपरे तु व्याचक्षते । यत्पूर्वपुरुषाणां पितृपितामहप्रपितामहानां कृतं तदेव नाम कुर्यात् न स्वमनीषिकया । सर्वाप्रतं माण्डूकेयवचनं वक्ष्यामः । गोः कृष्णमायस्य शुक्लकृष्णानि लोहितानि च रोमाण्यभ्यवहारयोग्यानि कृत्वा यथोक्ते चतुष्टये प्रक्षिप्य पूर्वोक्तेनैव मन्त्रेण चतुः प्राशयेत् । अथ वा “भूर्भुवोर्देवतापि

दधामि देवदत्त स्वाहा, भूवोयजुर्वेदं त्वयि दधामि देवदत्त स्वाहा, स्वः सामवेदं त्वयि धदामि देवदत्त स्वाहा, भूर्भुवःस्वर्वाको-वाक्यमितिहासपुराणमोसर्वान् त्वयि दधामि देवदत्त स्वाहा ” इत्येते चत्वारो मन्त्राः स्वाहाकारान्ताः पूर्वोक्तस्य मन्त्रस्य स्थाने वैकल्पिका भवन्ति । एतैश्चतुर्भिमन्त्रैः श्वतुः प्राशयेत् । देवदत्तस्थाने पूर्वोक्तलक्षणाभ्यामन्यतरन्नाम दध्यात् । अपरे त्वेवं वर्णयन्ति । यदेतद्भूऋग्वेदमिति माण्डूकेयमतमेतस्मिन्निर्विकल्पमेव भवति । “प्रतेयछामि” इत्यनेन मन्त्रेण सह विकल्पो नास्ति । ततः अन्यतरेण पक्षेण कुमारस्य प्राशनं कृत्वा ततः “वाक्वाक्” इत्येवं कुमारस्य दक्षिणे कर्णे पठित्वा “वाग्देवी मनसा संविदाना प्राणेन वश्येन सहेन्द्रप्रोक्ताः जुपतां त्वा सौमनसाय देवीमहीमन्द्रा काणी वाणीवीः सलिलाः स्वयंभू” रित्यनेन मन्त्रेण कुमास्मनुमन्य ततः शणसूत्रेण सुवर्णं ग्रथित्वा बालकस्य दक्षिणे हस्ते वध्नाति । तत एकादशोद्धि तत्सुवर्णं ध्राह्मणाय दध्यात् गृहे वा धारयेत् । ततो महाव्याहृतिसर्वप्रायीश्चत्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

नामकरणं वक्ष्यामः । यस्मिन्नेवाग्नौ जातः कर्महोमः कृतः तस्मिन्नेवेदमपि कर्तव्यम् । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्विकल्पाः । ग्रहणप्रोक्षणानि न कुर्यात् । मातापितरौ कुमारस्य शिरःस्नाप्य अहतवाससी भूत्वा उपलेपनोद्धेखनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा ततो यस्यां तिथौ कुमारो जातस्तां तिथिं “प्रतिपदे द्वितीयायै तृतीयायै चतुर्थ्यै पञ्चम्यै षष्ठ्यै सप्तम्यै अष्टम्यै नवम्यै दशम्यै एकादश्यै द्वादश्यै त्रयोदश्यै चतुर्दश्यै पौर्णमास्यै अमावास्यायै” अनेन प्रकारेण जन्मतिथिं स्वाहाकारान्तं हुत्वा ततो जन्मनक्षत्रस्य यत्पूर्वं नक्षत्रं तस्य दैवतं हुत्वा नक्षत्रं जुहोति ।

ततो जन्मनसत्रस्य दैवतं हुत्वा जन्मनसत्रं जुहोति । ततो जन्म-
नसत्रस्योपरिष्ठात् यज्ञसत्रं तस्य दैवतं हुत्वा तं नसत्रं जुहोति ।
कथं जुहोतीति वक्ष्यामः । “अश्विभ्यां स्वाहा, अश्विनीभ्यां स्वाहा,
यमाय स्वाहा, भरणीभ्यः स्वाहा, अग्रये स्वाहा, कृत्तिकाभ्यः स्वाहा,
मजापतये स्वाहा, रोहिण्यै स्वाहा, सोमाय स्वाहा, मृगशिरसे स्वाहा,
रुद्राय स्वाहा, आर्द्राभ्यः स्वाहा, अदित्ये स्वाहा, पुनर्वसुभ्यां स्वा-
हा, हृदस्पतये स्वाहा, पुष्याय स्वाहा, मर्षेभ्यः स्वाहा, अश्लेषाभ्यः
स्वाहा, पितृभ्यः स्वाहा, मघाभ्यः स्वाहा, भगाय स्वाहा, फल्गु-
नीभ्यां स्वाहा, अर्षभ्यो स्वाहा, फल्गुनीभ्यां स्वाहा, सवित्रे
स्वाहा, हस्ताय स्वाहा, त्वष्ट्रे स्वाहा, चित्रायै स्वाहा, वायवे
स्वाहा, स्वात्यै स्वाहा, इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा, विशाखाभ्यां स्वाहा,
मिनाय स्वाहा, अनुराधाय स्वाहा, इन्द्राय स्वाहा, ज्येष्ठाय स्वा-
हा, निवृद्धस्यै स्वाहा, मूलाय स्वाहा, अर्दभ्यः स्वाहा, आपादा-
भ्यः स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, आपादाभ्यः स्वाहा, वि-
ष्णवे स्वाहा, श्रवणाय स्वाहा, वसुभ्यः स्वाहा, घनिष्ठाभ्यः स्वा-
हा, वरुणाय स्वाहा, शतभिषजे स्वाहा, अजापैकपदे स्वाहा, प्रो-
ष्ठपदाभ्यः स्वाहा, अहिर्बुध्न्याय स्वाहा, प्रोष्ठपदाभ्यः स्वाहा,
पूष्णे स्वाहा, रेवत्यै स्वाहा” एवं जन्मतिर्थि नक्षत्रदेवतास्तिस्रः
त्रीणि नक्षत्राणि एताः सप्त आहुतीर्हुत्वा, ततः “आयुष्टेषगीभिर-
यमग्निर्वरेण्यः आयुर्नेदिहि जीवसे स्वाहा, आयुर्दाग्निं हविषा वृ-
द्धा नो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि घृतं पीत्वा मधु चारु मध्वं पिते-
षपुत्रमभिरक्षतादिमं स्वाहा अत्वंतोममहेभग”मिति ऋक् स्वाहा का-
रान्ता एतमेता दश आहुतीः स्थालीपाकस्यावदानधर्मेण हुत्वा, ततः
अयोषवदाद्येवमादिर्वाजितमात्मने यद्रोचते तन्नामधेयं मकाशं कृत्वा
ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्यं स्विष्टकृतं हुत्वा यथोन्सादं दद्यात् । ततो म-

हाव्याहृतिसर्वमायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

एवमेव मासि मासि जन्मतिथिं हुत्वोर्ध्वं संवत्सराद्दृष्टेर्ग्नौ जुहोतीति नामकरणस्यैव कर्मशेष उक्तस्तं वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाघाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याघाराज्यभागान्तं कृत्वा तत उक्तेन प्रकारेण कुमारस्य जन्मतिथिमाज्येन हुत्वा ततः पाक्षिकः स्विकृत्यतो महाव्याहृत्यादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । एतत्कर्म मासि जन्मतिथौ तस्मिन्नेवाग्नेौ तावत्क्रियते यावत्संवत्सरं पूर्णम् । तत ऊर्ध्वं संवत्सरे आवसथ्याग्नेौ तावत् क्रियते यावत् कुमारस्यात्मीयमावसथ्याधानं जायते । तत आत्मीयावसथ्याग्नेौ यावज्जीवं कर्त्तव्यमिति ॥

अन्नप्राशनं वक्ष्यामः । कुमारस्य जन्मत आरभ्य पष्ठे मास्यन्नप्राशनं भवति । लौकिकेष्टौ गृहाभ्यन्तरमेव कुर्यात् । अत्र स्तरणाघाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याघाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “अन्नपतेन्नस्य नो धेह्यनमीवस्य शुष्मिणः प्रप्रदातारं तारिप ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे स्वाहा, यद्विद्धितेपुरुषत्राय” इत्यृक् “महाश्चिदग्नेनसो अभीक” इत्यृक् “इममग्न आयुषे वर्चसे तिग्ममोजो वरुणसोमराजन् मा ते वास्मा अदितिः शर्मयं सद्विश्वेदेवजरहाष्टिर्यथासत्स्वाहा ” एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः स्वाहाकारान्तैश्चतस्र आहुतीर्हुत्वा ततः “अग्नाशुं पिपवस” इत्यनेन मन्त्रेण कुमारकमभिमन्त्र्य “स्योनापृथिविनो भवे” त्यनेन मन्त्रेण ऊर्ध्वाग्रेषु कुशेषु प्राङ्मुखमुपवेश्य दधिमधुघृतमिश्रमन्नं महाव्याहृतिभिश्चतसृभिः प्रतिमन्त्रं चतुः प्राशयेत् । अपरे त्वेवं वर्णयन्ति । महाव्याहृतिभिस्त्रिः प्राशयेदिति । एतत्तावन्नित्यं शरीरमंस्कारकम् । अथ कुमारस्य पिता कुमारकार्थ एव कामसंयुक्तो भवेत्ततोऽनेनैव प्रकारेण छागमांसमन्नाद्यकामः, तै-

त्तिरीयं ब्रह्मवर्चमकापः, मात्स्यं जवनकामः, घृतेनाक्तमोदनं तेज-
स्कामः, इत्येवमन्नमाशने कृते पाक्षिकः स्विष्टकृत्ततो महा-
व्याहृतिसर्वभायश्चित्तादिके कर्मक्षेपे कुमारस्य माता प्राशनीयात् ॥

चूडाकरणं वक्ष्यामः । जन्मत आरभ्य कुमारस्य संवत्सरे पू-
र्णेऽथ वा तृतीये वर्षे चूडाकरणं भवति । एतच्च बटिः लौकिके-
र्णौ मण्डवे कर्त्तव्यम् । अत्र के चित्पटन्ति । पञ्चमे सत्रियस्य
सप्तमे वैश्यस्येति । अत्र स्तरणाधाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपले-
पनोद्धेखनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा ततो ब्रीहियवतिलमाषाणां
चतुर्णां द्रव्याणां चत्वारि पृथक्पात्राणि यथाशक्त्या पूरयित्वा व-
लीवर्दचर्म गोमयं यवतिले समूलकुशासाङ्गिते लोष्ट्रे स्थापितमादर्श
लोहधुरं च एतानि सर्वाणि अग्नेरुत्तरतः स्थापयित्वा महाव्या-
हृतिचतुष्टयं कृत्वा तत आनडुहे चर्मणे कुमारकमुपवेश्य “ सं-
पृच्यध्वमृतावरीर्ध्मिणामधुपत्तमाः पृञ्चतीर्मधुना पयोमन्द्रा धन-
स्यसातय ” इत्यनेन मन्त्रेण एकारान्तेन उष्णास्वप्नु शीता आ-
सिञ्चति । ततः “ आपञ्जन्दन्तुर्जीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे, श्वायुषं-
जपदग्नेः कश्यपस्य श्वायुषश्च अगस्त्यस्य श्वायुषं यदेवानां
श्वायुषं तत्ते करोमि श्वायुषं देवदत्त ” इत्यनेन मन्त्रेण कुमारना-
मोपलक्षितेन त्रिराष्टत्तेन कुमारस्य शिरसि दक्षिणे पादवे केशान्
स्तोकान् शीतोष्णव्यामिश्रिताभिराङ्घ्रिभिः मसालयेत् । ततः स्त्रिः
श्वेतया शलल्या विजटीकरणं पाक्षिकम् । ततस्तानेव केशास्तु-
ष्णीं नवनीतेनाभ्यज्य ततः “ ओपधेन्नापस्वैन ” इत्यनेन मन्त्रेण
तेषामेव केशानां छेदनदेशे कुशतरुणमन्तर्धाय ततः केशान् कु-
शतरुणं चादर्शेन युगपव स्पृष्ट्वा ततः “ तेजोसि स्वधिपतिष्ठेपिता
मेनं हिंसी ” इत्यनेन मन्त्रेण लोहधुरं स्पृष्ट्वाति । अपरे त्वेवं व्या-
चक्षते । ताम्रमयं धुरं स्पृष्ट्वाति । तच्च न युज्यते । ताम्रमयस्य

च्छेदनाऽसामर्थ्यात् धननुष्ठानत्वाच्च । ततः क्षुरं शृहीत्वा
 “ येनावपत्सचिता श्मश्वग्रे क्षुरेण राज्ञो वरुणस्य विद्वान् येन धा-
 ता एहस्पतिरिन्द्रस्य चावपच्छिरः तेन ब्रह्माणो वपतेदमथायुष्मा-
 न्दीर्घायुस्यमस्तु वीरो देवदत्त ” इत्यनेन मन्त्रेण सकुशतरुणान्
 केशांश्छित्वा सकुशलोष्टस्थे गोमये स्थापयेत् । एव “ माप
 उन्दतुजीवसे ” इत्यारम्य गोमये केशस्थापनान्तमेवं द्वितीयच्छेद-
 नमेव तृतीयच्छेदनं कृत्वा गां ददात्यहतं वासश्च । ततोऽनेनैव
 प्रकारेण द्विरुत्तरतः स्थित्वा ततो नापितेन यथागोत्रस्थिति क्रि-
 यमाणं मुण्डनं कारयित्वा ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं पाक्षिकस्वि-
 ष्टकृत् ततो महाव्याहृतिसप्तकव्याहृतिसर्वप्रायाश्चित्तादितन्त्रशेषं
 समापनीयम् । व्रीहियज्ञतिलमापपात्राणि नापिताय दद्यात् । बहो-
 पधिसंपन्ने प्रदेशे उदकस्य वा समीपे कुमारकेशान् भूमौ निखने-
 त् । कन्यानां तूर्णानि कर्माणि कर्तव्यानि । षोडशवर्षेऽष्टादशे
 वा गोदानकर्म भवति । तत्र द्वौ च्छेदावधिकौ कर्तव्यौ । शेषं
 चूडाकरणकर्मसमानमिति ॥

इति अहिच्छत्राविषये कौमुंवरवास्तव्यवासुदेवकृते सा-
 ङ्ख्ययनगृह्यसंग्रहे मथमोध्यायः समाप्तः ॥

उपनयनं वक्ष्यामः । गर्भाष्टमे वर्षे ब्राह्मणस्योपनायनं कुर्या-
 त्, गर्भदशमे गर्भेकादशे क्षत्रियस्य, गर्भद्वादशे वैश्यस्य । सर्वेषा-
 मादिभूतानां कालानामतिक्रमकालो द्विगुणादूर्ध्वं नात उपनेतव्याः ।
 न च तैःसहाऽध्ययनयाजनविवाहादि कुर्यात् । अत्र स्तरणा-
 धाराज्यभागाः पाक्षिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्यभागान्तं
 कृत्वा महाव्याहृतिचतुष्टयं हुत्वा ततो यथागोत्रस्थिति कृतमुण्डन-
 क्रियं कृतस्नानं यथाविभवमलङ्कृतमहतवाससाऽऽच्छादितं कृष्णा-

जिनोत्तरीयं माणवकं कृत्वा पश्चादग्नेः प्रत्यङ्मुखं स्थितं कुर्यात् ।
 ततः आचार्यः प्राङ्मुखः स्थितः “ इयं दुरुक्तं परिवाघमाना
 वर्णं पवित्रं पुनती म आगात् प्राणापानाभ्यां बलमाविशन्तीस्व-
 सादेवी सुभगा मेखलेप” मित्यनेन मन्त्रेण मौञ्जमेखल्या कटिप्र-
 देशं प्रदाक्षिणया त्रिः परिवेष्टयति । त्रिभिरात्रेष्टनैत्र गुणा भवन्ति ।
 ग्रन्थीन् यथागोत्रं प्रवरसद्बुधया कुर्यात् । मेखलामन्त्रयज्ञोपवीतमन्त्रे
 माणवकेनाप्युच्चारयितव्ये मन्त्रलिङ्गात् । “ मित्तस्य चक्षुर्द्धरुणं
 वलीयस्तेजो यशस्वि द्रविणं समिद्धं अनाहनस्यं वसनं जरिष्णु
 परिदम्बाज्यजितन्दधेहम्, यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्यस्त्रोपवीतोनोपन-
 ह्यामी” त्यनेन मन्त्रेण त्रिवृतमूर्द्धीकृतं कार्यासमयं लोकमसिद्धं यज्ञो-
 पवीतं गृहीत्वा माणवकस्य दाक्षिणं वाहुं प्रवेशयित्वा शिरः प्रवे-
 श्य वामे स्कन्धे स्थापयेत् । एव यज्ञोपवीतीत्युच्यते विपरीते तु न ।
 अमाचीनावीतितनं कृत्वा ततो माणवकस्यात्मीयं चाञ्जलिमुदके-
 न पूरयेत्वा “ को नामासि” इत्याचार्यो माणवकं पृच्छति “स
 मानार्पेयोहं भो” इति माणवकः स्वं नाम कथयति । ततो “ग्रह-
 चारी भवान्द्रुही” त्याचार्यः पृच्छति । “ ग्रहचार्यहंभो” इति
 माणवकः कथयति । एवं पृष्ट्वाख्यातवृत्त आचार्यो माणवकाञ्ज-
 लौ “ भूर्भुवः स्व” रित्यनेन मन्त्रेणोदकाञ्जलीस्त्रीनासिच्य माण-
 वकाञ्जलि स्वहस्तसंपुटेन दाक्षिणहस्तोत्तरेण गृहीत्वा “देवस्पत्वा
 सवितुः प्रसवोऽश्विनोर्याहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामुपनयामि देवदत्त”
 इति मन्त्रं माणवकनामोपलक्षितं जपेत् । अथ माणवकसमूहाधि-
 पत्यपिच्छति ततो “गगर्नां त्वा गणपतिं हयामेह” इत्येतामृचं
 जपेत् । “आगन्तामारिपे” त्यनेन ऋचा क्षत्रियान् उपनयेत् । अथ
 माणवकस्रैर्वाणको व्याधितो भवति ततो महाव्याहृतीश्चतस्रो ज-
 पेत् । “ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महर्भूर्भुवः स्वः, उपन-

यामिदेवदत्त" इत्यनेन मन्त्रेण । एवं घ्राणाणामपि वर्णानां मन्त्रे
माणवकनाम उच्चारयितव्यम् । अपरे त्वेवं व्याचक्षते "देवस्यश्वास-
वितु"रित्यनेन सह समुच्चय इति । ततस्तथा गृहीताभ्यामेव हस्ता-
भ्यां "भगस्ते हस्तमग्रभीत्सविता हस्तमग्रभीत्पृषा ते हस्तमग्रभी-
दर्यमाहस्तमग्रभीन्मिवस्त्वमसि धर्मणाग्निराचार्यस्त्वन देवदत्तोहं चो-
भावग्न एतं ते ब्रह्मचारिणं परिददामीन्द्रैतं ते ब्रह्मचारिणं परिद-
दाम्यदित्यैतं ते ब्रह्मचारिणं परिददामि विश्वेदेवा एतं वो ब्रह्म-
चारिणं परिददामि दीर्घायुत्वाय सुमजास्त्वाय सुवीर्याय रायस्पो-
षाय सर्वेषां देवानामाधिपत्याय सुश्लोक्याय स्वस्तये" इतीमं मन्त्रं
माणवकनामोपलक्षितं जपित्वा ततः "ऐन्द्रीमावृत्तमावर्त्त आदित्य-
स्यावृत्तमन्वावर्त्त" इत्यनेन मन्त्रेण माणवकं प्रदाक्षिणमावर्त्तयित्वा
प्राङ्मुख करोति । माणवकोऽपि मन्त्रमुच्चारयति । आचार्यो
माणवकस्य दक्षिणकक्षान्तरे स्वं दक्षिणं हस्तं प्रवेशयित्वा " अ-
रिष्यतस्ते हृदयस्य मियो भूयास" मित्यनेन मन्त्रेण दक्षिणप्रादे-
शेन हृदयदेशमभिमृश्योदकं स्पृष्ट्वा ततस्त्वृष्णीमप्रदाक्षिणं पर्याहृ-
त्वात्मनोभिमुखं कृत्वा माणवकस्य हृदये उर्द्ध्वद्भिर्गुलिं पाणि-
स्थापयित्वा " ममव्रते हृदयं ते दधामि ममचित्तमनुचित्त ते अस्तु
ममवाचमेकमना जुपस्व वृहस्पतिष्ठा नियुनरतु मद्यमाक्षिकस्यसा-
वित्रस्यब्रह्मचर्यस्य देवदत्त " इति मन्त्रं माणवकोपलक्षितं जपेत् ।
अथ वा अत्रेरात्रिकस्यसावित्रस्यब्रह्मचर्यस्य, अथ वा द्वादशरात्रि-
कस्य सावित्रस्य ब्रह्मचर्यस्य, अथ वा सावित्सरिकस्येति । उदकं
स्पृष्ट्वा ततः "ऐन्द्रीमावृत्तमावर्त्त " इत्यनेन मन्त्रेण पूर्वोक्तेन पुनः
प्रदाक्षिणमावर्त्तयित्वा प्राङ्मुखं कृत्वा दक्षिणेन प्रादेशेन माण-
वकस्य दक्षिणस्कन्धप्रदेशमन्वारभ्य "ब्रह्मचार्यसि, समिषपाथेहि,
अपोशान, कर्मकुरु, मादिवासुपुण्याः, वाचयच्छाऽऽसामिदापानादि"

ति मन्त्रं जपित्वा तथा कथयति यथा माणवकस्य प्रतिपत्तिर्भवति । ततः “ एषाते अग्ने समिधया वर्द्धस्व चाचप्यायस्व वर्द्धिषीमहि च वषमाचप्यारितपीमहि स्वाहा ” इत्यनेन मन्त्रेण माणवकस्तास्मिन्नेषाऽग्नौ समिधमादध्यादमन्त्रकञ्च ॥

सावित्रनुवचनं वक्ष्यामः । अस्मिन् कर्मणि त्रयः पक्षाः । संवत्सरसावित्रीमन्वाह, त्रिरात्र, मन्वक्षं वेति । तत्र तावच्छिष्टैरन्वक्षपक्ष एवाङ्गीकृतः । स उच्यते । समिदाधानान्तमुपनयनकर्म कृत्वा तस्मिन्नेव तत्रोत्तरेणाग्निं प्राङ्मुख आचार्यः प्रत्यङ्मुखो माणवको द्वावप्युपविशतः । तत आचार्यः “ माणवकमधीहि भो ” इति चोदयति । तत आचार्य उङ्कारं कृत्वा “ सावित्रीभो अनुग्रही ” इति माणवकं वाचयति । तत आचार्य उङ्कारं कृत्वा “ तत्सवितुर्वरेण्य ” मित्येतामृचं पादं पादं पाठयित्वाऽर्द्धमर्द्धं पाठयेत् । ततः कृत्स्नामेव । मध्येऽवसानं न कर्त्तव्यम् । एतामेव वर्णत्रयस्यापि समनुग्रुपादिति स्मृत्यन्तरीयदर्शनम् । एतां पाठयित्वा “ आपो नामहैस्याशिवा नाम स्थोर्जानामस्थाभया नाम स्यापूतानामस्य तासां वोशीय मुमतामाघत्त ” इत्यनेन मन्त्रेण अकारांतेन स्मृत्यन्तरोक्तेन विधिना त्रिरात्रमयन्ति । मन्त्र आवर्त्तते । ततोऽग्नेः पश्चात्प्रत्यङ्मुखस्थितस्य माणवकस्य प्राङ्मुख आचार्यः स्थित एव “ स्वस्तिभो मिथीतामभिनो भग ” इति पञ्चर्चनं पालाशं वैलवं वा दंडं नासाग्रसंमितमपर्यति । तत आचार्याय माणवको गां ददाति । तत आचार्यो माणवकं प्रदक्षिणमग्निं पर्याणीय ततो महाव्याहृतिकनुष्टयं जुहुयात् । ततः पाक्षिकः स्विकृत्ततो महाव्याहृतिसर्वमायाश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । भार्जनं गायत्र्यैव, प्राणायामत्रयं, गायत्र्यैव, दशकृत्वो भार्जनमघमर्षणमापि त्रिः कृत्वोऽञ्जलिमक्षेपः उपस्थानमष्टादश । अग्निका-

ये मन्त्रस्थाने गावभ्येव । माणवकोपि भिक्षाटनं करोति । “भव-
तिभिक्षादेहि ” इत्यनेनाऽभिधानेन मातरमेव प्रथमं याचेत् । मा-
तुरभावे या अदृश्यं ददाति तां याचेत् । ततस्तावद्धमति याव-
दशनपरिमाणं पूर्णं तत आगत्य “इदं गैश” मित्याचार्यस्य कथ-
यित्वाऽभ्यनुज्ञातो भुञ्जीत । अग्निकार्यं भिक्षाचरणं भूमौ शयनं गु-
रुशुश्रूषा एतानि ब्रह्मचारिणो नित्यं कर्त्तव्यानि । अन्यच्च क्षेपं
द्विरण्यं गामश्वं छत्रोपानहं ततो घान्यमन्नमयो शाकं गुरवे प्रीति-
मान्माणवको ददाति । एतदपि शक्त्या कर्त्तव्यमिति । सत्रियस्य
विशिष्टस्य माणवकस्योपनयने विशेषानाह । माश्रिष्टं शीमं वासः
अहतं वा रौरयं चर्म उत्तरीयं घनुगुणो मेरुला नैयग्रोधो ललाटमं-
मितो दण्डः । “ देवस्यत्वे ” ति जपित्वा “आगन्तामारिषण्ये”
ति जपेत् । माविष्यनुवचने त्रिष्टुभं सत्रियायेत्युक्तम् । ततः
“ आकृष्णेनरजमावर्त्तमान ” इत्येतामृचपनुष्ण्यात् । विद्यमाने
ग्रामे ग्रामो दाक्षिणा दातव्या । अविद्यमाने ग्रामे गर्देषा । “भि-
क्षा भवति देही” ति भक्षपाचनाभिधानम् । शेषं समानमिति ।
वैश्यस्य वर्णोविशिष्टस्य विशेषान् वक्ष्यामः । पीत कौशेयं वामः
अहतं वा गव्यं चर्मोत्तरीयं ऊर्णागूरी मेरुला औदुम्बरः केशसं-
मितो दण्डः । माविष्यनुवचने जगती वैश्यायेत्युक्तम् । तथा “भी-
ष्टामि” तृचपनुष्ण्यात् । “ भिक्षादेहि भवती ” ति भि-
क्षाचरणाभिधानम् । अदृशो दाक्षिणा अविद्यमाने गौः । शेषं
समानम् । दण्डाश्च सर्वनातीयाः सर्वप्रमाणाश्च विरुत्पेन
सर्वेषां भवन्ति यदि श्रिराश्रपक्षं संस्मरपक्षं माविष्यनुवचनेऽर्त्त-
क्रियते । ततो लौकिकस्य संस्काररहितस्याप्रेरुत्तरतः कर्त्तव्यमिति ।

अनुवचनं वक्ष्यामः । अस्य च शुक्लीयव्रतादेशोत्तराण्यः स्थानं
भ्या तु मृचकर्मणश्च प्रापितम् । संस्काररहितस्य लौकिकस्याप्रेरुत्त-

रतः आचार्यः प्राङ्मुख उपविशति मत्प्रमुखो माणवकस्ततो मा-
णवक आचार्यस्य पादोपसर्पणं कृत्वाभिवादयति । ततो हस्तौ प्र-
क्षाल्य दक्षिणोत्तराभ्यां कुशमुष्टि मध्ये गृहीत्वा दक्षिणेन जानुना
तान् कुशान् मूले आक्रमते । ततस्तानेव कुशान् सज्येनाचार्योऽग्रे
संगृह्य ततो दक्षिणेन पाणिना आनहुहगोमयकुण्डात् गृहीताभिर-
ङ्गिः परिपिञ्चन् माणवकं वाचयति । “सावित्री भो अनुब्रूहि”
एवं माणवकेनोक्ते “सावित्री ते अनुब्रवीमी”त्याचार्यो ब्रूते । स-
र्वेष्वेवं द्रष्टव्यम् । ततो “गायत्री भो अनुब्रूहि”ति माणवकेनोक्ते
“गायत्री ते अनुब्रवीमी” त्याचार्यो ब्रूते । “वैश्वामित्री भो अनु-
ब्रूहि” ति माणवकेनोक्ते “वैश्वामित्री तेनुब्रवीमी” त्याचार्यो
ब्रूते । “ऋषीन् भो अनुब्रूहि” ति माणवकेनोक्ते “ऋषींस्ते अनु-
ब्रवीमी” त्याचार्यो ब्रूते । “देवता भो अनुब्रूहि”ति माणवकेनोक्ते
“देवतास्ते अनुब्रवीमी”त्याचार्यो ब्रूते । “छन्दांसि भो अनुब्रूहि”
ति माणवकेनोक्ते “छन्दांसिते अनुब्रवीमी”त्याचार्यो ब्रूते । “स्मृति
भो अनुब्रूहि” ति माणवकेनोक्ते “स्मृति ते अनुब्रवीमी” त्याचा-
र्यो ब्रूते । “श्रद्धामेधे भो अनुब्रूहि” ति माणवकेनोक्ते “श्रद्धा-
मेधे अनुब्रवीमी”त्याचार्यो ब्रूते । पूर्वमुक्तं कृत्वा ततः आचार्यो
“अग्निपीडैपुरोहितमित्येतस्य सूक्तस्य मधुच्छन्दा ऋषीरग्निदेवता
गायत्रं च्छन्द”एवं कथयित्वा ततो वाचयति । अनेन प्रकारेण सक-
लामेव संहितां पाठक्रमेण माणवकं वाचयेत् एष तावत्प्रथमः कल्पः ।
अथ वा यथाचार्यः प्रद्विदेवतच्छन्दांसि मन्त्रगतानि न जानाति तत-
“स्तस्मिन्निर्बुद्धेष्वभि”त्येतामृचं पादं पादं वाचापित्वाऽर्द्धं पार्द्धं च त-
तः सकलामेव । अर्द्धचान्तेऽवसानं न कुर्यात् । एवं वाचापित्वा स्व-
रूपतः कथयति । विश्वामित्रस्वर्षामित्येषा वैश्वामित्री मविता
देवता इति । एषा गायत्री त्रिपदा चतुर्विंशत्यक्षरा भवति ।

पच्छः प्रयोगेऽष्टाभिरष्टाभिरक्षरैरवसानं कुर्यात् । अर्द्धवर्षयोगे द्वा-
 भ्यां प्रथमद्वितीयाभ्यामेतत्पक्षान्तरमनुवाचनस्य अथ वा एकैककृ-
 षिमनुवाकमनुवाकं वाऽनुब्रूयात् । दशमे मडलेनुवाकमेकमनुब्रूय-
 त् । तृतीयमेतत्पक्षान्तरम् । अथ वा प्रतिदिनं स्तोत्रं यावन्मात्रं श-
 क्रोति गुरुस्तानन्मात्रं ध्रुयात् । प्रतिदिनं यावत्संहिता समाप्ता इति
 चतुर्थमेतत्पक्षान्तरम् । अस्य च पक्षस्यादरेणानुष्ठानमिच्छन्ति व्या-
 ख्यातारः । अथ वा एकैकस्य ऋषेः प्रथममुत्तमं च सूक्तं प्रतिदिनं
 ब्रूयादासमाप्तेरिति । पञ्चममेतत्पक्षान्तरम् । अथ वाऽनुवाक-
 स्य श्यममुत्तमं च सूक्तमनुब्रूयादासमाप्तेः । षष्ठमेतत्पक्षान्तर-
 म् । अथ वा सूक्तसूक्तस्यादिभूतामेकैकामृचं जपितव्यामाचा-
 र्यो माणवकस्य कथयत्येत्सूक्तस्य एषा क्रमादिभूता एवं प्रकारमे-
 तत्सूक्तम् । सप्तममेतत्पक्षान्तरम् । एतेषां सप्तानामपि पक्षाणा-
 मृषिदैवतच्छन्दांसीत्याचार्यब्रह्मदत्तेन गार्हितोयं पक्षः इति व्याख्या-
 तम् । ऋषाणां यदाचार्यस्य रोचते तदनुब्रूयात् । अन्यतरस्मिन्पक्षे
 समाप्ते “अस्मिन्वै लोक उभये देवमनुष्या आसुरि”त्यारभ्य
 यावदाचार्येच्छा तावद्वाचयित्वा “एषाशुचि”रिति कथयति । ततो
 “मनुमेक्राग्रमासनिमभिगम्य महर्षय”इत्याद्याः शक्तितो वाचयित्वा
 पवमानाः स्मृतय इति कथयति । चोदितेष्व्वास्तिक्यं कर्त्तव्यमेषा
 श्रद्धा ततो ग्रहणे शक्तिर्मेधा । ततो दक्षिणेन जानुनाऽऽक्रम्य
 मूले कुशतरुणानित्येवमादिना यथोक्तेन कुशतरुणान्गृहीत्वा आ-
 नुडुहेन गोमयेन मूले कुण्डमुदकाधारं कृत्वोदकमासिच्य त-
 स्माद्दुदकं गृहीत्वाऽगृहीतेषु कुशेष्व्वासिञ्चति । ततस्तदहःशे-
 षं ब्रह्मचारिणा सहोपविशेत् । न चाशनक्रियां कुर्यात् । अपरे
 त्वेवं व्याचक्षते । यथाचार्यस्यैष नियम इति । ततस्तस्मिन्नेवाहन्य-
 पराङ्गे भवति । “अक्षतधाना भिक्षान्देही”त्यनेनाभिधानेन क-

ण्डितादिवर्जिता धाना भिक्षित्वा जुहोति । अत्र स्तरणाधारा-
ज्यभागाः पाक्षिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्यभागान्तं
कृत्वा ततो हस्तेन “सदसस्पतिमद्भुत”मिति प्रत्यूचं चतस्र
आहुतीरस्रतधानानां जुहोति । ततो माणवकः स्वराविशद्वैरभ्यव-
हारैः सुगन्धिभिर्मिसैराचार्यं दक्षयित्वा “स्वास्तिभवन्तोभुवन्त्वि”ति
ब्रूयात् । तत आचार्यः भिक्षां गृहीत्वा “ॐस्वस्ती”ति ब्रूयात् ।
ततः पाक्षिकः स्विकृत्तनो महाव्याहृतिस्वर्वायाश्चिन्तादि तन्त्रशेषं
समापनीयमिति ॥

सन्ध्योपासनकर्म वक्ष्यामः । अथाहरहः सायं प्रातश्च कर्त्त-
व्यम् । ग्रामस्य वाद्यतः प्रागुदीच्यां दिशि अर्द्धास्तमित आदित्ये
प्राणायामं कृत्वा मन्त्रेणाचम्य तत “आपोदिष्टामयोभुव” इति
वृत्तेन प्रत्यूचं लोकप्रसिद्धं मार्जनं कृत्वा तत उत्तराभिमुखः कृत-
हस्तसंपुटः वाग्यतः सावित्रीं जपंस्तावदास्ते यावत्चारकाणां द-
र्शनज्ञानम् । ततो निष्कान्तायां सन्ध्यायां समहाव्याहृतिकां सा-
वित्रीं प्रसिद्धां जपित्वा ततः “आनोभद्राः क्रतवोयन्तु ” इति
सूक्तं “कषानधिब्रध्राभुवदि” तिसूक्तं “एवतोपोदिधिषन्तआप्य”
मित्येवमादीनि लोकप्रसिद्धानि स्वस्त्ययनानि शक्तितो जपित्वा
गृह्यागच्छेत् । एवं प्रातस्तावदुदीचीं दिशं गत्वा दृश्यमानेष्वेव तार-
केषु पूर्ववन्मार्जनं कृत्वा प्राह्मुष्यस्तावज्जपति यावदादित्योदयः ।
तत उदित आदित्ये सायन्तनमिव जपं कुर्यादिति ॥

अग्निकार्यं वक्ष्यामः । अहरहः सायं प्रातश्च कर्त्तव्यम् ।
अग्निं प्रज्वाल्य परिसमूह्य परिसमुक्ष्य दक्षिणं जान्वाच्य “अ-
ग्नेसमिधमहार्पं बृहते जातवेदसे स मे श्रद्धां च मेधां च जा-
तवेदः प्रयच्छति स्वाहा, एषोस्येधिपीमहि समिदमि तेजोसि तेजो
यधि धेहि स्वाहा, समिदो मां समर्द्धय प्रजया च धनेन च स्वा-

हा, एषा ते अग्ने समित्तया वर्द्धस्व चाचप्यायस्व वर्द्धिषीमहि च
 वयमाचप्यासिषीमहि स्वाहा ” इत्येतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैः स्वाहाका-
 रान्तैश्चतस्रः समिध आधाय पर्युक्ष्य ततः “ अग्निः श्रद्धाञ्जये-
 धांचाविनिपातं स्मृतिं च मे ज्वलितो जातवेदा अयं शुभं नः सं-
 प्रयच्छतु ” इत्यनेन मन्त्रेणाग्नेरुपस्थानं कृत्वा ततः सौपर्णव्रत-
 भापितं दृष्टं दृद्धसंप्रदायानुप्रतिष्ठितं “ श्यायुषअमदग्नेः कश्यपस्व
 श्यायुषंपदेवानां श्यायुषन्तन्मे अस्तु श्यायुषम् ” इत्येतैः पञ्चभिर्म-
 न्त्रैः प्रतिमन्त्रं ललाटे हृदये दक्षिणस्कन्धे तत उत्तरे पृष्ठे एतेषु
 पञ्चदेशेषु भस्मना त्रिपुण्ड्राङ्कनं कृत्वा ततः “ तच्छंपोरावृणीमहे
 गातुं यज्ञाय गातुं यज्ञपतये देवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्ति मानुषेभ्यः,
 अर्द्धजिगातुभेषजं शंनो अस्तु द्विपदे शञ्चतुष्पदे ” इति जपित्वा
 वक्ष्यमाणेन विधिना गुरुमभिवादेत् ॥

शुक्लीयव्रतकर्म वक्ष्यामः । उदयने यस्मिन्नेव काले इच्छत्याचा-
 र्यस्तस्मिन् ब्रह्मचारी भूत्वा चतुर्दर्शी पञ्चदर्शी प्रतिपदमष्टमी-
 मेतास्तिथीमुक्त्वा शोभनदिवसे द्वावपि शिष्याचार्यौ अपराह्णे प्रा-
 गुदीचीं दिशं गत्वा उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्यभागान्तं पूर्वव-
 त्याक्षिकं कृत्वा महाव्याहृतिचतुष्टयं हुत्वा ततः पश्चादग्नेः पूर्व-
 वच्छिष्याचार्यौ स्थित्वा ततः आचार्यः “ अग्नाविन्द्रादित्ये वि-
 श्वेषु च देवेषु चरितं ते ब्रह्मचर्यम् ” इत्यनेन मन्त्रेण माणवकं
 पृच्छति । ततः माणवकः “ चरितं भो ” कथयति । तत आचार्यो माण-
 वकं प्राद्मुखं कृत्वा अहतेन वासमा मदक्षिणं मुखं त्रिवे-
 ष्टयति यथानयनति उपरिष्ठाद्दृशौ कृत्वा तगस्तिरात्रं समिदा-
 धान भिक्षाचरणमधः शय्या गुरुशुश्रूषां चाऽकुर्वन्वाग्यतोऽम-
 मत्तोरण्ये देवकुलेग्निहोत्रे वोपास्वत्येवमनुशास्य तथा कथयति च-
 था माणवकस्य प्रतिपत्तिर्भवति । अथ वा एतान् नियमन्-

होरात्रमुपदिश्य महाव्याहृतिचतुष्टयं कृत्वा ततः पाक्षिकः स्वष्टकृ-
त्तनो महाव्याहृतेसर्वप्रायाश्चत्तादि तन्त्रशेषं समापनीयमिति ।
अस्य च कर्मण उदीक्षणिका इति संज्ञा । ततस्त्रिरात्रेऽहोरात्रे वा
निवृत्ते उपलेपनोल्लेखनादि कृत्वोर्ध्वाङ्गुलिं पाणिं हृदये निभा-
य जपति । इत्येवमुपनयनकर्म कृत्वा ततो " मम व्रते हृदयं ते
दधामि मम चित्तमनुचित्तं ते अस्तु मम वाचमेकमना जुषस्व
वृहस्पतिष्ट्वा नियुनक्तु मयं साम्बत्सरिकस्य शुक्रीयव्रतस्य ब्रह्म-
चर्यस्य देवदत्त " इति माणवकं बोधयित्वा तत " ऐन्द्रीमावृत-
मावर्त " इत्यादि समिदाधानान्तं कृत्वा तत " आपोनामस्य " इति
त्रिरात्रमय्य पूर्ववदण्डमर्षयति । ततो माणवक आचार्याय वरं
ददाति । तत आचार्यो माणवकं पूर्ववत्प्रदक्षिणमग्निं पर्याणीय तं
त्रिरात्रं समिदाधानं भिक्षाचरणमित्यादि याद्विधिभेदं तस्यानुज्ञां
दत्त्वा ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं ततः पाक्षिकः स्वष्टकृत्ततो म-
हाव्याहृतेसर्वप्रायाश्चत्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । ततः क-
स्मिँश्चञ्छोभने दिवसे पूर्वोक्तमनुवाचनं कुर्यात् । वेदञ्च सार्द्धं
पाठयेत् । सावित्रशुक्रीययोर्द्वादशरात्रं सवत्सरम् आचार्येञ्छे-
त्यादि पक्षचतुष्टयं निर्दिष्टम् । शाकरव्रातिकायनिकानि तु साम्ब-
त्सरिकानीति ॥

शाकरव्रतं वक्ष्यामः । उदीक्षणिकां कृत्वा तत स्त्रिरात्रेहोरात्रे
वाऽतीते उपनयनकर्म पूर्ववत्कर्त्तव्यम् । "ममव्रतेहृदयन्त" इत्यस्य
मन्त्रस्यान्ते "वृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तु मयं सावत्सरिकस्य शाकरस्य
ब्रह्मचर्यस्य देवदत्त" इति विशेषः । शेषं शुक्रीयवत्कर्त्तव्यम् । ततः
संवत्सरे पूर्णे उदीक्षणिकां कृत्वाहोरात्रत्रिरात्रयोरन्यतरे निवृत्ते
प्रभातवेलायां प्रागुदीर्चीं दिशं गच्छतः । आममांसं चण्डालं मसूति-
काभृतुमती रुधिरञ्छन्नहस्तकं श्मशानं सर्वाणि श्वापदानि सर्वाणि

च घृणकरूपाणि एतेषामन्यतमं दृष्ट्वा निवर्त्तते । ततो
 प्राग्ज्योतिषं पुण्यदेशमुपागम्यानुदिन आदित्ये “
 धि”मित्यनेन मन्त्रेणोदकधारया मद्रक्षिण पूर्वद्वारं मण्डलं कृत्वा
 तेनैव मन्त्रेणोदकपात्रं मध्ये स्थापयित्वा ततस्तूर्णो कुशान् दूर्वा
 च क्षिपति । ततः “ आज्ञनगन्ध”मित्यनेन मन्त्रेण शिष्याचार्यौ
 मविशतः । ततः प्राङ्मुख आचार्यः मत्सङ्मुखः सिष्यो द्वावप्यु-
 पविश्य स्नास्मिन्नुदपात्रे द्वावपि दक्षिणहस्तौ निक्षिप्य ततो व्याहृ-
 तीधतस्तौ गायत्रीं च पञ्चोऽर्द्धचंशो जपित्वा ततः “ अभित्वा-
 शूरनोनुषो दुग्धा इव पेनवः ईशानस्य जगत्त ईशमीशानमि-
 न्द्रतस्युषः, ईशानमिन्द्रतस्युपोत्वा अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न
 जनिष्यते, नजातो नजनिष्यतेऽथाप्यनो मयत्रभित्वाभिरः गन्धं
 तस्त्वा इवामहे, त्वाभिर्दि इवामहे मातो वाजस्य कारदः त्वां हृषे-
 प्विन्द्रमन्यति नरस्त्वां काष्ठास्वर्तः, त्वां काष्ठास्वर्तः सत्त्वं नक्षि-
 प्रवज्रहस्तपृष्णुयामहस्तवानो अद्रिवः, महस्तवानो आद्रिवो गा-
 श्वरप्यमिन्द्रमंकिरसत्रावानं नत्रिग्युपे” इत्यनेन प्रकारेण चतस्र
 ऋचः षट् कुर्यात् । “कपानधिप्र, इति ऋचो जपित्वा ततो
 “ दध्वमन” इत्याचारण्यकपाठितेन मन्त्रेणादित्यमीक्षते । ततो “सु-
 वंसृग्यमभिवना” इति ऋक “ स्वस्तिनः पथ्यागुधन्व” इति तिस्रः
 “मत्स्यस्मैषिषीषनेति” तिस्र “योरपिवोरगिणम” इति षट् “अस्मा अ-
 स्मा इदन्वम” इत्येका एता जपित्वा “एवाधामवीग्युरे”ति जपेत् ।
 ततो दक्षिणेन जानुनाक्रम्य मूले कुशतदग्रांनरैषपादिनानुवा-
 चनपर्येण “विद्मामयत्रधि” त्येवमाया भारण्यकपाठिता एव पुरीष-
 षड्महिताः पाठयेत् । ततः “मत्स्यस्मैषिषीषन” इति पूर्वोक्ता ऋ-
 चः पाठयेत् । ततः ॐ ह्यारो महास्वाहृतसध्वनस्यः नमः सावित्री
 पूर्वम् । ततो “अभित्वाशूरनोनुषः, त्वाभिर्दिइवामहे, कपानधिप्र

आभुव"दिनि पूर्ववत् तनो द्वात्रिंशत् "उदितसुक्रियदध" इत्यारण्य-
 पठिनेन मन्त्रेणादित्यादिमीरूपतः । "तमहमात्मनिदध" इत्यने-
 नात्मानमीरूपतः । तत्र आभ्यामेव मन्त्राभ्यामादित्यमात्मानं च पुन-
 निरीक्षतः । तत्र " उपमाश्री"रित्येवमादिकमारण्यकपठितं मन्त्रं
 अपतः । "सैन्द्र" इत्येवमादिना आरण्यकपठितेन मन्त्रेणोत्ति-
 ष्टतः । "इदमहामि"त्यादिना आरण्यकपठितेन उत्तरीये वस्त्रे घत्तः ।
 उदकं सृष्ट्वा भाङ्गमुत्तौ स्थितौ " अपश्चाच्चन्द्रविश्वं आमित्रानि "
 ति सप्त " इन्द्रश्चमृदयातिन" इति द्वे "यत्ते इन्द्रमयामइ" इत्ये-
 का एता दशर्चो जपित्वा "शासइच्छामहे अमी" ति पुरस्तादार-
 ष्य तुचेन प्रतिदिशमुपस्थानं कृत्वा ततः "सविता पश्चात्तात्सविता
 पुरस्तात्"इति ऋक् "तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चर"दिति ऋक्
 इत्याभ्यां सूर्योपस्थानं कृत्वोपविशतः । ततः तस्मिन्नेवोदपात्रे
 "यथाऽऽपः शान्ता"इत्यनेन मन्त्रेणारण्यकपठितेन हस्तौ क्षिपतः ।
 ततो "यथा पृथिरी"त्यनेन मन्त्रेणारण्यकपठितेन भूमिं सृष्टतः ।
 एव "मपइयाम्ये"त्यनेन मन्त्रेणारण्यकपठितेनात्मानं सृष्टतः । ए-
 वमुदकभूम्यात्मनः पुनर्द्विः । तत्र उदपात्रस्थां दूर्वां गृहीत्वा "का-
 ष्ढात्काण्डादित्यादिनारण्यकपठितेन मन्त्रेण स्वे स्वे शिरसि कुर्वतः ।
 ततः "अग्निस्तृप्यतु, वायुस्तृप्यतु, विष्णुस्तृप्यतु, प्रजापतिस्तृप्यतु,
 विरूपाक्षस्तृप्यतु, सहस्राक्षस्तृप्यतु" इति षड्भ्यो देवताभ्यस्तस्मि-
 ष्वेवोदपात्रे तर्पणं कृत्वा ततः प्राचीनावीतिनौ भूत्वा "सुमन्तुजे-
 यिनियैशंपायनपैत्वाद्याचायास्तृप्यंति"त्येकाञ्जलिम् एवं ततः
 पितृपितामहानां दत्त्वा ततः "पितृवंशस्तृप्यतु, मातृवंशस्तृप्यतु"
 इति द्वौद्वात्रिंशत् दत्त्वा ततः "समुद्रं वः महिणोमी"त्यनेन मन्त्रेण
 तमुदपात्रं माञ्जमुदञ्चं वानिनयतः "कयानीश्चत्रआभुव"दिति ति-
 ष्ठः "वथाकामे"त्यारण्यकपठित एको मन्त्र एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैरनुमन्त्र-

यते । तत उष्णीषं भोजनं दक्षिणां गां वाचार्याय माणवको द-
दाति । “नित्वन्तं ब्रह्मणस्पत”इत्याभ्यां मन्त्राभ्यां मणवेन वा म-
र्षमाचार्यः प्रतिगृह्णाति । अत्र एके वैश्वदेवं चरुं कुर्वते । अपरे तु
अग्नीन्द्रादित्यवैश्वदेवेभ्यश्चरुं कुर्वते ॥

व्रातिकव्रतस्य कर्म वक्ष्यामः । शाङ्करे समाप्ते गृहं गत्वा तत उष्-
लेपनोल्लखनाद्युपनयनकर्म करोति । अयं तु विशेषः । “ममव्रते
हृदयन्ते दधामी”त्यस्य मन्त्रस्यान्ते “हृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तुमर्षं सर्वा-
षत्सरिकस्य व्रातिकस्य ब्रह्मचर्यस्य देवदत्त”इति । ततः शाङ्करवत्क-
र्त्तव्यम् । अयं तु विशेषः । अस्मिन्नवसरे माणवक आचार्येण म-
हानाम्नः पाठितः तस्मिन् “प्रजापतिर्वैसंवत्सर”इति आरण्यकस्य
द्वावध्यायौ श्रान्नायेतव्याविति ॥

औपनिषदिकस्य कर्म वक्ष्यामः । व्रातिके समाप्ते गृहं ग-
त्वा सर्वं शाङ्करवत्कर्त्तव्यम् । अयं तु विशेषः । “ममव्रतेहृदय-
न्ते दधामी”त्यस्य मन्त्रस्यान्ते “हृहस्पतिष्ट्वानियुनक्तुमर्षं सर्वात्सरि-
कस्यौपनिषदस्य ब्रह्मचर्यस्य देवदत्त”इति । ततः शेषं शाङ्करव-
त्समापयति । ततः संवत्सरे पूर्णे उदीक्षाणिकां कृत्वा शाङ्करवत्स-
र्वं करोति । अयं तु विशेषः । अस्मिन्नवसरे माणवकेन महाना-
म्ये पठिते तस्मिन्नवसरे “चित्रोहवैगागर्ग्यायानि” रित्यारभ्यारण्य-
कं तावच्छ्रावयेथावत्समाप्तम् । ततः शाङ्करवत्कृत्वा गृहं मषिष्य
समावर्त्तनं कुर्यादिति ॥

दण्डनिषयमान्ब्रह्मणः । ब्रह्मचारिणा आत्मनो दण्डस्य चान्त-
रे गन्तुं कस्य चन न दातव्यम् । यदि दण्डो भज्येत
यस्वराब्दिरस्यसार”मित्यनेन मन्त्रेणान्यं गृहीत्वा
मीता”मिति पञ्च जपेत् । अथ यदि
रन्धिष्येत् “त्यांचिदङ्गंनवाग्निनामि”त्यनेन मन्त्रेण शान्ति

स्तिनोमिमीता”मिति पूर्ववज्जयेत् । अथ यदि मेखला असन्धेया भ-
वति ततोन्धां कृत्वा दूर्ध्वा परिधाय “मे-धापे-धवित्तायज्ञे देविगोप्त्रे स-
रस्वति मेखले स्कन्नमच्छिन्नं संतनुष्व व्रतं मम, त्वमग्रे व्रतपाचुचिरग्रे देव
इहा उपयज्ञं हविश्वनः व्रतानि श्रद्धतपा अदाभ्यो भवानोदृतो अ-
जरः स्तुवीरः, दधद्रत्नास्मृडीको अस्मिगोपायनो जीवसे जातेव-
दः” इत्येतैस्त्रिभिर्मन्त्रैर्ब्रह्मचारी स्वयमेव मेखलामनुपन्नयते । ते च
मेखलायज्ञोपनीते असन्धेये परित्यजनयोग्ये दण्डे च ध्याति या-
वच्छुक्रियादेरन्यतरस्य व्रतस्य समाप्तिः । ततो व्रतसमाप्तौ दण्डमे-
खलाजिनयज्ञोपवीतानि “ नहितेक्षत्रं नसहोनमन्यु ” मित्यनेन
मन्त्रेणाप्सु जुहुयात् । अथ वा ॐङ्कारेण जुहुयात् ॥

बैश्वदेवं वक्ष्यामः । कृतावसथ्यस्यैतद्भवति । यत्किञ्चिद्गृहे
पाकं सर्वमकारं सिद्धं तःकरटीकोद्रवमाषाद्यहविष्यव्रोजितयेकस्मि-
न्नेव पात्रे गृहीत्वार्ग्निं मज्ज्वाल्प परिसमुह्य पर्युक्ष्य दक्षिणं जा-
न्वाच्य सविधमाषाय पाणिना जुहुयात् । “ अग्नये स्वाहा, सो-
माय स्वाहा, इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा, विष्णवे स्वाहा, भरद्वाजधन्वन्तरये
स्वाहा, विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, मजापतये स्वाहा, अदितये स्वाहा,
अनुमतये स्वाहा, अग्नयेस्त्रिष्टुते स्वाहेति” दशाहुतीर्हुत्वा सविध-
माषाय पर्युक्ष्य हुतशेषमुदकेन मिश्रयित्वा गृहमन्त्रभूमौ बलिं
हरेत् । “अग्नये नमः, सोमाय नमः, इन्द्राग्निभ्यां नमः” इत्यादिभ्य दश-
भ्य आहुतिदेवताभ्यो नमस्कारान्ताभ्यो दत्त्वा ततः “नमो ब्रह्मणे,
ब्राह्मणेभ्यो नमः, वास्तोप्यते मातृजानीहस्म” नित्यृचानमस्कारम-
न्त्रेण । “अपरे “वास्तोप्यते” इति प्रत्यृचं जपति । तेषामृचक्रमेण न-
मस्कारान्तेन त्रयो बलिदानाः । वास्तोप्यतये नमः । ततो बलिहर-
णस्व पूर्व पूर्वस्या दिशि “नम इन्द्राय, ऐन्द्रेभ्यो नमः” ततो दक्षिणस्यां
दिशि “नमो यमाय, याम्येभ्यो नमः” ततः प्रतीच्या दिशि “नमो वरु-

णाय, वारुणेभ्योनमः" तत उदीच्यां दिशि "नमःसोमाय, सौम्येभ्योनमः" तत ऊर्द्धां दिशि "नमोबृहस्पतये, बार्हस्पत्येभ्योनमः" ततो "विश्वेभ्योदेवेभ्योनमः" । तत आदित्याकारेण गोपथेन कृते मण्डले "नमआदित्याय, आदित्येभ्योनमः" । ततो "नमोनक्षत्रेभ्यः, ऋतुभ्योनमः, मासेभ्योनमः, अर्द्धमासेभ्योनमः, अहोरात्रेभ्योनमः, संवत्सरेभ्योनमः, धात्रेनमः, विधात्रेनमः, पूषेण पथिकृतेनमः, ऋद्धयोनमः" । धात्रे इत्यादयश्चत्वारो मन्त्राः । एतैर्द्वादशवर्षाभिरर्चकर्त्तव्यम् । मथमं दक्षिणस्यां तत उत्तरस्यां ततोपस्थात्तत उत्तरिष्ठं दिति । "त्रिष्णवेनमः" इति पेषण्यां "वनस्पतयेनमः" इत्युच्छिस्वते "ओषधीभ्योनमः" इति यस्मिन्मदेशे व्रीह्यादिधानानि । ततः "पर्जन्यायनमः, अद्भ्योनमः" इति बलिहरणद्वयमुदकपूर्णे पथिके । "नमः श्रियै" इत्यनेन शय्यायां शिरसि "भद्रकाल्येनमः" इति शय्यायामेव पादतो "नमः सर्वभूतपतये" इत्यनेन यस्मिन् देखे मृश्रपुत्रीषोत्सर्गः क्रियते । "नक्तंचरेभ्योनमः" इति अन्तरिक्षे । "अहश्चरेभ्योनमः" इति अन्तरिक्ष एव । "अविज्ञाताभ्योनमः" इत्यादिमण्डलस्योत्तरतः । "वनपतयेनमः" इत्युत्तरत एव । ततोपसव्यं कृत्वा "ये अग्निदग्धाये अनग्निदग्धा" इत्यृचं पठित्वाप्ते "स्वधानमः" इत्युक्त्वा आदित्यमण्डलतो दक्षिणस्यां बलिहरणस्य श्लेषं क्षिपेत् । ततो वैश्वदेवान्ते ब्राह्मणमन्यतमस्य वेदस्याभ्येतारं भोजयेत् । ततो "इत्त" इत्यनेन मन्त्रेण इन्तकारं कृत्वानन्तर गर्भिणीः सुवासिनीर्बालानतिष्ठद्वांश्च भोजयेत् । ततः "इन्धयः इन्धयेभ्यः" इति तेभ्यः । पक्षिभ्यो भूमौ दद्यात् । ततः ममहायो भुञ्जीतेति ॥

अत्रार्वाणामिन्द्रादयः शास्त्राण्यश्वः कर्त्तव्याः तद्भ्यास्यास्यास्यामः । षडर्वा भवन्ति । उपनयनं कृत्वा कृत्स्नं सरहस्यं वेदमध्यापितो वेन स आचार्यः प्रथमः, वेन चाहोरात्रादिकं कर्म स अतिथिः द्वि-

वीयः, गुरुस्त्वृतीयः, राजा सार्वभौमिकश्चतुर्थः, ब्रह्मचारी समावर्त्तने कृते तस्मिन्नेवाहनि स स्नातकः पञ्चमः, जामाता दुहितरं परिणेतुमा-
 चातः षियः षष्ठः एतेषामन्यतमो यद्यागच्छे तस्मै गौः पशुर्वा कर्त्तव्यः ।
 पशुकर्म चोपरिष्ठाद्द्रव्यामः । अघ्रात्रे यत्किञ्चिद्दशनेन सुखादेन मा-
 ससहस्रां तत्रमतिनिधिं कुर्यात् । यदि पशुं करोति तदाचाचार्या-
 ऽऽगतायाऽऽग्नेयः कर्त्तव्यः । ऋत्विजे बार्हस्पत्यः, श्वशुराय प्रा-
 णापत्यः, रात्रेपेन्द्रः, जामात्रेभैत्रः, स्नातकायैद्राग्नः । एतेषामाचार्या-
 दीनां संवत्सरस्योपरिष्ठादन्यतमस्यागतस्य शाखापशुः कर्त्तव्यः ।
 सोमविवाहयोरपूर्णेपि संवत्सरे यद्यागच्छेत्ततः शाखापशुः कर्त्त-
 व्यः । आचार्यः पिता सत्त्वा च एते अहरदृष्टे आगता अतिथि-
 वधं द्रष्टव्याः । अतिथेश्च य उपचारः स स्पृत्यन्तरे पठितस्तं व-
 क्ष्यामः । ब्राह्मणायाम्प्रागतायाप आनयति । वैश्वानरः प्र-
 विशत्पतिथिर्युहान् । तस्मादानयति । भोजयित्वा सीमान्त-
 मनुब्रजेत् । अनुज्ञात्वेति तेषामाचार्यादीनामन्यतमस्यापि आग-
 तस्य यत्किञ्चिद्दृष्टे सुखं दुःखं वा कथितव्यम् । कथितेपि यदुप-
 दिशन्ति तत्कर्त्तव्यम् । नैकग्रामीणमतिथिमित्याचारः पठितस्तत्र
 यथैव पदतिरिति । ब्रह्मचारी स्वययोजनेनाचार्योपदेशेन वा यदि
 भवसति ततः प्राणापानयोरेव उपाशुक्त्वा “अहं वक्ष्यामिमो” इत्यु-
 चैर्ज्ञेयात् । एवं ब्रह्मचारिणा पृष्ट आचार्यः “प्राणापाना चरुव्यचा-
 स्वधामपद्ये देवायत्वागोष्वे परिददामि देवसवितरेपनेब्रह्मचारी
 तने परिददामि गोषाय स्वृतमामृधस्व” इतीमं मन्त्रमकारान्तमुक्त्वा
 तत्र “ॐ स्वस्ती” त्युचैर्ज्ञेयात् ॥

इति अहिञ्जत्राविषये कोमुंवरवास्तव्यवामुदेवकृते साङ्ख्यपाव-
 नगृह्यसंग्रहे द्वितीयोऽध्यायः ॥

समावर्त्तनकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाय राश्वभागाः वा-

सिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराभ्यभागान्तं कृत्वा महाव्याहृति-
चतुष्टयं हुत्वा ततो लोहितचर्मव्यानहुहे ब्रह्मचारिणमुपवेष्ट
मुखं कक्षोपस्थाधारभ्य यावत्पादौ सर्वमेव मुण्डापायित्वा नक्षत्रो-
दयित्वा मीहिपवाद्यावेकीकृत्य पेषयित्वा ब्रह्मचारिणमुद्गर्तयेत्
ततोऽपामार्गबीजांस्ततः शंखपुष्णीं पेषयित्वाद्द्वर्तयेत् । लौकिक-
स्नानं कारयित्वा ततः “आपोहिष्ठाभयोभुव” इति नवर्चनं सूक्ते-
न प्रत्यूचं नव उदकुभान् ब्रह्मचारिणो मूर्दनि निक्षिप्य क-
थाविभवमलङ्कृत्य “युववस्त्राणिपीवमावमाथ” इत्यनेन कण्ठेन
वस्त्रयुगं परिधापयेत् । वामोभेदान्मन्त्रावृत्तिः । तत्र उष्णीसेन
शिरो वेष्टयित्वा मणिकुण्डले परिधाय वंष्णवं दण्डं एरीत्वोपान्नी
परिधाय च्छत्रं एहीत्वा ततो महाव्याहृतिचतुष्टयं ततः पाशिकाः
स्विष्टकृततो महाव्याहृतिस्वर्वायश्चत्तादितन्त्रशेषं समाप्य ततो
“वनस्पतेवीह्वं गोहिभूयाः, शामइच्छामहभसी” त्याभ्यां मन्त्रा-
भ्या रथमारोहेत् । प्रथमं दक्षिणेन पादेन ततो वामेनेति रथमा-
रुह्य तस्य गृहं मययं गच्छेद्योऽस्य गवा यथुना वामधुपर्कं करोति ।
अथ वा गां फलं वनं वृक्षं दृष्ट्वा निवर्तते । “इन्द्रं श्रेष्ठानिद्रविषा-
निपेहि, स्योनापृथिवीभवे”त्येताभ्यां रथादवतीर्य ततो वस्त्रयुग-
मुष्णीपं कुण्डले दण्डोपान्नी च्छत्रमेतत्सर्वमाचार्याय दद्यात् । त-
तस्तद्दहरव्यापारेण स्यात्तन्मयं यद्रोचने तज्जोष्यमिति ॥

गृहकर्म वक्ष्यामः । यस्मिन्प्रदेशे गृहं कर्तव्यं तां भार्गवं “ह-
र्हां नाश्यायविशः परिष्टहामी” त्यनेन मन्त्रेणोदुम्बरशालया मि-
परिच्छिद्य शोधयित्वा मध्ये जुरोति । अत्र स्तरणायागभ्यमाना
पाशिकाः । उपलेपनोल्लेखनाद्याधाराभ्यभागान्तं कृत्वा ततः “को-
सिकस्वामिकायनेश्रामकामोतदेवानां कश्चनार्तरेणभ्याहे” मि द्वे अ-
ध्यादुनी हुत्वा पाशिकाः स्विष्टकृततो महाव्याहृतिस्वर्वायश्चत्तादि

तन्मध्ये समाप्य ततो गृहं सूत्रयित्वा पूर्वस्या दिशि द्वारं कल्प-
यित्वा द्वौ गर्तौ खानयेत्ततो दक्षिणस्यां दिशि द्वारप्रदेशे एवमेव
पश्चिमायामेवमुत्तरस्यां ततो मध्ये एवं नव गर्तान् खानयित्वा
ततस्तेषु गर्तेषु उदकं सर्पिः प्रक्षिप्य तत “ इमं विधित्वा अमृतस्य
आस्तामधोर्धाराप्रतरर्णावसूनाम् एनाशिशुः क्रन्दत्याकुमार एनां-
धनुः क्रन्द” नित्यनेन मन्त्रेणोदुम्बरशाखां घृताक्तां पूर्वस्यां
दिशि दक्षिणे गर्ते निखानयति । “इमामुच्छ्रयामिभुवनस्यशाखां-
मधोर्धारां प्रतरर्णावसूनाम् एनाशिशुः क्रन्दत्याकुमारएनान्धेनुः
क्रन्दतुपावकस्ये” त्यनेन मन्त्रेणाकारान्तेन पूर्वस्यां दिशि उत्तरे
गर्ते तृतीयामुदुम्बरशाखां घृताक्ता निखनति । एवमेताभ्यामेव म-
न्त्राभ्यां चतुर्ष्वपि दिक्षु उदुम्बरशाखा घृताक्ताः पूर्वकृतेष्वेव गर्ते-
ष्वष्टौ निखाय तत “ इमामहमस्यवृक्षस्यशाखाघृतमृच्छातिमृततेमिनो-
पि एनाशिशुः क्रन्दत्याकुमारआस्पन्दतान्धेनवोनित्यवसा” इ-
त्यनेन मन्त्रेण स्थूणाराजसंज्ञका महती स्थूणा भारक्षमा नवमे गर्ते
निखाय तत “एवं कुमारस्तरुणेआवसोभुवनस्परि एवं परिस्सृतः
कुम्भ्या आदध्नः कलशोर्गमन् इहैवस्युणेप्रतितिष्ठध्रुवाश्वावती
युवतीशीलमावतीक्षेमेतिष्ठघृतमुत्तमाणेहैवतिष्ठनिमित्तानि, तिल्वि-
लास्थाजिरावतीमध्येपोषस्पतृपताम् मात्वाप्रापनध्यायवः, उपहृ-
ताइहाव उपहृता अजावयः अथो अन्नस्यकीलाल उपहृतोयुहेषु
नः, रथन्तरेप्रतितिष्ठवामदेव्येश्रपयस्ववृहस्पतिस्तभाये”त्यनेन म-
न्त्रेण पूर्वद्वारे दक्षिणा द्वारशाखामभिमृशेत् । ततो “यज्ञश्चे”त्यनेन
मन्त्रेण दक्षिणे द्वारे पश्चिमां द्वारशाखामभिमृशेत् । “दाक्षिचे” ति
पूर्वाम् ततो “ बलाचे”त्यनेन मन्त्रेण दक्षिणा स्थूणामभिमृशेत् ।
“ऊर्जश्चे” त्यपराम् । ततो “मजे”त्यनेन मन्त्रेणोत्तरद्वारे पश्चिमं
स्थूणाराजमभिमृशेत् । “सत्रं चेति” ति पूर्वाम् । अपरे त्वेवं व्या-

धत्ते । “सत्यञ्च श्रद्धाञ्च”त्येको मन्त्रः एतावता मन्त्रेण पुनरा-
 वृत्तेन पूर्वद्वारे यथोक्तेन क्रमेण स्थूणाद्वयमित्यभिमृशेत् । एवं
 वासु दिक्षु मन्त्रद्वयं समभ्यस्य स्थूणानामभिमर्शनं कर्त्तव्यं मन्त्रा-
 श्चाकारान्ताः कर्त्तव्याः । एवमन्यतरेऽभिमर्शने नितृप्ते “श्रीस्तुष”
 इत्यनेन मन्त्रेण गृहमध्य एव स्थूणाकारं क्रियते तमभिमृशेत् ।
 “अहोरात्रे ” इत्यनेन मन्त्रेण पुनरावृत्तेन द्वारदेशे अभिमृशेत् ।
 “संवत्सर ” इत्यनेन मन्त्रेण द्वारि पिधानमभिमृशेत् । “उक्ता-
 समुद्रोअरुषः सुपर्ण ” इत्यनेन मन्त्रेण घृताभ्यक्तं पापार्णं स्तुष-
 स्याद्यस्नात्त्रिखनात् ॥

गृहप्रवेशकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणायाराज्यभागाः पा-
 सिकाः । आवसध्याग्नौ उपलेनांष्ट्रिखनाभ्युत्सणानि कृत्वा “अ-
 ग्निप्रणवाभि मनसा शिवेनायमस्तु सङ्गमनो वसूना माहिमी-
 स्याधिरं माकुमारं शनोभवद्विपदेशञ्चतुष्पदे ” इति मन्त्रेण एका-
 रान्तेनाग्निं नवगृहे द्वारे षाश्वतः प्रणीय समूहनं कृत्वोत्तरतोऽग्नेः
 प्रागग्नेषु नवेषु कुशेपूदकुम्भं नवं प्रतिष्ठाप्य “ आपोहिष्ठामयोमु-
 व ” इत्येताभिस्त्रिखनाभिरग्निः पूरयित्वा “ अरिष्टास्माकंवीरा मा-
 परामेचिनोधेन ” इत्यनेन मन्त्रेण तमुदकुम्भमभिमन्त्र्य पाक्षिक-
 माघाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “ आभत्वा शूरनोजुम ” इति
 ऋचं पूर्वोत्तसः कृत्वा स्वाहाकारान्तैस्त्रिख आहुतीः पूर्वा-
 ह्ने हुत्वा ततः पाक्षिकस्त्रिखकृत्तनो महाव्याहृतिमर्वप्रायश्चित्तादि
 तन्त्रशेषं मयाप्य तनो मध्याह्ने तस्मिन्नेवाग्नौ समूहनांघारभ्य वा-
 क्षिकमाघाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “ कपानाध्वत्रआमुव ”
 दिति नृत्वेन प्रतृप्तं स्वाहाकारान्तास्त्रिख आज्याहुतीर्हुत्वा ततः वा-
 क्षिकस्त्रिखकृत्तनो महाव्याहृतिमर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं मया-
 प्य तनोपराह्ने तस्मिन्नेवाग्नौ कर्म भवति । तद्वक्ष्यामः । अथ

स्वर्णाचाराज्यभाग निर्विकल्पाः । वास्तोष्पतये ग्रहणमोक्षणे ।
 स्वास्तीपार्कं श्रपयित्वा महाव्याहृतिभिश्चतस्रो "वास्तोष्पतेमति-
 चानीहस्त्यानि" ति तिस्र "अभीवहावास्तोष्पते" इति एका "वा-
 स्तोष्पतेध्रुवास्यूणा" मित्येका एवमेकशालाया नव आहुतीर्हुत्वा
 ततः स्विष्टकृत्ततो हावकाय किञ्चिदत्वा तत "इंद्रस्यशृहाः शिवा
 वसुमंतो वरुधिनस्तानहं प्रपद्ये सहजायया सहप्रजया सहपशुभिः
 सहरायस्पोषेण सहजं मे किंचास्येतेने"त्यनेन मन्त्रेण ज्येष्ठपुत्रेण
 भार्यया सह पूर्वोक्तमुदकुंभं शृहीत्वा नवं शृहं प्रविशेत् । ततो
 महाव्याहृतिमर्चयापश्चिच्चादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

यादि केन चित्प्रयोजनेन ग्रामान्निष्क्रमणं करोति ततः "श-
 ंशमंशिवशिवक्षेमाय वः शांत्ये प्रपद्ये भयंनो अस्तुग्रामोमार-
 ष्याय परिददातु विश्वमहाय मापरिदेही" तीमं मन्त्रं जपन्निष्क्र-
 मेत् । ततः कृतप्रयोजनः पुष्पादिकं किञ्चिद्शृहीत्वा "अरण्यं-
 माग्रामायपरिददातुमहविश्वमहायमापरिदेही" ती मन्त्रं जपन् ग्रामं
 प्रविशेत् । ततो "शृहान् भद्रान् सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नोवीरतर-
 ल्लुवीरान् इरावहन्तो घृतसुक्षमाणा अन्येऽवहंसुमनाः संविशेय "
 पितीमं मन्त्रं शृहं प्रविश्य सदा जपेत् ॥

प्रवसद्यजने वक्ष्यामः । प्रवसने "इमंयिषिवावरुणो शृहान्गो-
 पायतं युवं अविनष्टानविहनुतान्यापेनानाभिरक्षत्वस्मार्कं पुनराग-
 मा"दित्यनेन मन्त्रेण कुटुम्बं समीक्षते । ततः "अपिपग्रामान्मही"
 ति च जपित्वा प्रविशेत् । ततस्तावदग्रतो गच्छेत् यावदावस-
 श्वाग्निरुद्योतयति । प्रत्यागच्छन् स्वस्तीमादेवता वाग्यतो भूत्वा
 शृहस्थान् सर्वान् समीक्ष्य "शृहामाविभीतमावेपध्वमूर्जं विश्रतप्स-
 सि ऊर्जाविभ्रद्रः सुमनाः सुमेवा शृहानिम मनसा मोदयानः येषा-
 मःयेति व्रतवन्धेषुर्मापनमोवह्, शृहानुपह्वयामहेतेनोजानन्तुजानतः"

इति कुटुम्बं समीक्ष्य ततः “अयं नो अग्निर्भगवानयं नो भगवत्वरः तस्योपमद्ये मारिषामायं श्रेष्ठे दधातुन” इत्यनेन मन्त्रेणाग्नेवस्यपाग्नेरुपस्थानं करोति । ततस्तास्मिन्दिने वैरिणमप्यागतं शिष्यप्रभेनाभाषेत्ततो “विराजोदोहोसिविराजोदोहमशीय मयिपाद्यशैविराजोदोह” इत्यनेन मन्त्रेण स्वयं सेचनोदकं गृह्णाति । यद्यद्दिताग्निस्ततो याजमानं कृत्वा उत्तरमावसध्याग्नेरुपस्थानं करोति ॥

आग्रयणं बक्ष्यामः । अत्र स्तरणाघाराज्यभागा निर्विकल्पाः । इन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवभ्यो द्यावापृथिवीभ्यां ग्रहणभोक्षणे । उपलेपनोल्लेखनाद्याघाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “इन्द्राग्निभ्यां स्वाहा, विश्वेभ्योदेवेभ्यः स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा, अग्नवे स्वितृकृते स्वाहोते” स्थालीपाकस्य हुत्वा ततः “प्रजापतयेत्वागृह्णामि महांश्रिये मयं यशसे मह्यमन्नाद्याये” त्यनेन मन्त्रेण हुतक्षेर्वस्तोकमभिमन्त्र्य तूष्णीमभ्युक्ष्याभ्युक्ष्य “भद्रानः प्रेयः समनेष्टुदेवास्वयावशेन समशीमाहित्वामनोमयोभूः पितर आविवेश शंनोभबद्विपदे शञ्चतुप्पदे” इत्यनेन मन्त्रेण त्रिः प्राश्नाति । प्रतिप्राशनमाचमनं मन्त्रावृत्तिश्च । एवं प्राश्य ततः “अमोसि प्राणतद्वत्तं ब्रवीम्यमोभिसर्वाडसि प्रविष्टः समे जरां रोगमपनुद्याशरीरादमामण्णिमामृधाम इन्द्रे” त्यनेन मन्त्रेण स्वरान्तेन हृदयदेशमभिमृश्योदकं स्पृष्ट्वा ततो “नाभिरसिमाविभीथाः प्राणानां ग्रन्थिरसि माविस्रस” इत्यनेन मन्त्रेण नाभिमभिमृश्य ततो “भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा” इत्यनेन मन्त्रेण लिङ्गोक्तानि शरीराणि स्पृष्ट्वा “तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्” इत्यनेन मन्त्रेणादित्योपस्थानं कृत्वा ततो महाव्याहृतिसर्वप्रायाश्चिन्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । गोसंबधकर्म बक्ष्यामः । परिवः सेन्याद्बधाह्यावृजतुघोषिभ्यः ममानस्तगोपेर्वावोअंशोनचोरिषद्, पूषायाअन्वतुनः” इति मन्त्रद्वये-

अपरिक्रान्ता अनुमन्त्रयेत् । अपरे तु व्याचक्षते । पथः परिवृ-
त्ता अनुमन्त्रयेत् । “वासाभूधश्चतुर्वैलं मध्येपूर्णं घृतस्य च तानः
सन्तु पयस्वतीर्विहीर्गोपृताच्य” इति “गावोअम्मनुतभरमक्कन्नि”
ति च मस्यागतासु गोषु जपेत्ततः “उपेदमुपसर्पेन” मित्यनेन य-
श्च गोष्ठं प्रवेशयेत् । “मयोभूर्वातोभभिवानूत्सा” इति चतस्रीम-
गोष्ठगता अनुमन्त्रयते ॥

गवामङ्कनकर्म वक्ष्यामः । फल्गुनीपौर्णमासीप्रतीत्याभावास्या-
श्रदेशे रेवत्यामङ्क विकर्त्तव्यं आत्पीयं कुर्यात् । “भुवनवसिसहस्र-
पोषमिन्द्रायत्वा श्रवोददद अक्षतमस्यरिष्टमिलानिगोपायनं यावती-
नापिद कारिण्याभूयसीनमुत्तमा समाक्रियात्” इति स्वयं गोप-
तिः ऋत्विजो वा मन्त्रं जपति । अङ्कनकर्म त्वन्यः कुरुते । अ-
ङ्कवदुत्वे मन्त्राद्युक्तिः ।

पीयूषहोमकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्वि-
कल्पाः । अग्रये ग्रहणप्रोक्षणे । आवसध्याम्रात्रुपलेपनोल्लेखनाद्या-
धाराज्यभागान्तं कृत्वा ततः “संवत्सरीणपपउत्तियाया” इति द्वा-
भ्यामृग्भ्यां द्वे आहुती स्पालीपाककर्मणा हुत्वा ततः स्विष्टकृत्त-
तो महाव्याहृतिमर्वमापश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयम् । अपरे
व्याचक्षते । आहुतिद्वयमेव होतव्यं न मतिश्रुतकर्मिति ॥

गोषु यमजनने कर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा-
न्तं कृत्वा महाव्याहृतिचतुष्टयमाज्यस्य हुत्वा पाक्षिकः स्विष्टकृ-
त्ततो महाव्याहृतिमर्वमापश्चित्तादितन्त्रशेषं समाप्य यमस्यं दद्यात् ॥

अथ हृषोत्सर्गकर्म वक्ष्यामः । यस्य गर्भग्रहणयोग्या चत्सत-
यो द्वादश वर्त्तन्ते स्वकीयेन च क्षीरेण त्रयाणां ब्राह्मणानां पायसेन
हृषिकृत्पश्यते स हृषोत्सर्गं कुर्यात् । कार्त्तिक्या पौर्णमास्या
रेवत्यां वाश्विने मासि । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्विक-

त्वाः । पूज्णे ग्रहणमोक्षणे । आवसथ्याम्नौ गर्का मध्ये उपलेक
 नोद्धरणाभ्युक्षणाग्निप्रणयनप्रभृति आधाराज्यभागान्तं कृत्वा
 “इहरतिरिहरमध्वंस्वाहा, इहृष्टतिरिहस्वष्टतिः स्वाहा, उपसृज्यव-
 णंमात्रेधरुणोमातरंधयन, रायस्पोषमस्मासुदीधरत्स्वाहे” ति षतस्र
 आज्याहुतीर्जुहोति । अन्ये त्वाहुरिहरतिरितिषद् जुहोतीति । तत्र
 “पूषा गाअन्वेतु”इत्यनेन मन्त्रेण पिष्टमयस्य स्थान्त्रीपाकस्य जुहो-
 ति । “ कट्टुद्रायप्रचेतस्र ” इति नव ऋचः “ इमारुद्रायतवसेकष-
 दिने ” इतिषकादश “ आतेपितर्मरुतां सुन्नेमेत्वि” तिपञ्चदश
 ऋचः “इमारुद्रायस्थिरधन्वन” इतिचतस्र ऋचः “त्र्यम्बकंयजाक-
 ह ” इत्येका एताश्चत्वारिंशदृचो जपेत् । अपरे रुद्रं जपित्वेत्स-
 पि पठन्ति । तेषां “ नमस्तेरुद्रमन्यव ” इति यजुर्वेदप्रसिद्धो म-
 न्त्रगणस्तं जपित्वेति । ततोऽन्यतरजपे निवृत्ते एकवर्णं द्विवर्णं
 त्रिवर्णं लोहितं वा स्मृत्यन्तरपठितं नीलं वा सर्वयूथस्य श्रेष्ठं सर्वा-
 ङ्गैरुपेतं यूथमध्यस्थं यं वा गच्छन्तं यूथश्छादयति यूथोनुगच्छ-
 ति एतेषां यथालाभमन्यतमं सम्पूर्णाङ्गं बलवन्तं युवानमोजस्विनम-
 पलक्षणवर्जितं कल्याणप्रजननं घण्टाचामरकादिभिर्यथाविभवम-
 लङ्कृत्य “ एतं युवानं पतिं वो ददापितेन क्रीडन्तीश्चरथ मियेज
 मावनः साप्तजनुषाऽसुभगा रायप्पोषेण समिषामदेमस्वाहे ”
 त्यनेन मन्त्रेण वत्सतरीणां मध्ये वृषभमुत्सृजति । ततो वत्सतरी-
 णां यूथस्य च मध्ये स्थितमनुमन्त्रयते “ मयोभूर्वातोअभिवातू-
 स्ना ” इत्यनुवाकशेषेण “ यथावः सुसहासती ” त्येवमन्तेन ।
 अपरे त्वेवं पठन्ति “ मयोभूर्वात ” इतिमूक्तेनैतेषां वृत्तस्य
 ऋग्भिरनुमन्त्रणं भवति । अन्यतरेऽनुमन्त्रणे निवृत्ते स्त्रिवृष्टव-
 हुत्वा ततो महाज्याहृतिसर्वमायश्चित्तादितन्त्रशेषं समाप्य सर्वासां
 क्षीरेण पायमं श्रययित्वा ब्राह्मणान् तर्पयेत् । कर्माङ्गभूतं पायसे-

व ब्राह्मणभोजनम् । यत्यशोः कर्मापवर्गे ब्राह्मणभोजनं तत्केर्त्तव्यं-
वेति ॥

अष्टकार्कर्म वक्ष्यामः । ऊर्ध्वमाग्रहाय न्यास्तिस्रोष्टकाः । अपरपक्षे तु
अर्धमाग्रहाय न्यास्तिस्रोष्टकाः । अत्र स्तरणाघाराज्यभागा निर्विक-
ल्पाः । उपरपक्षे ग्रहणप्रोक्षणे । उपलेपनोल्लेखनाघाराज्यभागान्तं कृ-
त्वा ततः “इयमेवसायाप्रथमान्पुचदन्तरस्याञ्चरतिप्रविष्टा वधूर्जजान
नवकृ जनित्री त्रय एनां महिमानः सचंता स्वाहे”त्यनेन मन्त्रेण
बषोक्तं स्वचौ चतुष्टुष्टीतं कृत्वा “ इयमेवेवे ” इति एकाहुतिः ततः
स्विष्टकृतं “वस्या वैवस्वत” इति शाकं स्यालोपाकर्षणं हुत्वा
“वस्या वैवस्वतोयमः सर्वदेवाः समाहिताः अष्टका सर्वतोमुखी
सापेकामानतीतृपत् आहुस्ते प्रावाणोदन्तानूचः पवमानः मासा-
श्चाद्मासाश्च मनस्ते सुमनासुखि स्वाहे” त्यनेन मन्त्रेण स्विष्टकृतं
हुत्वा ततो महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादि तन्त्रशेषं समापनीयमिति ।
मध्यमाया मास्यवर्षे च समानमेव कर्म तद्वक्ष्यामः । येषामाषादीं
पौर्णमासीमतीत्यानन्तरं वर्षाकालः प्रवर्तते तेषां श्रावणीपौर्णमासी-
मतीत्याष्टका भवन्ति, येषां पुराषाढ्या अनन्तरामावास्यामतीत्य वर्षा-
कालः प्रवर्तते तेषां प्रौष्ठपद्यां पौर्णमासीमतीत्याष्टकार्कर्म भवति ।
अपसव्यं कृत्वा प्रादक्षिणामुक्त उपलेपनोल्लेखनोद्धरणाभ्युत्तणा-
ग्निप्रणयनं प्रदक्षिणं समूहनं ब्रह्मणः प्रतिष्ठापनं मणीतामणयनं
ततः सान्वाच्यस्तरणं ततोग्नेः पुरस्तात्पलाशशाखायाः सपद्याया
निसननन्तवस्तस्या उत्तरतः पद्यमुपस्थाप्य ततः “ पितृभ्यस्त्वा
जुष्टुपाकरोमी”त्यनेन मन्त्रेणोपाकरणं ततः पवित्रोत्पादनम् । उ-
त्तरतः मणीतामणयनं ततः “पितृभ्यस्त्वाजुष्टं प्रोक्षामी” इति पशोः
भोजनं ततः “पितृभ्यस्त्वाजुष्टंनियुनञ्मी”नीत्यनेन मन्त्रेण पलाश-
शाखायां बन्धनं ततः पर्यग्नीकृतोदग्नीवं प्राक्शिरसमुद्वपान्दं

भृत्यकृशिरसं वा मुखमवाशयमानं संक्षप्य वर्षां गृहीत्वा ततो वक्षसं
हुतायामङ्गानां श्रपणं ततोनेनैव प्रकारेण ग्रहणासादनशोषणमि
कृत्वा स्थालीपाकं श्रपयेत् । इदानीं चरुधर्मप्राप्तं शाककृतं तावत्कृ-
र्याद्यावदाधाराज्यभागान्तं कृत्वा तत उपस्तीर्य हिरण्यमवधार्य क-
षां गृहीत्वा पुनोर्हिरण्यमवधार्याभिधार्य ततो महाव्याहृतवक्षतस्त्रो
“येतानुपुर्देवत्राजेहमानो” इति चतस्र एतान् अष्टौ मन्त्रान् पठित्वा-
न्ते स्वाहाकारेण वर्षां जुहोति । अथ वा “बहवर्षांजातवेदः विष्णु-
भ्योयत्रेनान्वेस्थतुकृतस्यलोके मेदमः कुल्या उपधातास्त्वन्तिसत्याः
सन्तु यजमानस्य कामाः स्वाहे” त्यनेन मन्त्रेण वर्षां जुहुयात् । ततो-
ऋभ्यस्तोकं गृहीत्वा स्थालीपाकं गृहीत्वा स्थालीपाकं पूषाभ्यामाज्येन
मिश्रयित्वा ततः सकृदाज्यमिश्रद्रव्यस्य द्विः पञ्चार्षेयाणां त्रिः तत
उपर्यभिधारयति । अनेन प्रकारेण महाव्याहृतवक्षतस्त्रो “येतानुपु-
र्देवत्राजेहमानाहोत्राविदस्तोम” इति चतस्र एभिरष्टभिर्मन्त्रैः स्वा-
हाकारान्तेरष्टावाहुतीर्हुत्वा “पण्यां वैवस्वतोयम” इति स्विष्टकृतं हु-
त्वा ततो महाव्याहृतिमर्षमायाभित्तादितन्त्रशेषं समापनीयम् । ए-
ष तावत्पशुपत्तः । स्थालीपाको वेत्युक्तं तद्द्रव्यामः । उपलेप-
नोऽस्त्रिस्वनाद्याधाराज्यभागान्तं निर्विकल्पं कृत्वा ततश्चरोत्परि म-
ण्डकजाले गृहीत्वा वषाहोममन्त्रेणान्यतरेण हुत्वा ततः पूर्वदृष्टा-
हुतयः स्विष्टकृतं हुत्वा तत “अनुमतपेस्वाहे” त्याज्यस्य हुत्वा त-
तो महाव्याहृतिमर्षमायाभित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

इदानीं जातजातस्य यजमानस्याष्टकाकर्म वक्ष्यामः । “अ-
न्नादिता गिरपोन्तादितापृथिवी महीभेदिवाग्निश्च सर्वाभिरन्यमन्तः
पितुर्दधेमद्भ्रन्देर्दधे स्वाहा, यास्तिष्ठन्तियास्त्वन्त्रियाद्भ्राः प-
दिसस्रपीः अद्भिः सर्वस्यभर्तृभिरन्यमन्तः पितुर्दधेमद्भ्रन्देर्दधे
स्वारा, यन्मेधाता प्रलुलुभे विश्वान्नि पतिवता रेनस्तत्पिता वेद-

साङ्ख्यतुरम्भोवपद्यते मङ्गलादेव्यै स्वाहा ” एते चत्वारो मन्त्रा म-
हाध्याहृतीनां स्थाने वैकल्पिका भवन्ति मङ्गलादेव्या इत्य-
स्मिस्थाने यजमानमाहृतां ग्रहणम् । पायसश्चरुः कर्त्तव्यः वैक-
ल्पिक एव । अपरे तु व्याचक्षते पितृजारजानयोर्द्वयोरपि पक्ष-
योः पायसश्चरुवैकल्पिको भवति । द्वयोरप्यष्टकयोरपन्नेपनोष्ठे-
सनादि व्रतणो विभोक्तान्तं सर्वं माचीनोपवीतीना माग्दक्षिणा-
मुखेन कर्त्तव्यमिति ॥

अपरस्मिन्दिग्मे पिण्डापितृयज्ञः कर्त्तव्यः । तस्य विधिः
कल्पे पाठितः सोत्रैव निरूप्यते । अपराह्णे आवसथ्याग्नेः पुरस्ताद्-
पसव्यं कृत्वा शूर्पं स्थालीं स्पर्ष्यं पात्रीमुत्खलमुमले मेक्षणं च सा-
दोपित्वा ततः पश्चाद्ग्नेर्नीत्वा दक्षिणाग्नेषु कुशेषु प्राद्मुखं स्पर्ष्यं
निषाय तस्योपरिष्ठाद्व्रीक्षीन्पाश्यान्तस्यैव पुरो दक्षिणामुखे शूर्पं
स्थालीन्ततो दक्षिणामुखः सव्यं ज्ञानु पातयित्वाभोमुखेन सुष्टिना
व्रीक्षीन् गृह्णाति “ देवदत्ताप्यजुष्टं गृह्णामि ” इत्यनेन मकारेण पि-
तृपिनामहमापेतामहानां नामानि मनसा ध्यायन्मुष्टिमेकं गृह्णाति ।
यथा सूनः सन्न स चरुकूनो भवति । ततः पश्चात्कुटिना एकवारं
छटिनाः कृत्वा चरु श्रपयेत् । ततो संस्कृतेन गृतेनाभिषार्य मती-
स्यां दिशि ततः प्रदक्षिणं सकृद्दर्भान्ग्रे गृहीत्वा प्रदक्षिणमनि-
यताग्रास्तृष्यति । ततो प्रदक्षिणं सकृदेव पर्युक्षते । ततो यज्ञोप-
वीती भूत्वा प्राद्मुखो दक्षिणं जान्वाच्य “ अग्रयेकव्यवाह-
नापस्वाहा, सोभापपितृमतेस्वाहा, यमापाद्भिरस्वतेपितृमतेस्वा-
हे ” तितिस्र आहुतीः स्थालीपाकस्य लोकप्रसिद्धेन मेक्षणेन दृ-
त्वा मेक्षणमग्नी क्षिपेत् । ततोऽपसव्यं कृत्वा “ अपहृता अमु-
रारक्षांसि वेदिपद् ” इत्यनेन मन्त्रेणाग्नेः दक्षिणेन उद्वृत्त्य ततस्तु-
ष्णी पर्युक्ष्य “ येरुषाणिपतिमुञ्चयाना अमुरा सन्तः स्वपया च-

रन्ति परापुरोनिपुरो येभवन्त्यग्निष्टांश्रोकाल्पणुदात्यस्वां ” इ-
 त्यनेन मन्त्रेणाभ्युक्षिते मदेशे साग्निं कमुत्सुकं दक्षिणार्धे
 देवदत्तं अवनेनिङ्क्ष्व ये च त्वामत्रानु ” अनेन मन्त्रेण स्वपितुर्नाम्ने-
 ष्वार्योत्तानतर्जन्यङ्गुष्ठावन्तरेण कुशेप्त्रपां निषिञ्चति । ततः अनेनैव
 प्रकारेण दक्षिणतः पितामहस्य प्रपितामहस्य च हुतशेषं श्रीष्टि
 पिण्डानि कृत्वा ततो “ देवदत्तपत्तये च त्वामत्रानु ” इत्यनेन
 मन्त्रेण पुनरावृत्तेन पितृपितामहप्रपितामहानां नामान्पुत्रार्यं यथा-
 नित्तं पिण्डान् दद्यात् । ततः “ अत्रापितरोमादयध्वं यथाभानं पि-
 तर आहृषायध्व ” मिति जपित्वा ततस्तूर्ण्णीं प्रदक्षिष्यं पर्याहृत्य
 मृत्यङ्गमुत्सो भूत्वा श्रीन् प्राणायामान् धारयित्वा ततस्तूर्ण्णीं य-
 र्याहृत्य पिण्डाभिसुत्सो भूत्वा “ अपीमदन्तपितरो यथाभान् य-
 षीष्टयने ” ति जपति । ततः पूर्ववदवनेनिज्य “ नमो वः पितरो
 जीवाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो घोराय नमो वः पित-
 रोरसाय नमो वः पितरो बलाय नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पि-
 तरो मृत्यवे नमो वः पितरः स्वर्धाय नमो वः पितरः पितरो नषोषो ये
 अत्र पितरः पितरस्य यूयन्तेषां श्रेष्ठा भूयास्य यद्द पितरो मनु-
 ष्यावयं तेषां श्रेष्ठा भूयास्म ये अत्र पितरः स्वधा युष्यार्कं साय-
 इहापितर एचतुरस्मार्कं सष्टां नः पितरो दत्त ” इतीमं मन्त्रं ज-
 पित्वा ततः “ एतद्गः पितरो वामो वध्वं पितर ” इत्यनेन मन्त्रेण पु-
 नरावृत्तेन त्रयाणामपि पिण्डानां यथा भवन्ति तावन्मात्राणि सू-
 क्ष्माणि दत्त्वा ततः “ ऊर्ध्वे रहन्ती रसृते गृते पयः कीन्वात्सं परिष्क्यं
 स्वधा स्वतर्षयत नः पितृन् ” इत्यनेन मन्त्रेण पात्रप्रक्षालनं कुशे-
 ष्वेव निक्षिप्य तत आघ्राय पिण्डान् पात्रे कृत्वा प्राप्नीयान् ।
 अथ वा ब्राह्मणाय दद्यात् । उदके वा क्षिपेत् । यदि पत्नी पुत्र-
 कामा स्वागत “ भाषणपितरोगर्भकुमारं पुष्करमंत्रं यवेऽपुत्रयो

सिद्धिः " त्वनेन मन्त्रेण मध्यमपिण्डं प्राप्नीयात् । ततस्तूष्णीमु-
 त्पुङ्गवमौ सिपेत् । सकृदाच्छिन्नांश्च कुशानमनौ सिपत्वा अमद-
 क्षिणं वसुंसेत् । दत्तकादयो ये पुत्रास्ते एकैकास्मिन्प्रदेशे द्वौ पि-
 ण्डौ इदाति येन जातो यस्य च सङ्गत इति । जीवत्पितृकेण पिण्ड-
 पितृवशो न कर्त्तव्यः । अथ करोति पितृणां होमान्तं वेति । इदं च
 कर्म तन्वरीहतं यावदुक्तं भवति । आहुतीर्दुत्वा शेषमपसव्येनेति
 उक्तशायामपूपं जुहोति । अष्टकायै ग्रहणमुपलेपनोल्लेखनादिद्रव्यप्रो-
 सन्नान्तं कृत्वा पिष्टमपाद् कपालपक्षांस्त्रीनपूषाद् कुर्वात् । अपरे
 म्भावक्षते घृतपूषाः कर्त्तव्याः । अन्यतरजातीयान पूषान्यच्छा करो-
 ति वा । आधाराज्यभागान्ते कृत्वा "ऊदध्यातिरात्रश्च सद्यश्चक्रीच्छ-
 न्दना सहाअपूपकृदष्टके नमस्तेष्टुमनामुत्तिस्वाहे" त्यनेन मन्त्रेणा-
 पूषावदानं समवत्तथान्यां कृत्वा गृहीत्वा चरुधर्मण जुहोति । "य-
 स्याद्वैवस्वतोयम" इति स्विष्टकृतं हुत्वा महाव्याहृतिस्वर्वायध्वि-
 तादिमन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥ मध्यमायां माध्यवर्षे च गोपशर-
 णः स्थालीपाको वेत्युक्तम् । एतेषामसंभवे "एषामेष्टके" त्यनेन
 मन्त्रेण अकारान्तेन परगोरेकस्यं हृत्तये यवसं दद्यात् । अथ वा
 भवेनैव मन्त्रेण तृणबहुलस्थाने तृणदहनं कर्त्तव्यम् ॥

इति अहिच्छत्राविषये कौमुन्धरवास्तव्यवामुदेवकृतमाङ्गधा-
 यनष्टयसङ्ग्रहे तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

श्राद्धं वक्ष्यामः । पूर्वधुर्वाङ्गान् वेदविदः पञ्च निमन्त्र्या-
 ऽभावे श्रीन् वा एकमेव वा ततोऽपराह्णे पिण्डीपत्यङ्गपथा ततो ब्रा-
 ह्मणानाहूय परिवृते प्रदेशे द्वौ श्राद्धमुखी त्रय उदद्मुखः कार्याः ।
 श्राद्धमुखानां सर्वं यज्ञोपवीती मरुक्षिणोपचारश्च कुर्वात् । उदद्मु-
 खानां सर्वं प्राचीनावीती विपरीतोपचारं च कुर्वात् । सर्वं च दे-
 वपूर्वं कर्त्तव्यम् । दर्भा आमनार्याः श्राद्धमुखानामृजवः । उदद्मु-

स्वानी द्विगुणीकृत्य दातव्याः । यदि त्रयो ब्राह्मणास्ततो द्वौ माह्मुत्सो
 एक उदह्मुत्सः, यदि द्वौ तत एकः उदह्मुत्सः एक माह्मुत्सः, बधे-
 कस्तत उदह्मुत्सः माह्मुत्सब्राह्मणस्थाने आग्निः स्थापयितव्यः ।
 दर्भामनादनन्तरं यजमानो ब्राह्मणाश्च वाग्यमनं कुर्युः । तत आ-
 वाहनम् । "विश्वेदेवानावाहायिष्य" इत्यनेन मन्त्रेण माह्मुत्सं पृ-
 ष्यत्येकम् । ततः "आवाहये"त्यनेन मन्त्रेणाभ्यनुज्ञातः "वि-
 श्वेदेवासः आगते"त्यनेन मन्त्रेणावाह्य ततो "विश्वेदेवाः मृणुतेर्व-
 इवेम" इति जपति । तत "आंषपयः समवदन्त"इत्यनेन मन्त्रेणा-
 सतैर्वैष्टयति । ततः "पितृनावाहायिष्य"इत्यनेनोदह्मुत्सान् पृष्यति ।
 "आवाहय" इत्यनुज्ञातः "उशंतस्त्वानिधीमही"त्यावाह्य तत "आ-
 यन्तुनः पितरः अरहता अमुरारस्तामि वोदपद" इति निर्वैष्टयि-
 स्वा ततः पलाशवैकङ्कनकार्प्यवैश्वत्वादिरोदुम्बराणापन्यतमका-
 षु कृत्वा नि ममानि पर्णपुटानि वा मृण्मयानि वा मणीरजनसुवर्णना-
 ध्राणामन्यतमद्रव्यकृत्वा नि पितृसमानमेत्याकानि पात्राणि कृ-
 त्वा द्वौ द्वौ कुशौ तिस्रस्त्रिस्तो वा उपर्षतर्दाय पात्रं "शानोदिवीर-
 भिष्टय" इत्यनेन मन्त्रेणाद्विरापूरयित्वा "तिस्रोसिमोमदेवस्थो
 गोसवोदेवनिर्मितः प्रप्रमाद्भिः पृक्तःस्वाहाकारेण देवान् मीणाहिनः
 स्वाहे" त्यनेन मन्त्रेण यवैरवकीर्य माह्मुत्साभ्यां ब्राह्मणाभ्यां
 दक्षिणहस्तःवेकीकृत्य उदपात्रकुशौ माह्मुत्सो दत्त्वा तिस्रो वा
 ततो "यादिभ्याआपः पपसांसवमृगुषां आन्तारेसा उत पाधि-
 बीषाः हिरव्यवर्णा यज्ञियास्तानआपः शिवा मं स्योनाः सुहवा
 भवन्तु" इति पठित्वा "विश्वेदेवा एतद्वोभर्ष्य" इत्यनेन मन्त्रेण
 निवयेत् । ततो दक्षिणामुत्सो भूत्वा दक्षिणाप्रकुशावेकस्य ब्राह्म-
 णस्य हस्ते दत्त्वा ततो "यादिभ्याआपः"इत्येवमादिकं मन्त्रं पठित्वा
 "देवदत्तवेभर्ष्य" इत्यनेन मन्त्रेण पितृनीधनं ब्राह्मणहस्ते निव-

एवं पितृपितामहपितामहानां नामान्युच्चार्योच्चार्य एकैकस्य ह-
 स्तेऽर्घ्यं दद्यात् । यदि ब्राह्मणा बहवो निमग्न्यन्ते ततो हस्तानेकीकृत्वा
 र्घ्यं दानव्यम् । ततः पुत्रकामः “युग्धन्तांलोकाः पितृषदनाः” इत्यने-
 न मन्त्रेण मुखं विमार्ष्टि । ततोऽर्घ्यपात्राणि पात्रान्तरे निवेशयित्वा
 ततः “पितृभ्यः स्थानमसी” त्यनेन मन्त्रेण तत्पात्रमध्ये कुर्यात् ।
 ततो गन्धपुष्पधूपदीनि यथानिभवं प्रदाय गृहादेव सिद्धं घृताक्त-
 मर्षं खरीत्वा “अग्रौकरिष्ये” इति ब्राह्मणान् पृच्छति । ततः “कु-
 र्व्ये” ति ब्राह्मणैस्तुज्ञातः परिसमूहनादिहोमान्तं गृह्यैः पिण्डपितृ-
 पञ्चवत् कृत्वा हुतशेषं ब्राह्मणहस्तेषु ददाति । ततस्तस्मिन्नेव प्र-
 देशे योक्तचिद्रूपे सिद्धं तत्सर्वमानीय परिवेषयित्वा ततः “पृ-
 थिवीतेपात्रं धौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमिस्वाहा”
 इत्यनेन मन्त्रेण पात्रमालभेत् । तत “इदं विष्णुर्विचक्रमे” इति
 अंगुष्ठग्रहणं कृत्वा अग्नेऽवगाह्य ततो “विश्वेदेवाएतद्गोत्र” मिति प्रा-
 ङ्मुखाभ्यां ब्राह्मणाभ्यां कल्पयित्वा ततः “देवदत्तएतत्तेअश्रये-
 चस्वामन्नातु” अनेन भकारेण पितृपितामहपितामहानां नामा-
 न्युच्चार्योद्ङ्मुखब्राह्मणेभ्यः पात्राणि कल्पयित्वा ब्राह्मणानां
 भोजनानुज्ञां ददाति । ततो भुञ्जानेषु ब्राह्मणेषु महाव्याहृतर्ष-
 श्वगत्तः “तत्सवितुर्वृणीमह ” इत्येका “मधुञ्वाताऋतायते” इति
 तिस्रः “जदीरतामवरजत्परास ” इति चतुर्दश “स्वादिष्ट्यामं-
 दिष्ट्ये ” ति च शक्तितो जपेत् । “सहस्रशीर्षेति” षोडश अन्या-
 नि च पवित्राणि शक्तितो जपेत् । ततस्तृतेषु ब्राह्मणेषु “तृसा-
 स्व ” इति पृच्छति । ततो ब्राह्मणा “स्तृसास्म ” इति त्र्ययुः ।
 ततः “शेषमन्न ” मितिपृष्टा ब्राह्मणा “इष्टेभ्यः ” इति त्र्ययुः ।
 ततोऽपोशानं दत्त्वा पिण्डान् दद्यात् । ततः सर्वमन्नमेकीस्मिन्पात्रे
 कृत्वा “अपहना अमुरारसांसिर्वेदिपद ” इत्यारभ्य सकृदाञ्छ-

आनुमहरणान्तं पिण्डपितृयज्ञवत्करोति । ततः स्वस्थ
 पश्चिमेन तत्पत्नीनां किञ्चिदन्तर्दाय भर्तृणामिव पिण्डदानं
 क्यम् । कथम् ? । “मङ्गलदेवि अवनोनिश्चयेचत्वामत्रानु,
 लदेवि एतत्तोपिण्डोषेचत्वामत्रानु ” इति अनेन प्रकारेण ।
 होमादनन्तरं पिण्डदानमिच्छन्ति । ततः आचान्तेषु “
 शीयन्ता ” मिति माङ्गमुखा कल्पयित्वा “ देवदत्तस्तृप्यता ”
 ति पितृपितामहप्रपितामशानां नामान्युचार्योच्चार्योदङ्मुखात् क-
 ल्पयित्वा शक्तितो दक्षिणा दत्त्वा “ वाजेवाजेवतवाजिनो ” इति
 विसर्जयेत् । अस्मिन् कर्मणि यत्साङ्ख्यपायने नोक्तं तत्स्मृत्यन्तरी-
 यमिति ॥

एकोदिष्टश्राद्धं वक्ष्यामः । वैश्वदेवकं कर्म कुर्यात् । उदङ्मु-
 खा ब्राह्मणा उपवेश्याः । पूर्ववदुपचारः । विशेषस्तूच्यते । अ-
 षाहनमनौकरणं च न कुर्यात् । एकं पवित्रमेकं चार्घ्यं पत्नीवर्ज-
 मेकः पिण्डः “ स्वदित ” मिति तृप्तिमदनः “ उपतिष्ठता ” मित्यस-
 र्यस्थाने “ अभिरम्यता ” मिति विसर्जनम् “ अधिरतास्य ” इति
 ब्राह्मणा श्रूयुः । एवं पितर्युपरते एकादशेहाने कृत्वा तावन्मृता-
 हनि मासे मासिकं कर्त्तव्यं यावत्संवत्सरोऽपूर्णः । ततश्चत्वारि पा-
 द्वाणि गन्धोदकेन पूरयित्वा व्रीणां पितृणापेकं प्रेतस्य “ येस-
 मानाः समनसः पितरोयमराज्ये तेषां लोकः स्वधानमोयज्ञो देवेषु क-
 ल्पतां येसमानाः समनसो जीवा जीवेषु मामकाः तेषां श्रीर्मेक-
 ल्पतामस्मिञ्लोके शतं समाः ” इति मन्त्रद्वयेन प्रेतपात्रं पितृपात्रे-
 ष्वासिञ्चति । पिण्डोष्येवमेव कर्त्तव्यः । एवं सपिण्डीकरणं कृत्वा
 ततः पार्वणे पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो दद्यात् । पैतृकस्तु प्रपिता-
 महं व्रजेत् । एतच्च सपिण्डीकरणं पुत्रैः करणीयम् । श्राद्धं व-
 क्ष्यामः । सर्वं यज्ञोपवीतिना पितृकर्त्तव्यम् । अपुत्रस्य संवत्सरे

इति शान्धेयैः एकोद्विष्टकूर्तव्यम् ॥

आम्बुदयिकं श्राद्धं वक्ष्यामः । पैतृकयन्त्रा न जप्याः ऋजवो
स्वीं स्वैस्तिलार्थः । तृप्तियज्ञे “संपन्न” मितिपृच्छेत् । दधिवदरा-
संतीक्ष्णः पिण्डाः । “नादीमुखाः पितरः प्रीयंता”मित्यस्यैवस्था-
ने । शेषं समानं पार्वणेन ।

ज्योतिषाकरणं वक्ष्यामः । ओषधीना मादुर्भावे हस्तेन श्रवणेन वा ।
अपरे तु मादुर्भावेकाल इति पठन्ति । तेषाममादुर्भूतास्त्वप्योष-
धीषु इस्तश्रवणाभ्यामन्यतरस्मिन्नज्ञे कर्त्तव्यम् । अत्र स्तरणा-
धाराज्यभागानिर्विकल्पाः । आवसध्याप्रानुपलेपनोद्धेखनान्तं कृ-
त्वा ततः पवित्रोत्पादनाद्याधाराज्यभागान्तं कृत्वा तत अकण्ठिताः
सक्तवो मृष्टाश्च यवा दाधि घृत चतुष्टयमेकीकृत्वावदानधर्मेण “अ-
ग्निपीडेपुरोहित”मित्यारभ्य स्वाहाकारान्तैर्मन्त्रैः प्रत्यूच जुहुयात्
आपरिसमाप्तेः एवमेके आहुः । सूक्तानुवाकाद्याभिरिति वा । पूर्व-
पक्षस्य पक्षान्तरमेतत् । अध्यायार्पेयाभिरिति माण्डूकेयमतम् । श्रुती
भाषेण सर्वाणि मतानि पूर्वपक्षीकृत्य कौपीतिकेमतमेव सिद्धान्तो
भूतः अत्रापि शिष्टैस्तदेवाङ्गीकृतः । आज्यभागानन्तरं शिष्या अ-
न्वारम्भते । मन्त्रोच्चारणमाचार्येण सहैव कुर्वन्ति । “अग्निपीडे-
पुरोहित”मित्यारभ्य “तच्छंपोरावृणीमहे” इति यावत्सूत्रकारेणैव
कृता पद्धतिः । स्विष्टकृतं हुत्वा हृतशेषादेकदेशं घृतीरवा आचा-
र्यः शिष्यो घृष्टस्यपञ्चोच्चारणसमये “दधिक्राव्णोअकार्षमित्यनेन
धर्मेण प्राश्नानि । तत आचम्योपाविश्य महाव्याहृतिसावित्रीवेद-
बधृतीनि स्वस्त्ययनानि जपित्वा ततः शिष्या आचार्याप किञ्चिद्-
त्वा “स्वस्तिभवंतोब्रुवन्ति” इति वदन्ति । तत आचार्यं “ॐ स्वस्ती”
वि ब्रूते । ततो महाव्याहृतिसर्वमायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापदि-
त्वा चिरात्रमनध्यायं कुर्वन्ति ॥

उत्सर्गकर्म वक्ष्यामः । माघशुक्लप्रतिपदि ग्रामवाङ्मतः

त्रयां दिशि यवगोधूमादिमम्पशं प्रदेशं गत्वा आचार्यः कृतशौचः
 “उदुत्यंजातवेदस”मिति त्रयोदश “चित्रदेवानामुदगा”दिति च
 “नामामित्रस्यवरुणस्यचक्षस” इति द्वादश “सूर्योनोदिवस्थात्वि”
 तिपञ्च एवा ऋचो जपित्वा ततः “शासइच्छ्रमेहअसी”तिपञ्चर्चैः पुस्त-
 स्ताद्वारस्य मदीक्षणं मृल्लोष्ठान् मत्पृथं क्षिपेत् । उपरि पञ्चमथ । ततः
 आचार्यः सशिष्य ऋषीश्छदांसि देवताः श्रद्धायेधे च तर्पयित्वा ततः
 पितृपितामहप्रपितामहान् स्वान् स्वान्तर्पयन्ति । ततः द्विसप्तथान्या-
 साम्नाध्येयम् । तर्पणविधिं चोपरिष्ठाद्रक्ष्यामः । अपरे तु व्याचक्ष-
 ते । ब्राह्मणान् भोजयित्वा ऋष्यादींस्तर्पयेत् । यद्यवश्य पठेत्ततो
 ऽहोरात्रं क्षपायित्वा पठेत् । अस्मिन्नवसरेऽनध्यायाः पठिताः । ते
 च सूत्रानुक्रान्ता एव कर्त्तव्याः आनुपूर्व्या प्रयोजनमेव नास्तीति
 पदीतर्न कृता ॥

अध्यापनविधिं वक्ष्यामः । अनसूयवो ब्रह्मचारिण ऋजवः
 सन्तः संयतेन्द्रियाः शुचयोऽध्ययनशीला मेधाप्रतिभान्यायोपगता
 एवंलक्षणाः शिष्या अध्यापयितव्याः । आचार्यः प्राङ्मुख उप-
 विशति उदङ्मुखो वा, दीक्षणतः शिष्य उदङ्मुखः प्रत्यङ्मु-
 खो वा । शेषा आचार्याभिमुखा यथावकाशमुपविशन्ति । त-
 तः “अधीहिभो” इत्याचार्यः शिष्यं प्रचोदयति । ततः आचा-
 र्येण निगदिते औङ्कार कृत्वा शिष्याः पठन्ति । ततः सतर्न पठि-
 त्वा समाप्ते पाठके “विरतास्मभो” एवमुक्त्वा भोक्तुं गच्छामो नृ-
 त्रपुरीषे कर्तुं गच्छाम इति स्वं स्वं प्रयोजनं कथयन्ति “विरभास्य”
 इत्येतस्य स्थाने । विसृष्टविरामास्तावत्स्युः पठतामन्तरेण पाठको गच्छे-
 त् । नचान्तरेण गन्तुं दातव्यम् । यत्किञ्चिन्मार्जारारादिकमन्तरेण गच्छे-
 त् । त्रिरात्रमुपोष्याहोरात्रं वा पुनः सावित्रीं जपेत् । ब्राह्मणेभ्यः किं

विश्वामित्रोवाचमुपरम्य अर्घ्यवनम् ॥

“ अर्घ्यकर्तव्यं वक्ष्यामः । तत्र समाहृतस्य भवति । स्नात्वा
 अग्निं “अग्निस्तृप्यतु, वायुस्तृप्यतु, सूर्यस्तृप्यतु, विष्णुस्तृप्य-
 तु, ब्रह्मापतिस्तृप्यतु, विष्णुपाशस्तृप्यतु, सहस्राक्षस्तृप्यतु, सोमः, ब्र-
 ह्मा, वेदाः, ऋषयः, सर्वाणि छन्दांसि, ओङ्कारः, वषट्कारः, महा-
 न्वाहृतयः, सावित्री, यज्ञाः, धावापृथिवी, नक्षत्राणि, अन्तरिक्ष-
 ए, अहोरात्राणि, सदृश्याः, सन्ध्या, समुद्राः, नद्यः, गिरयः, क्षे-
 षीपिपवनस्पतिगन्धर्वाप्सरसः, नागाः, वयांसि, सिद्धाः, साध्याः,
 शिवाः, यक्षाः, रक्षांसि, मृतान्येवमन्तानि तृप्यन्तु, श्रुतिं तर्पयामि,
 स्मृतिं तर्पयामि, धृतिं तर्पयामि, रतिं तर्पयामि, गतिं तर्पयामि,
 अदायैवे, धारणां च, गाः, ब्राह्मणं, स्थावरं, जङ्गमानि, सर्वमृतानि
 तृप्यन्तु ” इति यज्ञोपवीती । अथ प्राचीनावीती पित्र्यां दिश-
 यतिमाणः “ शर्वाचनः, माध्यमाः, मृतमदनः, विश्वामित्रः, ज-
 न्मदिनः, वामदेवः, अत्रिः, भरद्वाजः, वसिष्ठः, मगाथाः, पावमा-
 नाः, सुदसूक्ताः, महासूक्ताः, सुमन्तुः, जैमिनिः, वैशंपायनः, पै-
 लः, सूत्रभाष्यकृतः, गार्ग्यवभ्रुवाभ्रव्यमण्डुमाण्डव्याः, गार्गी, वा-
 चकवी, बहवा, प्रातिपत्यी, सुलभा, मैत्रेयी, कहोलः, कौपीत-
 किः, महाकौपीतिकिः, सुयज्ञः, शाङ्खायनः, आश्वलायनः, ऐतर-
 या, महैतरेयः, भारद्वाजः, जातुकर्षः, पैङ्गवः, महापैङ्गवः, वा-
 ष्कलः, गार्ग्यः, शाकल्यः, माण्डूकेयः, महादमनः, उदवाहः,
 औदशादिः, सीयामिः, शौनिकिः, शाकपृथिः, ये चान्ये चाचा-
 र्वास्ते सर्वे तृप्यन्तु ” एवं प्रत्येकमुदकाञ्जलिं दत्त्वा ततः पितृपि-
 तृणामहमपिनामहनामान्पुत्रायोर्वायं तर्पणं करोति । तद्यथा “ दे-
 वस्तृप्यन्तु, मित्रमूनिस्तृप्यन्तु, यज्ञदत्तस्तृप्यन्तु ” इति । ततः
 “ पितृवंशास्तृप्यन्तु ” इत्यञ्जलिं क्षिपेत् । अस्मिन्नवसरे न नर्मा

स्त्रियमीक्षेत इत्येवमाधाचारः पठितः समस्त एव कर्त्तव्यः ।
आनुपूर्व्येण प्रयोजनमेव नास्तीति पद्धतिर्न कृता ॥

शुभिकरणकर्म वक्ष्यामः । रोहिण्यां हलयोक्तकर्णगालवादीनां
प्रारम्भे यत्कर्म तदन्येन ब्राह्मणेन कारयितव्यम् । गृहादेव सिद्धं
हविष्यमन्नं गृहीत्वा क्षेत्रस्य पुरस्तात् “ महीधौः पृथिवीचनइमंय-
द्भ ” मिति मन्त्रेण नमस्कारान्तेन बलिं दत्त्वा ततो “ नमोद्यावा-
पृथिवीभ्यां होतृभ्यां पूर्वसूभ्यां विश्वकर्मणोनूपोमेष्टमेपातमाहिसि-
ष्टंमामा सन्ताप्त ” मिति प्रतिदिशमुपस्थानं कृत्वा वापयति ॥

उदकतरणकर्म वक्ष्यामः । यस्यां दिश्युदकमागच्छति तस्यां
दिश्यभिमूखो भूत्वा “ सर्वासापित्रेविश्वकर्मणोमनुहविर्जुपना ”
मिति जपित्वा ततः “ समुद्रायवैणवेनमः स्वाहा, नमोवरुणायध-
र्मपतयेस्वाहा, सर्वाभ्योनदीभ्यः स्वाहा ” इति उदकाअर्लीस्त्री-
नष्टु जुहोति । अथ वा स्थावराय । तत एभिरेव मन्त्रैः सलिलमू-
र्द्धमुत्क्षिप्य ततः तरेत् । तस्मभयं यदि शङ्केद्रासिष्ठं सूक्तं किञ्चि-
ज्जपित्वा ततः “समुद्रज्येष्ठाः सलिलस्यमध्या” इति जपेत् । अ-
परे त्वेवं वर्णयन्ति । “ समुद्रज्येष्ठा ” जपेदिदमेव वासिष्ठमिति ॥

श्रावणीकर्म वक्ष्यामः । तत्र श्रवणे पूर्णमास्यां कर्त्तव्यम् ।
अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्विकल्पाः । उपलेपनोल्लेखनाधाधा-
राज्यभागान्तं कृत्वा ततोऽक्षतमक्तूनां स्थालीपाकस्य जुहुयात् ।
“विष्णवेस्वाहा, श्रावण्यैपौर्णमास्यैस्वाहा, वर्षाभ्यः स्वाहे ” ति
हुत्वा ततः स्वष्टकृत्ततो महाव्याहृतिसर्वपापश्चिन्तादितन्त्रशेषं स-
मापनीयमिति ॥

सर्पवत्पुपकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा नि-
र्विकल्पाः । अस्यामेव पौर्णमास्यां गृहमेव बाह्यतः कृत्वा
ततः अक्षतमक्तूश्च घृतेन मिश्रयित्वा अवदानधर्मेण दिव्याना

सर्पाणां पूर्वाभं जुहोति । “देवेभ्यः समाधिपतये स्वाहा, अद्भ्यः स्वाहे”ति पश्चाद्धेन जुहोति । तत एताभ्यामेव मन्त्राभ्यामधिपतये पुरस्तात्पुरस्तात् सर्वेभ्यः पश्चादेवं षडाहुतीर्हुत्वा ततोनेनैव प्रकाशेणान्तरिक्षाणां दिव्यानां पार्थिवानां षड्पडाहुतयो ह्यमानाश्चतुर्विंशतिर्भवन्ति । होमानन्तरमग्नेरुत्तरतः प्राग्ग्रेषु कुशेषूदकुम्भं नवं प्रतिष्ठाप्य तदक्षतुर्ध्वपि स्थानेषु कुशान् भूमौ निधाय ततो “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिरवनेनित्ता”मित्यनेन मन्त्रेणोदकुम्भस्योत्त-
 र्जो ये कुशा निहिताः तेषां पूर्वाब्जे हस्तेनोदकमासिञ्चति । “दिव्याः सर्पावनेनिजता” मित्यनेन मन्त्रेण यथोक्तेनाष्टपकारेण पश्चाद्धे आसिञ्चति । अधिपतये पुरस्तात्पुरस्तात्तः सर्वेभ्यः पश्चात्पश्चात्तरेव एवं षड् भवन्ति । एवमुत्तरेष्वपि द्रष्टव्यम् । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिः प्रलिखन्तां दिव्याः सर्पाः प्रलिखन्ता” मिति फल्केनाप्तु भ्रदेशेषूदकनोद्धेषु स्पृशति । ततो “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिः प्रलिम्पन्ता सर्पाः दिव्याः प्रलिम्पन्ता” मिति मृगान्धिना विलेपनेन तथैव लिम्पति । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिरावधीतां दिव्याः सर्पावधीता” मिति मृगान्धिपुष्पाणि क्षिपति । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराच्छादयतां दिव्याः सर्पाच्छादयन्ता” मिति सूत्रतन्तुमुपहरति । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराहृतां दिव्याः सर्पाहृता” मिति कुशतरुणेन सौवीर्यज्जनं क्षिपति । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिरीक्षतां दिव्याः सर्पाइक्षन्ता” मिति आदर्शनेशमवेक्षयति । “दिव्यानां सर्पाणामधिपतिरेष तेषालिदिव्याः सर्पाएषतेवलि” रिति हविष्यमन्नं ददाति । उदकदानकंकतवेष्टन-
 वर्णरूपलिम्पनपुष्पप्रकिरणसूत्रतन्तुमक्षेपणाज्जनादर्शक्षणवलिदानानि अष्टौ पदार्थाः दिव्यानां सर्पाणामधिपतीनां दिव्यानां च सर्पाणां षड्कृतोन्पस्पमाना अष्टाचत्वारिंशद्भवन्ति । एकीकृतं दि-

नवतं शतं च भवति । एतत्कृत्वा ततः स्विष्टकृत्ततो महाव्याहृति-
सर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति । अन्ये त्वेवं व्याचक्ष-
ते “दिव्यानांसर्पाणामधिपतयेस्वाहा, दिव्येभ्यः सर्पेभ्यः स्वाहे-
ति” आहुतिद्वयमेव हुत्वा तत उदकुम्भपूरणादिवलिदानान्तं
कर्त्तव्यम् । चतुर्विंशत्याहुतयो न होतव्या इति । ततोऽनेनैव प्र-
कारेणाऽऽसतसक्तुभिर्लोकप्रासिद्धेन सर्पेभ्य उदकपूर्व रात्रौ वाग्यतो
बलिहरणं कुर्यात् । पत्नी च वाग्यता बलिमुपसादयेत् । मार्ग-
शीर्षथुरुचतुर्दशी यावत् सर्पकर्म येन कृतं स “सुत्रामाणंपृथि-
वीद्यामनेहस”मित्यनेन मन्त्रेण शय्यामारोहते । ततश्चतुरो मासान्
मंचकशायी स्यादिति ॥

आश्वयुजीकर्म वक्ष्यामः । अत्र स्तरणाधाराज्यभागा निर्विक-
ल्पाः । आश्वयुज्यां पौर्णमास्यामुपलेपनोल्लेखनाद्याधाराज्य-
भागान्तं कृत्वा पायसस्य चरुः “इन्द्रायस्वाहा, अश्विभ्यांस्वाहा,
अश्वयुग्भ्यांस्वाहा, आश्वयुज्यैपौर्णमास्यैस्वाहा, अश्वपतयेस्वाहा,
पिंगलायस्वाहे” ति षडाहुतीराज्यस्य हुत्वा ततः क्षीरघृतावेकीकृ-
त्स्य “आगावोअग्म” न्नित्यष्टर्चेः प्रत्यृचमेवमष्टावाहुतीः स्तुवेण हु-
त्वा ततः समवद्य स्विष्टकृत्ततो महाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तादितन्त्रशेषं
समाप्य ब्राह्मणान् भोजयेत् । गाश्च सवत्सा एवैतारान्नि वासयेत् ।
अपरे तु व्याचक्षते । घृतमिश्रस्य दध्न “आगावोअग्म” न्नित्यष्टा-
वाहुतयो होतव्याः ॥

आग्रहायणीकर्म वक्ष्यामः । मार्गशीर्षपौर्णमास्यां येनैव क-
र्मणा सर्पव्रत्युपकर्म कृतं तेनैवोत्सर्गं कृत्वा ततः “शंनोमित्रः शंवरु-
णः” इत्यनेन मन्त्रेण पलाशशाखया गृहमध्ये भूम्येकदेशं शोधयि-
त्वा ततः “समुद्रादूर्मिर्मधमंडदारादि” त्यनेन मन्त्रेणाऽऽहिरभ्यु-
क्ष्य “स्योनापृथिविभवे” त्यनेन मन्त्रेण स्तरणमास्तृणाति । ततो

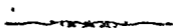
कः सर्वेषां ज्येष्ठः स दक्षिणतः मनि “मद्वन्मतिरितिष्ठामि अब्” इत्यनेन मन्त्रेण वापवार्ध्वैः परिवर्त्तने । तत्र “वदीर्ध्वंजीवो आगा” इत्यनेन मन्त्रेणोत्तिष्ठति । तत्रस्नग्मूरेतां रात्रिं क्षेरते उपरिष्ठा-
 षु श्वेत्वा इत्येतत्पूर्णमास्यां कृत्वा ततः प्रतिपादि प्रातरेव शमीपला-
 षापशुक्रैषाकापामार्गेशरीषोदुम्बरकुशतरुणवदरीणां मुष्टिमादायो-
 द्वात्रे श्योतलातलोष्टं सदिरण्यं च क्षिप्त्वा ततः “अपनः शौरुचद-
 प”मित्येषाधि प्रथमिः तस्मिन्नुदपावे तां मुष्टिं निपज्य निपज्य मद्-
 क्षिणगृहेभ्यः पाप्मानं धूमतरुणं पातयेत् । यत्रष्टानां गृहाणामभ्य-
 यिक्तं गृहं भवति । तत्र इदमेव सूक्तं पुनः प्रयोक्तव्यम् । एवं सर्वेभ्यो
 गृहेभ्यः प्रसृत्यं पातयित्वा तत्र उदपात्रमुत्तरतो गृहस्य निनयेत् ।
 ततः कर्त्ता दधिप्रसृतान्पेकीकृत्य दक्षिणा देयेति । एतत्कृत्वो-
 पनेनोद्देशनाद्याधाराज्यभागान्तं करोति । अस्मिन् कर्मणि स्त-
 रणाद्याराज्यभागाः पाशिकाः । “ग्रीष्मोद्देमन्त उत्ररावमन्तः
 शार्दपाः सुकृतं नो अस्तु तेषामृत्नां शरशारदानां निपात एपा-
 मुमयेस्यामस्वाहा, अपक्षेनपदाजदिपूर्णेण नमस्त च परेण च वास्वी-
 रिषाः मार्गधराजगन्धर्वैः श्राहा, श्वेतापर्यदार्याव स्वाहेति, वेदा-
 र्यांय स्वाहा, तप्तकाशेशेनेषाय स्वाहे”ति आज्यस्य पटादुतीर्त्वा
 ततः “सुहमेन्तः सुरमन्तः सुग्रीष्यः मनिथीयर्तासुरर्षा शन्तनो-
 र्षाः शम्दः शंभरन्तुनः” इत्यनेन मन्त्रेणोपस्थानं कृत्वा ततः वा-
 सिहः सिष्टकृततो महाज्याहृदिधर्मत्रायक्षिणादितन्प्रशोषं समाप-
 नीयम् । अपरे तु स्थानसने । आग्रहायण्यां वीर्णमास्यां तदेव म-
 पूकादि कृत्वा ततो “ग्रीष्मोद्देमन्त” इत्येवमादिकर्मण्ये सर्वशनि-
 कर्मणानन्तप्रत्यसारादिनि एतन्मर्ष वीर्णमास्यां रक्षांश्वयिनि ॥

शिवकर्म वक्ष्यामः । अथ स्तरणाद्याराज्यभागा निर्विकल्प्याः ।
 शेषां वीर्णमास्यामुपनेरनोद्देशनादिस्तरणान्तं कृत्वा कर्मणामि-

थुनक्राञ्चीमथुनादीनि यावदुपलभ्यन्ते एतानि सर्वाणि बदरी-
पात्रादिमयानि कृत्वा ऐन्द्राग्नी दीर्घदुग्धे लम्बोदरेः पुरुषा-
कृती कर्त्तव्ये । रौद्रा गोलकास्तु वृत्तास्त्रयः एतत्सर्वं पिष्ट-
स्य कृत्वा ततः पूर्वमदाचाराज्यभागान्तं कृत्वाऽवदानधर्मेण ऐ-
न्द्राग्निदेवश्चरुः “इन्द्राग्निभ्यां स्वाहे”ति हुत्वा ततश्चरुधर्मेणैव
गोलकेभ्योऽवदानधर्मेण समप्रत्तधान्या कृत्वा गृहीत्वा “रुद्राय
स्वाहे”ति ततः सर्वेभ्योदद्यात्ततः स्विष्टकृत्ततो महाव्याहृतिसर्व-
भायश्चित्तादितन्त्रशेषं समापनीयमिति ॥

इति आहिच्छवाविषये कौमुंवरवास्तव्यश्रीवामुदेवकृते सा-
ङ्ख्यायनगृह्यमंग्रहे चतुर्थोध्यायः समाप्तः ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

अथ कौपीतिकिबुद्धसूत्रम् ।

हरिः ॐ

अथातः पाकपद्मान् व्याख्यास्यामोऽभिसमावर्त्यमानो य
गन्धर्वा समिपयन्पादध्यात् तमग्निमिन्धीत वैवाह्यं वादायाद्य काल
एके मेते वा गृहपतौ स्वयं श्यायान् वैशाख्यामवाचास्यायागन्ध-
र्वा वाऽकामनो नक्षत्र एके पुरुषशुद्धिदूकलाम्बरीपद्भुवाग्निनां-
क्यतपस्मादिनामिन्धीत सायं प्रातरेके सायमाहुतिसंस्कारोऽध्व-
र्युपत्यप इत्याचार्याः । प्रातः पूर्णाहुति जुहुयाद्विष्णव्यर्चा तृष्णी
वा । तस्य मातृस्करणहवनकालावाग्निहोत्रेण व्याख्यातौ । य-
शोपवीतीत्यादि च सम्भवत्सर्वम् । कल्पैकत्वात् । तदप्याहुः-

पाकसंस्था इविःसंस्थाः सोमसंस्थास्तथापराः ।

एकविंशतिरित्येता मङ्गसंस्थाः मकीर्तिताः ॥ १ ॥

कर्मापर्वो ब्राह्मणयोजनम् । वाग्रूपवयाश्रुतशीलवृत्तानि गुणाः ।

श्रुते तु सर्वानत्येति । न श्रुतमतीयात् ॥

अधिदैवमयाध्यात्ममधिपङ्गमिति त्रयम् ।

मन्त्रेषु ब्राह्मणे चैव श्रुतमित्यभिधीयते ॥

क्रियावन्तमपीयानं श्रुतहृदं तपस्विनम् ।

भोजयेत् तं सकृद्यस्तु न नं मूयः क्षुद्रस्तुते ॥

यां तितर्पयिषेत् काञ्चिदेवतां सर्वकर्मसु ।

तस्या उद्दिश्य मनसा दद्यादेवंविधःप वै ॥

नैवंविधे हविर्न्यस्तं न गच्छेदेवतां क्वचित् ।

निधिरेष मनुष्याणां देवानां पादमुच्यते ॥ २ ॥

अथ दर्शपूर्णमासाः । उपोष्य मातृवैश्वानराहस्ताऽग्राणि

सूर्य आनपति न होमकालः स्वस्वयनतमः । सर्वांसामावृतामन्यत्र
निर्देशान् सुमनाः शुचिः शुचौ वरुध्यदेशे पूर्णावधानं चहं स्न-
पयित्वा दर्शपूर्णमासदेवताभ्यो यथाविभागं) स्वालीपाकस्य जु-
होति । स्वालीपाकेषु च ग्रहणासादनपोक्षणानि, मन्त्रदेवताभ्यो-
ऽवदानधर्माश्च । पूर्वं तु दर्शपूर्णमासाभ्यामन्वारम्भणीयदेवताभ्यो
जुहुयादापौर्णमासादर्शम्यानतीतः कालः आदर्शात् पौर्णमासस्य ।
मातराहुतिं चैके सायमाहुतिकालेऽप्ययान्मन्यन्ते, नियतस्त्वेव का-
लोऽग्निहोत्रे प्रायश्चित्तदर्शनाद् भिन्नकालस्य नित्याहुन्योर्वीहि-
यवतन्दुलानामन्यतमद्भविः कुर्वीताभावेऽन्यदप्रतिपिद्धम् । तन्दुलौ-
क्षेत्, मक्षाल्यैरु इतरेषामसंस्कारः । सायमग्नये मातस्मूर्याय प्र-
ज-पतये चानृषयेऽमृतूर्णीं प्राक् मागाहुते समिधमेके, पथोक्तं प-
र्युक्षणम् ॥ ३ ॥

उत्थाय मातगचम्याहरतः स्वाध्यायमधीयीताद्या नो देव स-
वितरिति द्वे, भोर्द्वि मनपस्पत इति सूक्तम्, ऋते च सत्यं चेति
श्रुक्तमावित्या अरहिल्लपतेति सूक्तशेषः, इन्द्रश्रेष्ठानीत्येकाहंसः शु-
चिपत्स्येका, नमो मउज्य इत्येका, पत इन्द्र भयामह इत्येका प-
स्यमन्येयेका, यो मे राजन्नित्येका, ममाग्ने वर्च इति सूक्तं, स्व-
स्ति नो मिमीतामिति च पञ्च ॥ ४ ॥

चंतरारः पाकयज्ञा हुतांऽदुतः महुतः प्राशित इति पञ्चमु-
र्वाहः श लाया विवाडे चूडाकरण उपनयने केशान्ते भीमन्तो न-
यन इत्यम लक्ष उद्धावोक्षणेऽग्निं प्रणीय निर्मथ्यैके विवाह उदग-
यन आपूर्यमाणपक्षे पुण्यादे तुमार्थं पाणिं मूर्द्ध्याद्या लक्षणमंपन्ना
स्याद् । यस्या अन्वतरमद्भानि स्युः । ममाः केशान्ताः आवर्ता-
वपि यद्यं स्यातां प्रदक्षिणी ग्रीवायां पद् वीराजनयिष्यतीति
विद्यात् ॥ ५ ॥

आयानुपग्रहीष्यमाणोऽनृक्षरा इति वरकान् गच्छोतांऽनुमे-
 न्मरवेऽभिगमने पुष्पफलयशानादायोऽनुस्यं चायमर्ह भो ३ इति
 विः भोच्योदिते पाद्पुत्रा गृणा मन्वदुपुत्रा , आनृषाना गोत्र-
 लयान्यनुकीर्तयन्तः कन्वा परमभ्युपगती कचने पूर्णेश्रीपतिः
 एतान् पुष्पादानकठपरद्विरुपामिभाम् । अनाभृष्टमप्यनाभृष्ट्यं
 देवानामात्रोऽनभिषस्त्यभिषास्तथाः । अनभिषाम्नेऽन्यमजमा मन्वः
 मुगपं तुवेन वा पा कृत्यान् प्रजापित कन्वाया आचापे उदथायं
 पूर्वनि करोति मजा रसापे दधामे पशुस्त्रायि दधामि तेजो मन्व-
 कर्षयं तायि दधामीति ॥ ६ ॥

। मानेभ्ये जुहोति चतुरस्रं गोमयेन स्थण्डिलमपन्निष्य पुरेयो-
 गिदिशोर्दक्षिणा माचीं विष्य उत्तरां देवे माच्येरेक उदकमंस्वा
 मये लेम्यां निविस्वा सस्यं दक्षिणत उपसंगृह्णात्पूर्वामंसां मध्य ए-
 कामुत्तरत एकां वा अभ्युक्ष्यादि मणीयापिमनमा, शिरेनाऽपम-
 त्नु मद्रमनो यपूर्ना वा नो द्वितीः स्थविरं मा तुमारं दक्षो भव
 द्विदे सं चतुष्वद् इन्वादि मणीय तूर्णी वा दक्षिणपदेः सस्य-
 भात् पाणिना मोदकेन विः प्रमाष्टि मन्मगृह्णमिस्वाचक्षते सक्र-
 दपवस्यं विष्ये ॥ ७ ॥

अथ परिष्कारणम् । मागौः कुशः पविष्णुत्वादि विरुत्त पमर-
 द्वा पुरस्तात् प्रथमपथ पश्चान्मृगान्पथः मञ्जादपति । सर्वाश्चारुतो
 दक्षिणतः पृष्ठपथ उदकमंसात् भरन्ति दक्षिणतो ग्रह्याणं दक्षिणा-
 न्य पूर्वपथः इति विः तुमनोऽभरत्यंक्रुतोत्तरतः मधीराः मधीय, को
 वः मगपतीति मन्वेन कुशाजःदाय दक्षिणेनारुतीति । दक्षिणं
 नान्वाप्य मन्वं विधेनाऽशुशुीषु नि-य परिष्कारणं नि-पादुतिषु
 वेति माण्डूक्यः तुष्यपठने अविषमे अविष्यन् द्वे भन्मिधे वा-
 देयेन वापदित्वा कुशेन विनापि परिष्ये एव इति द्वे श्रीभि वा प-

वन्ति प्रागग्ने धारयन् वैष्णव्यावित्यभ्युक्ष्य कुशतरणाभ्यां दक्षि-
णमार्गं त्रिः पर्युक्ष्य, महीनां पयोऽभीत्याज्यस्थालीमादायेवे त्वेत्याभि-
श्रित्योर्जे त्वेत्युदगुद्रास्पोदगग्ने पवित्रे धारयन्क्षुष्ठाभ्यां चोपकनि-
ष्टकाभ्यां चोभपतः प्रतिगृहोर्ध्वग्निं ग्रहे कृत्व, ज्ये मत्यस्यति । स-
वितुष्टा मसव उत्पुनाम्याच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभि-
रित्याज्यसंस्कारः सर्वत्र । नासंस्कृतेन जुहुयात् रूवे चापः स-
वितुर्व इति ताः प्रणीताः प्रोक्षणीश्च ॥ ८ ॥

रूवः पात्रमर्थलक्षणग्रहणम् । सव्येन कुशानादाय दक्षि-
णेन मूले रूवं विष्णोर्अहस्तोऽसीति रूवेणाज्याहुतीर्जुहोत्युत्तरप-
श्चाद्दक्षिणेरारभ्याविच्छिन्नं दक्षिणतो जुहोति, त्वमग्ने प्रमोतरिति
दक्षिणपश्चाद्दक्षिणेरारभ्याविच्छिन्नमुत्तरतो जुहोति यस्येमे इय-
वन्त इत्याग्नेयमुत्तरमाज्यभागं सौम्यं दक्षिणं मध्येऽन्वाहुतयोऽग्नि-
र्जनिता स मेऽमुं जायां ददातु स्वाहा, सोमो जनिमान्तस माऽमुया
जनिमन्तं करोतु स्वाहा, पूषा ज्ञातिमान्तस माऽमुप्यै पित्रा मात्रा
भ्रातृभिर्ज्ञातिमन्तं करोतु स्वाहेति । नाज्याहुतिषु नित्यावाज्यभागौ
स्विष्टकृच्च नित्याहुतिषु चेति माण्डूकेया महाव्याहृतिसर्वप्राथमिक्त-
प्राजापत्यान्तरमेतदावापस्थानमाज्ये इविषि सव्ये पाणौ ये कुशा-
स्नान् दक्षिणेनाग्ने संश्रय मूले, सव्येन तेषामग्रं रूवे समन्तिक म-
ध्यमाज्यस्थाल्यां मूलं चाथ चेत स्थालीपाकेषु रूच्यग्रं मध्यं रूवे
मूलमाज्यस्थाल्यां ताननुग्रहत्याग्नेर्वासोऽसीति तिस्रः समिधोऽभ्या-
धाय यथोक्तं पर्युक्षणमनाम्नातमन्त्रास्वादिष्टदेवतास्वमुप्यै स्वाहा-
ऽमुप्यै स्वाहेति जुहुयात् स्वाहाकारेण शृद्धेन व्याख्यातः प्रतिश्रुते
होमकल्पः ॥ ९ ॥

प्रकृतिभूतिकर्मणां सर्वाणां चाज्याहुतीनां शाखापशूनां चरु-
पाक्यज्ञानां च । त एते मयाजा अननुपाना अनिका अनिगदा

कपौ-पश्चादग्नेः कृन्वामुपवेदयान्वारब्धायां महाव्य. वृत्तिभिस्त्रि-
 स्रा जुहोति समस्ताभिश्चतुर्धा पति येतैतस्यां चोदनायामेवमना-
 देशे सर्वेषु भूतिकर्मसु पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चैतामिरेव जुहुयात् ॥१॥

सम्राज्ञी श्वसुरे भवेति पिता भ्राता वास्यग्रेण मूर्द्धनि
 जुहोति स्तुवेण वा तिष्ठन्नासीनायाः माद्गुल्याः प्रत्यङ्मुखो, गृ-
 ष्णामि ते सौभगत्वाय हस्तिमिति दक्षिणेन पाणिना दक्षिणं पा-
 णिं गृह्णाति साङ्गुष्ठमुत्तमेनोत्तानं तिष्ठन्नासीनायाः माद्गुल्याः
 प्रत्यङ्मुखः पञ्च चोत्तरा जपित्वा, अमोहमस्मि सां त्वं सा त्वमस्य-
 ऽमोहं, द्यौरई पृथिवी त्वमृत्कमासि सामाहं सा मामनुव्रता भव ता-
 वेह विवहावहै मजां मजनयावहै पुत्रान् विन्दावहै वहूंस्ते सन्तु
 जरदृष्टय इत्युदकुम्भन्नवं भूर्भुवः स्वरिति पूरयित्वा पुत्राम्नो वृक्ष-
 स्य सक्षीरान्तसपलाशान्तसकुशानोप्य हिरण्यमिति चंके, तं व्रक्ष-
 चारिणे वाग्यताय मदाय सागुदीच्यां दिशि ता स्येयाः प्रदक्षिणा
 भवन्त्यश्मानं चोत्तरत उपन्याप्ये हि मूनरीप्युत्थाप्या एवश्मानमा-
 तिष्ठाश्मेव त्वं स्थिरा भव अभितिष्ठ मत्तन्यतः महस्व पृतनायतद-
 तिदक्षिणेन प्रपदेनाश्मानमाक्रमय प्रदक्षिणमग्निं पर्याणीय तेनैव
 मन्त्रेण द्वितीये वसनं मदाय ल जाञ्छमीपलाशमिश्रान् पिता भ्रा-
 ता वास्पादञ्जलावावपत्युपस्तरणाभिचारणं महाभिचारणं चाज्येन
 ताञ्जुहोति ॥ १३ ॥

इयन्नाट्युपद्रूते लाजानात्रपन्तिका । शिवा ज्ञानिभ्यो भ्रुयासं
 चिरं जीवतु मे पतिः स्यादेति तिष्ठन्ती जुहोति । पतिर्मन्त्रं जपत्य-
 ऽश्मक्रमणाद्येवं द्वितीयमेवं तृतीयं तूष्णीं कामन चतुर्थं सागुदीच्यां
 दिशि सप्तपदानि प्रक्रमयतीष एकपद्रुजे द्विपदी गायस्पोवाय त्रिप-
 चायोभव्याय चतुष्पदी पशुभ्यः पञ्चपशुभ्यः षड्पदी मखा
 सप्तपदी भनोति । तान्यद्भिः शमपरत्यापोहिष्ठीयाभिस्त्रिभ्यः स्थे-

जीवांश्चिर्मात्रवित्वा मूर्द्धन्यामिषेभ्य मां ददानीत्याह' ब्राह्मणेभ्यः
 शिवायान् सर्वत्र स्वास्तीपाकादिषु कर्मसु मूर्धा विंदुषेनाधुपं
 शीर्षं मगस्य नगे प्राणो राजन्वस्याऽऽशो वैश्वस्याऽधिरथं शर्वं
 इतिवृत्ते यादिकेभ्योऽऽनं ददामि ॥ १४ ॥

१ मत्ता मुद्य मीति नृत्वं गृहान् पतितिष्ठमानायां जीवं मृदन्ती-
 ति मरुदन्त्यापय म्यास्यम्योगाजनं वञ्ची कुरुतेऽऽश्वमीपदन्तेत्येव-
 वापरीत्या युवी न गच्छेत् न चक्रे इति चैत्राभ्यां चक्रवोः पूर्वपा पूर्वपु-
 षापोत्तरमुनी च न्ये एष्येभ्येनया फञ्चनो वृहस्प शम्वा गभेपे-
 कैर्हां कपात्रिभय तेनया वाभिमग्धापोर्यौ युञ्जन्ति । युक्तस्ते
 मन्नु दक्षेण इति द्वाभ्यां युक्कारनइ साहावितेनेनाद्धेन युक्ता-
 वरिन्वयाय यदि स्य हं विशीयेन छियेन वादिवाग्ने गृहान् क-
 षो मयायाभिव्ययस्य एदिरस्पेत्येनया पन्दिध्यात्संविदजावि-
 त्ति प्रन्वि ह्यसि नो विपीतामिति पञ्चरी जाति शूर्कं युकावि-
 ति स्यमारोऽनवाता विदन् परिपान्थेन इति पतुपये, ये पञ्च
 इति ममाने, मनस्यने शपञ्च इति मनस्यारद्धं जपति, सुत्रा
 मन्तामिति नारमारोऽन्याममन्वतीति नदीं नरन्वयामवि या युक्तै-
 रोऽऽमिरित्यगभे म्रसर्ग चेड निवमिति गतएतान् मातायाः कृ-
 ताः परिहात्य ॥ १५ ॥

२ अतनुदुःखिपुक्तं तन्निवृत्तुपवेऽन्यात्तराभ्यां वातेभ्यस्तौ सु-
 शोऽगामिना देवेन पृथगीतोतेन लोकानामग्नेदेन वेदानां तेन
 सा शपयाभ्यनी साहा, वापुता देवेनाग्नेदेनातोकेन शोऽन्यात्तरा-
 नुदेन वेदानां तेन सा शपयाभ्यनी साहा, सूर्येन देवेन यौलोदेन
 शोऽन्यात्तरां तापवेदेन वेदानां तेन सा शपयाभ्यनी साहा, वज्रे-
 ण देवेन दिवां वेदेन वेदानां मयावेदेन वेदानां तेन सा श-
 पयाभ्यनी साहा, भुवः ते पतिभ्यन्वन्वनी देवम्यौ साहा, सु

करोम्यसौ स्वाहेति वा प्रथमया महाव्याहृत्या प्रथमोपहिता द्विती-
यया द्वितीया तृतीयया तृतीया समस्ताभिश्चतुर्थी घोरचञ्चुरित्या-
ङ्गलेपन चञ्चुपी विमृजीत, कयानश्चित्र इति तिष्ठभिः केशान्तान-
भिमृशपोतत्पादैव्याभिपजेति चतस्रोऽनुद्रुत्यान्ते स्वाहाकारेण मू-
र्द्धनि संस्त्रावमत्र ईके कुमारमुत्सङ्गमानयन्त्युभयतः मुजात मा ते
योनिमित्येतयाऽपि वा तूर्णी तस्याऽञ्जली फलानि दत्त्वा पुण्याई
वाचयति पुंभवतीह भवतीहैवस्तमिति सूक्तशेषेण गृहान् मपाद-
यन्ति ॥ १६ ॥

दधिक्राव्णोअकारिषमिति दधि सांपिवेयाता वाग्यतावासी-
यातामध्रुवदर्शनदस्तमिते ध्रुवं दर्शयति ध्रुवैधि पोप्यामयीति,
ध्रुवं पश्यामि प्रजां विदेयेति ब्रूयात् त्रिरात्रं ब्रह्मचर्यं चरेयातामपः
शयीयातां दध्योदनं संभुञ्जीयातां पित्रतं च तृष्णुतं चेति तृचेन सा-
यं प्रातर्वैवाहमग्निं परिचरेयातामप्रये स्वाहाऽप्रये स्विष्टकृते स्वाहे-
ति. पुमांमौ मित्रावरुणौ पुमांसावश्विनानुभौ पुमानिन्द्रश्चाग्निश्च
पुमांमं वर्ततां मयि स्वाहेति पूर्वागर्भकामा दशरात्रमविमवासः ॥ १७ ॥

अथ चतुर्थीकर्म । त्रिरात्रे निर्वृत्ते स्थालीपाकस्य जुहोति,
अग्ने प्रायश्चित्तिरासि त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरासि त्वं देवानां प्रा-
यश्चित्तिरासि यास्या पतिग्री तनूस्तामस्या अपजाहि । वायो प्रायश्चि-
त्तिरासि त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरासि यास्या अपुत्रिया तनूस्तामस्या
अपजाहि । सूर्य प्रायश्चित्तिरासि त्वं देवानां प्रायश्चित्तिरासि यास्या
अपशव्या तनूस्तामस्या अपजाहि । अर्यमणं नु देवं कन्या अग्नि-
मयज्ञत सेमां देवो अर्यमा मेतो मुञ्चातु मामुतः । वरुणं नु देवं
कन्या अग्निमयञ्जत सेमां देवो वरुणः मेतो मुञ्चातु मामुतः । पूषणं
नु देवं कन्या अग्निमयञ्जत सेमां देवो पूषा मेतो मुञ्चातु मामुतः ।
प्रजापत इति सप्तमी, सौविष्टकृत्यष्टमी ॥ १८ ॥

अध्याण्डामृजं पेपयिस्वर्तुवेलायां, मुदीर्ष्वतः पतिवतीति द्वा-
भ्यामन्ने स्वादाकाराभ्यां नस्तो दक्षिणतो निपिञ्चेत् । गन्धर्वस्य
विश्वावसोर्मुखपतीत्युपस्थम् अञ्जनपिप्यमाणोऽभिमृशेत् । समाप्ति
अर्थे जपेत् । प्राणे तत्रे रेतो दधाम्पसाविरपनुमाष्यात् । यथा
भूमिरग्निगर्भा यथा द्यौरिन्द्रे गर्धिणी वायुर्यथा दिशां गर्भं एवं
गर्भं दधामि तेऽसाविति वा । आ ते योनिं गर्भं पतु पुमान् वाण
इषेषुधिम् आवीरो अत्र जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः । पुमांस्त्वं पुत्रं
जनयते पुमाननुजायतां तेषां माता भविष्यासि जातानां जनयासि
च पुंसि वै पुरुषे रेतसात्स्त्रियामनूंपि च तु तथा तद्ब्रवीद्भाता
तस्यजापतिरब्रवीत् । प्रजापतिर्व्यदधात् सविता व्यकल्पयत् ।
स्त्रीपूषमन्यात् स्वादधत्पुमांसमादधादिह । यानि भद्राणि बीजानि
पुरषा जनयन्ति नः तेषिष्टं पुत्रं जनय सुमसूद्धेनुका भव । अ-
भिक्रन्द वील्य स्वर्गर्भमाधोहि सापय वृषाण वृषभाधेहि प्रजायं त्वा
हुवापदे । यस्य योनिं पतिरेतोगृभाय पुमान् पुत्रो धीयतां गर्भे
अन्तः तं पिष्टुहि दशमास्योन्तरुदर स जायताम् । श्रेष्ठयतमस्वाना-
निति वा ॥ १९ ॥

तृतीये मासि पुंसवर्नं पुष्येण श्रवणेन वा सोमांशुं पेपयित्वा
कुशकण्टकं वा न्यग्रोधस्य वा स्कन्धस्यान्त्यां शुद्धां यूपस्य वा-
ऽग्निष्टां मीस्थिते वा यज्ञे जुह्वः संस्नात्मभिना रविं तन्नस्तुरीयं स-
मिद्गाग्निर्वनवशिष्यशरूप इति चतसृभिरन्ते स्वादाकाराभिर्नस्तो
दक्षिणतो निपिञ्चेत् ॥ २० ॥

चतुर्थे मासि गर्भरक्षणम् । ब्रह्मणादिः संविदान इति पट्ट
स्थालीपाकस्य हुत्वाऽक्षीभ्यां ते नासिकाभ्यामिति मत्सृचमाज्य-
लेपेनाङ्गान्यनुविमृश्य ॥ २१ ॥

सप्तमे मासि प्रथमगर्भे सीमन्तोन्नयनम् । स्नातामह्यवाससं

पश्च दमेन्परेशयानारब्धाया महाव्याहृतिभिर्दुत्वा स्यालीपाकं श्र-
 पयित्वा मुद्गगौदनमित्येके पुत्रदुपकम्णानि स्युर्नक्षत्रं च धाता द-
 दातु दासुपे मार्ची जीयातुमक्षिति वयं देवस्य धीमाहि सुमति
 सत्यधर्मणः धाता प्रजाया उत्तराय ईशे धातेदं विश्वं भुवनं जजान
 धाता पुत्रं यजमानाय दाता तस्मा उ ह्रुव्यं घृतवज्जुहोतेति नेत्रे-
 मेव परापनेति तिस्रः प्रज पत्र इति पृष्टी विः श्वेतया शलल्या दर्भ-
 सूच्या योद्धुम्बरशलाडुभिः सह मध्यं दूर्ध्वं सीमन्तमुन्नयति भूर्भुवः
 स्वरित्सुत्भङ्गे निधाय त्रिवृतिः प्रतिमुच्य कण्ठे वध्रात्ययमूर्जावरो-
 वृक्ष ऊजीर फालिनी भोत्याथाह वीणागायिनो राजानं संगायतेति
 यो व. ध्यन्यो वीरतर इत्युदपात्रेऽक्षतानचनिनीय विष्णुर्योनि क-
 ल्पयतु एकामहामति पद्मरुभेन पाययेदथास्या उदरमभिमृशेत् सु-
 पर्णोऽमि गरुत्पाँ। स्त्रुत्त शिरो गायत्रं चक्षुः छन्दास्यद्भानि यजू-
 पि नाम माम ते तनूं मोहमार्ती गापयेन्महादेहमती वा ऋषभो
 दक्षिणा ॥ २२ ॥

काकातन्या मयकचानन्याः कोशातरया बृहत्याः कालह्रीत-
 कस्येति मूठानि वेपायत्रोपलेपयेदेशं यस्मिन् प्रजायेत रक्षसा-
 मपहृते ॥ २३ ॥

अथ जातकर्म । जातं कुमारं त्रिरभ्य वान्यानुप्राण्याहचा प्रा-
 णि हि यजुषा समन्निह माम्नोदनी हीति । मर्षिमधुनी दध्युदके
 च सान्नितीय त्री द्वियर्वा वा संनिष्ट्य त्रिः प्राशयेज्जातरूपेण प्र ते
 यच्छामि मगुमन्मस्त्राय वेदं प्रमूतं मवित्रा मघोना आयुष्मान्
 गुपिोम देवताभिः शतं जीर शरदो लोके अस्मिन्नित्यसाविति
 नामास्य दत्र ति घोपवदाश्नरन्तःस्थं ह्यक्षरं चतुरक्षरं वाऽपि वा
 षळतर हत कुर्यान्न ताद्धतम् । तदस्य पिता माता च विद्यातां
 दशम्या व्वावहारिरु ब्राह्मणजुष्टं गोः कृष्णस्य शुक्लकृष्णानि

लोहितानि च रोमाणि मखं कारयित्वैतस्मिन्नेन चतुष्टये तत्रिनीप
 चतुः प्राशयेदिति पाण्डुकेयो भूर्भुवोर्देवं त्वयि दधाम्यमी स्वाहा भू-
 भुवः स्वर्वाकोवात्रयमितिहामपुराणमो सर्वान् वेदोस्त्वयि दधाम्य
 ऽमी स्वाहेति वा । मेधाजननप । दक्षिणे कर्णे वागिति त्रिः । वाग्
 देवी मनसा संविदाना प्राणेन वस्तन, भुवो यजुर्वेदं त्वयि दधा-
 म्यमी स्वाहा स्वः तापवेदं त्वयि दधाम्यमी स्वाहेति प्रोक्ता जुषता
 सा सीमनसाप देवी मही मन्त्रावाणी वाणीचीः मलिला स्वयम्भू-
 रिति चानुमन्त्रपेत शण्मूत्रेण विम्रथ्य जातरूपं दक्षिणे पाणावापि-
 नशोत्वानादूर्ध्वं दशम्या ब्राह्मणेभ्यो दद्यादमा वा कुर्वीत ॥ २४ ॥

दशरात्रे चोत्वानादूर्ध्वं मातापितरौ शिरःस्नातावद्वतवामसौ कु-
 मारश्चेतस्मिन्नेव मुनिकामनौ स्थालीपाकं श्रपयित्वा जन्मतिथिं हुत्वा
 त्रीणि च भानि सदैवतानि तन्मध्ये जुहुयाद्यस्मिन् जातः स्यात्
 पूर्वं तु दैवतं सर्वत्रा आयुष्टे अथ गीभिरयमग्निर्वरेण्यः आयुर्नो
 देहि जीवसे आयुर्दा हविषा दधानो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि घृतं
 मीत्वा मधुचारु गध्वं पितेव पुत्रमिह रक्षतादिममिति । सोम महे
 यगमिति दशमीस्थालीपाकस्य नामधेयं प्रकाश कृत्वा ब्राह्मणान्
 स्वास्ति वाच्यैवमेव मामि मासि जन्मतिथिं हुत्वोर्द्ध्वं संवत्सराद् दृष्टे-
 ऽग्नौ जुहोति ॥ २५ ॥

अग्नये कृत्तिकाभ्यः प्रजापतये रोहिण्यै सोमाय मृगाशिरसे
 रुद्रायाद्राभ्योदितये पुनर्वसुभ्या बृहस्पतये पुष्याय सप्येभ्यो श्ले-
 षाभ्यः पितृभ्यो मघाभ्योगभगाय फाल्गुनीभ्यामर्वष्णे फल्गुनी-
 भ्यां मरिच्रे हस्ताय राष्ट्रे चित्रायै वापवे स्वातय इन्द्राग्निभ्यां
 विशाखाभ्यां मित्रायानुराधाया इन्द्राय ज्येष्ठायै निर्ऋत्यै मृत्वा-
 षाऽभ्योऽपाहाभ्यो ब्राह्मणेऽभिजिते विष्णवे श्रवणाय वसुभ्यो
 घनिष्ठाभ्यो वरुणाय शतभिषजेऽनार्यकपदे भोष्टपदाभ्योऽरिर्तु-

ध्याय भोष्टंपदाभ्यः पूष्णे रेवत्या आशिवभ्यामाश्विनीभ्यां चक्षुष
भरणीभ्यः ॥ २६ ॥

पष्ठे मास्यन्नप्राशनम् । आजमन्नाद्यकामस्तैत्तिरं ब्रह्मवर्चसकामो
मात्स्यं जवनकामो घृतौदनं तेजस्कामो दाधिमधुघृतमिश्रमक्षं प्राश-
येत् । अन्नपतेऽन्नस्य नो देहानमीवस्यु धुष्मिणः प्रप्रदातारं ना-
रिप ऊर्जन्तो धेहि द्विपदे चतुष्पदे यश्चिद्धि महश्चिद् । इममन्न
आयुषे वर्चमे तिग्ममोजो वरुणसोमराजन् मातेवास्मा अदितिः श-
र्मयं साद्विश्वेदेवा जरदष्टिर्यथा सदिति हुत्वाऽग्न आयुषीत्यमि-
मन्त्पोदगत्रेषु केशेषु, स्योना पृथिवि भवेत्युपवेश्य, महाव्याहृति-
भिः प्राशनं शेषं माता प्राशनीयात् ॥ २७ ॥

संवत्सरे चूडाकर्म तृतीये वा वर्षे, पञ्चमे सात्रियस्य, सप्तमे
वैश्यस्याग्निमुपसमाधाय श्रीहिमवानां तिलमापाणामिति पात्राणि
च पूरपित्वानडुहं च गोमयं कुशभित्तं च केशमतिग्रहणादशन्नव-
नीतं लोहक्षुरं चोत्तरत उपस्थाप्य संपृच्यध्वम् ऋतावरीस्वर्मिणा
मधुमत्तमाः पृञ्चती मधुना पयो मन्त्रा घनस्य सातय इत्युष्णा-
स्वप्मृशीता आमिञ्चति । आप उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्च-
से श्यायुषं जमदग्नेः कश्यपस्य श्यायुषमगस्त्यस्य श्यायुषं य-
द्देवानाम् श्यायुष तत्ते करोमि श्यायुषमित्पसाविति शीतोष्णा-
भिराद्भिर्दाक्षिणं केशपक्षं त्रिरभ्यनक्ति शरुल्यैके विजटान् वा कृ-
त्वा नवनीतेनाभ्यज्यौ ओषधे व्रायस्वैनमिति कुशतरुणमन्तर्दधा-
ति केशान् कुशतरुणं चादर्शनं संस्पृश्य, तेजोऽसि स्वाधितिष्टेपि-
ता मेनं हिंसीरिति लोहक्षुरमादत्ते । येनावपद् सविता श्मश्रुत्रे
धुरेण राहो वरुणस्य विद्वान् येन घाता बृहस्पतिरिन्द्रस्य चावप-
च्छिरः तेन ब्रह्माणो वपनेदमश्यायुष्मान् दीर्घायुरयमस्तु वीरोऽमा-
विति केशाग्राणि छिनत्ति कुशतरुणं चैवं द्वितीयमेवं तृतीयमेवं

द्विकचरतो निकक्षयोः पष्ठे सप्तमे गोदानकर्मण्येतदेव गोदानकर्म
 पञ्चदाकर्म षोडशे वर्षेऽष्टादशे वा तृतीये तु प्रवपने गां ददा-
 त्यहं च वासस्तृष्णोपावृतः कन्यानां प्रागुदीच्यां दिशि वहो-
 पाधिके देशेऽपि वा सर्पापे केशाद्विखनन्ति नापिताय धान्यपा-
 बाणि नापिताय धान्यपात्राणि ॥ २८ ॥ इति प्रथमोऽध्यायः ॥

ॐ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयतेणेनाजिनेन गर्भदशमेषु वा
 गर्भैकादशेषु सात्रियं रौरवेण गर्भद्वादशेषु वैश्यं गव्येनाषोडशाद्
 वर्षाद् ब्राह्मणस्यानतीतः काल आद्वाविंशत् सात्रियस्यात् ऊर्ध्वं
 पतितशास्त्रिका भवन्ति । नैनानुपनयेयुर्नाध्यापयेयुर्न याजयेयुर्न-
 भिर्व्यवहरेयुरहतेन वा सर्वान्मिखलिनो मौञ्जी मेखला ब्राह्मणस्य
 पञ्चर्षासात्रियस्योर्णासूत्री वैश्यस्य, पालाशो वैश्वो वा दण्डो घा-
 स्यस्य नैयग्रोधः सात्रियस्योदुम्बरो वैश्यस्य, माणसंमिश्रो ब्राह्म-
 णस्य ललाटसंमितः सात्रियस्य केशपंपितो वैश्यस्य । सर्वे वा
 सर्वेषाम् । येनावदेनोपनयेताचार्याधीनं तत्परिवाप्योपनेयस्यादा-
 प्तुन्यान्नुत्पन्नं जपनेनार्जिनं तिष्ठतः प्राह्मुत्त आचार्यास्तर्पति-
 ष्टन्तमुपनयम् ॥ २ ॥

इयं दुरुक्तात् परिबायमाना वर्णं पवित्रं पुनती न आगात्
 शानापालाभ्यां बलमाविशन्ती सखा देवी सुभगा मेखलंपमिति
 विमेष्वनां मद्राक्षणं त्रिः परिवेष्ट्य ग्रन्थिरेकस्त्रयोऽपि वाऽपित्रा प-
 श्व यज्ञोपवीतं कृत्वा यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वेनोपनयामीत्यञ्ज-
 ली पूरयित्वाथैनमाह को नामासीत्यसावहं भो इतीतरः समाना-
 ऽऽपेव इत्याचार्यः समानार्थेयोऽहं भो इतीतरो ब्रह्मचारी भवान्
 मृहीति ब्रह्मचार्यहं भो इतीतरो भूर्भुवःस्वस्तिस्वस्याअलावअलीस्त्रीन्
 आसिद्य दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां पाणी सेष्ट्य जपोत् देवस्य
 त्वा सावेतुः प्रसवेऽश्विनोर्षाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामुपनयाम्य-

ऽमाविति गणानां त्वेति गणकामानामन्तामारिष्यतेतियोधान्यहा-
व्याहृतिभिर्व्याधितान् ॥ २ ॥

भगस्ते इस्तमग्रहीत् सविता इस्तमग्रहीत् पूषा ते इस्तम-
ग्रभीदर्यमा हस्तमग्रभीन्मिवस्त्वमसि धर्मणाग्निराचार्य्यस्तव अ-
सावर्हं चोभावग्न एतं ते ब्रह्मचारिणं परिददामीन्द्रैतत्ते ब्रह्म-
चारिणं परिददामि विश्वेदेवा एतं वो ब्रह्मचारिणं परिददामि
दीर्घायुस्वाय सुमजास्वाय सुवीर्याय रायस्पोपाय सर्वेषां वेदाना-
माधिपत्याय सुश्लोत्र्याय स्वस्तये ऐन्दीमावृतमावर्त आदित्यस्पा-
हृतमन्वावर्त इति दक्षिणं बाहुमन्वाहृत्य दक्षिणेन प्रादेशेन दक्षिण-
मंसमन्ववहृत्यारिष्यतस्ते हृदयस्य प्रियो भूयासमिति हृदयदेश-
मभिमृशति तूर्णी ममव्यं पर्याहृत्याथास्योद्धाहुलिं षाणि हृदये
निधाय जपति ॥ ३ ॥

मम अने हृदयं ते दधामि मम चित्तमनुचित्तं ते अस्तु मम वा
चमेकमना जुषस्व बृहस्पतिष्ठानि युनक्तु मद्यमिति कामस्य ब्रह्म-
वर्चस्यासाविति तेनैव मन्त्रेण तथैव पर्याहृत्य दक्षिणेन प्रादेशेन
दक्षिणमंसमन्वारभ्य जपति ब्रह्मचार्यसि समिधमाघेषपोशानकर्म-
कुरुमादिवा वाचं यच्छासमिदाधानादेपा ते अग्ने सामिदित्यभ्या-
दधाति सामिधं तूर्णी वा ॥ ४ ॥

संवत्सरे सावित्रीमन्वाह त्रिरात्रे अन्वक्षं वा गायत्रीं ब्राह्म-
णायानुब्रूयात् त्रिष्टुभं सत्रियाय जगतीं वैश्याय सावित्रीं त्वेचो-
त्तरेणाग्निमुपविशतः माह्मुख आचार्यः प्रत्यह्मुख इतरः । अ-
धीहि भो३ इत्युक्त्वाचार्यं ॐङ्कारं मयुज्याथेतर वाचयति सावि-
त्रीं भो अनुब्रूहीत्यथास्मै मन्वाह तत्सवितुर्वरेण्यमिमेतां पच्छोऽर्द्ध-
वर्चशो नवानम् ॥ ५ ॥

आपो नाम स्थ शिवा नाम स्थोर्जा नाम स्थाऽजर नाम

सोऽपचा नाम स्याऽमृता नाम स्य तासां बोधीय सुमतौ मायचैत्येव
 त्रिरप आचमय्य स्वस्ति नो मिमीतामिति पञ्चर्चनं दण्डं प्रयच्छति
 वरौ दक्षिणा मदक्षिणमर्दिन पर्यास्थीत्य भिक्षते ग्रामं मातरं त्वेव
 मयमां चा चैनं न भत्याचक्षीताचार्याय भैक्ष्यं निवेदयित्वाऽनुज्ञातो
 गुरुणा भुञ्जीताहरहः समिदाधानं भिक्षाचरणमधः शय्यां गुरु-
 श्रूषेति ब्रह्मचारिणो नित्यानि ॥ ६ ॥

अथानुवाचनस्याग्नेरुत्तरत उपविशतः प्राङ्मुख आचार्यः
 मत्प्रमुख इतरोऽभिवाद्य पादावाचार्यस्य दक्षिणेन जानुनाकम्य
 मूले कुशतरुगान् दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां मध्ये परिगृह्य तां
 सन्पेनाचार्योऽग्रे संगृह्य दक्षिणनाड्यः परिपिञ्चयेत्तरं वाचयति
 सावित्रीं भो ३ अनुग्रहीतीतरः सावित्रीं ते अनुग्रहीमीत्याचार्यो
 गायत्रीं भो ३ अनुग्रहीतीतरो गायत्रीं ते अनुग्रहीमीत्याचार्यो
 वैश्वामित्रीं भो ३ अनुग्रहीतीतरो वैश्वामित्रीं ते अनुग्रहीमीत्याचा-
 र्यो ऋषीं भो ३ अनुग्रहीतीतर ऋषींस्ते अनुग्रहीमीत्याचार्यो देव-
 तां भो ३ अनुग्रहीतीतरो देवतास्ते अनुग्रहीमीत्याचार्यः श्रुतिं
 भो ३ अनुग्रहीतीतरः श्रुतिं ते अनुग्रहीमीत्याचार्यः श्रद्धामेधे भो ३
 अनुग्रहीतीतरः श्रद्धामेधे अनुग्रहीमीत्याचार्य एवमेवसृषेर्गस्य
 पस्य यो यो मन्त्रो यदेतयो यच्छन्दाश्च तथा तं तं मन्त्रमनुग्रु-
 पादापे वा विदन्नुपिदेयच्छन्दासि तत्सवितुर्वरेण्यमित्येतां पञ्चो-
 ऽर्च्यो नवानामित्येति ममाम अहाचार्य एवमेकैकसृषिमनुवाकं
 वाऽनुग्रुपात् सुट्मूक्तं पवनवाकं पावद्रा गुरुमन्वेतासोत्वेकामं मूक्तं
 वाऽनुग्रुपादपेऽनुवाकस्य षकसां मूक्तां दाविहैषा मभृतिरिति कामं
 मूक्तादाचार्य इत्येतापिस्वाध्याये स्वान्वातं कुशतरुगानादापा-
 ऽऽननुहेन मूले कुण्डं कृत्वा यथामूक्तं कुशेषो निषिञ्चत्यहःशेषं
 स्थानमुपवागम ॥ ७ ॥

अपराङ्गेऽक्षतधाना भिक्षित्वाऽऽज्याहुतिधर्मेणाग्नौ पाणिना जुहुयात् सदसस्पतिमद्भुतमिति मत्पृचः सूक्तशेषेण मक्षैराचार्य स्वस्तिवाच्य ॥ ८ ॥

अग्नये समित्पाणिः सन्ध्यामास्ते नित्यं वाग्यत उत्तरापरा-
भिमुखोऽन्वष्टमदेशमा नक्षत्राणां दर्शनादतिक्रान्तायां महाज्या-
हृतीः साविर्वी स्वस्त्ययनानि च जपित्वैवं प्रातः प्राङ्मुखस्तिष्ठ-
न्नामण्डलदर्शनात् ॥ ९ ॥

उदिते प्राध्ययनमहरहः सायं प्रातरग्निमुपसमाधाय परिस-
मूष पर्युक्ष्य दक्षिणं जान्वाच्याग्नये समिधमाहर्षं वृहते जातवेदसे
स मे श्रद्धां च मेधां च जातवेदाः मयच्छतु स्वाहा । एषोऽस्ये-
धिपीमहि समिदसि तेजोऽसि तेजो मयि घेहि स्वाहा । समिद्धो
मां समर्द्धय प्रजया च धनेन च स्वाहा । एषा ते अग्ने समित्तया
वर्द्धस्व चाचप्यायस्व वर्द्धिपीमही च वयमाचप्यासिपीमहि स्वाहे-
त्यथ पर्युक्ष्याग्निं श्रद्धां च मेधां चाविनिपातं स्मृतिं च मे
ईक्षितो जातवेदा अयं शुनन्नः संपयच्छत्वित्यग्निमुपतिष्ठते । सौप-
र्णव्रतभाषितं दृष्टवृद्धसम्पदायानुष्ठितं श्यायुषं पञ्चभिर्मन्त्रैः प्रति-
मन्त्रं ललाटे हृदये दक्षिणस्कन्धे वामे चततः पृष्ठे च पञ्चसु मस्मना
त्रिपुङ्गं करोति स एतेषां वेदानामेकं द्वौ वीन्द्र सर्वांश्च वाऽधीते य
एवं हुत्वाग्निमुपतिष्ठते ॥ १० ॥

अथ व्रतादेशनम् । तस्योपनयनेन कल्पो व्याख्यातो न
सावित्रीमन्त्राद् । दण्डप्रदानान्तमित्येके । उदगयने शुक्लपक्षेऽहोरात्रं
ब्रह्मचर्यमुपेत्याचार्योऽमांसाशी ब्रह्मचारी चतुर्दशीं परिहाय्याष्ट-
मीं चाद्योत्तमे चके यां वान्यां भ्रमशस्तं मन्येत तस्यां शुक्रिये
ब्रह्मचर्यमादिशेत् विरात्रं ब्रह्मचर्यं चरेद् द्वादशरात्रं सवत्सरं वा या-
वद्वा गुरुर्मन्येत शाकरं तु संवत्सरं ग्रातिकर्मापनिषद् च पूर्णं काले

चरिते ब्रह्मचर्ये शंपोर्बाहस्पत्यान्ते वेदेऽनूक्ते रहस्यं श्रावयिष्यन्
काकनियमं चादेशेन मतीयेत ॥ ११ ॥

कृतमातराशस्यापराह्णेऽपराजितायां दिशि हुत्वाचार्योऽर्थेन
पास्वेष देवतासु परीतो भवति तास्वेषेन पृच्छत्यग्नाविन्द्र आ-
दित्ये विश्वेषु च देवेषु चरितं ते ब्रह्मचर्यमिति चरितं भो इति
मस्युक्ते पश्चादग्ने पुरस्तादाचार्यस्य माहृमुखे स्थितेऽहतेन वास-
साचार्यः प्रदक्षिणं मुखं त्रिः परिवेष्ट्योपरिग्राहशाः कृत्वा यथा
न संभ्रम्येत त्रिरात्रं समिदाधानं भिक्षाचरणमथः शर्या गुरुश्रूपां
चाकुम्वाग्यतोऽप्रमत्तोऽरण्ये देवकुलेऽमिहोत्रे धोपवसस्वस्यत्र ह्येके
वानेव नियमोऽस्तिप्रतो राज्यामेवोपदिशन्त्याचार्योऽमांसाशी ब्र-
ह्मचारी त्रिरात्रे निवृत्ते राज्यां वा ग्रामान्निष्कामन्नैतानीसेतानध्या-
पान् पिशितापं चण्डालं सूतिकां रजस्वलां तेदानिमपहस्तकौष्ठ्य-
शानं सर्वाणि च शवरूपाणि यान्यास्येन प्रवेशेषुः स्वस्यवासां
निरसनुदित आदित्येऽनुवाचनधर्मेण वाग्यतापोष्णीपिणेऽन्वाह
महानाम्नीपेत्रैव नियमोऽधोत्तरेषु मकरणेषु स्वाध्यायमेव कुर्वत
आचार्यस्येतरः शृणोत्सुष्णीपभाजं दक्षिणा गां ददाति त्वतमित्यु-
घादिधीति च मणवेन वा सर्वमत्रह्येके वैश्वदेवं चरुं कुर्वते सर्वेषु
मकरणेषु यथापरीतमिति माण्डूकेयः ॥ १२ ॥

अथातो दण्डनियमानान्तरा गमनं कुर्यादात्मनो दण्डस्य
चाप चेदण्डमेखलोपवीतानामन्यतयाद्विशीर्येत छिद्येत वा तस्य
तत्प्रापश्चित्तं यदुद्गाहे रयस्य मेखलाचेदसन्धेया भवत्यन्या कृत्वामु-
मन्त्रयेते ।

मेध्यामेध्याविभागश्चे मेधि देधि मरस्वति ।

मेखले स्क्रन्नामच्छिद्यं सन्तनुष्व घृतं मम ॥ त्वमग्ने घृतभृच्छु-
चिरग्ने देवो इहावह । उपयज्ञं हविश्च नः व्रतानि पिभद् घृतपा

अदाभ्यो भवानो दूतो अजरः सुवीरः दधद्रवानि सुमृदीको अग्रे
गोपाय नो जानवेदस उपवीतं च दण्डे वध्नाति । तदप्येतव ।

यज्ञोपवीतदण्डं च मेखलामाजिनं तथा ।

जुहुयादप्सु व्रते पूर्णे वारुण्यर्चा रसेन वा ॥ ॥ १३ ॥

अथ वैश्वदेवो व्याख्यातो होमकल्पो वैश्वदेवस्य सिद्धस्य सायं
मातृष्टोऽग्नौ जुहुयादग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेन्द्राग्निभ्यां स्वा-
हा विश्वकर्मणे स्वाहा भरद्वाजवन्वन्तरये स्वाहादितये स्वाहा-
ऽनुमनये स्वाहाग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति हृत्त्रैतासां देवतानामथ वा-
स्तुमध्ये वलि हरदेवताभ्यश्चैव देवताभ्यो नमो ब्रह्मणे घ्राहणे-
भ्यश्च वास्तोष्पते प्रतिज नीहास्पानिति वास्तुमध्ये वास्तोष्पतये
चाय दिशां प्रदक्षिणं यथारूपं वलि हरति नम इन्द्रायैन्द्रेभ्य-
श्च नमो यमाय याम्येभ्यश्च नमो वरुणाय वारुणेभ्यश्च नमः
सोमाय सौम्येभ्यश्च नमो बृहस्पतये बार्हस्पत्येभ्यश्चाथाऽऽदि-
त्यमण्डले नमोऽदितय आदित्येभ्यश्च नमो नक्षत्रेभ्य ऋतुभ्यो
मामेभ्योऽर्द्धमामेभ्योऽहोरात्रेभ्यः संवत्सरेभ्यः पूष्णे पथिकृते धात्रे
मरुद्भ्यश्चेति देहलीपु विष्णवे हृषादि वनस्पतय इत्युलूखले ओष-
धीभ्य इयोषधीनां स्थाने पर्जन्ययाज्य इति मणिके नमः श्रियै
शर्याथां शिरामि पादतो भद्रकाल्या अनुगुप्तं देशे नमः सर्वाक्षभू-
तयेऽथान्तरिक्षे नक्तञ्चरेभ्य इति मायपहश्चरेभ्य इति प्रातर्ये देवास
इति चाग्निज्ञाताभ्यो देवनाभ्य उत्तरतो धनपतये च प्राचीनावीती
दक्षिणतः शर्षादनयाति ये अग्निद्रग्धा इति देवापितृनेरेभ्यो इत्वा
श्रोत्रिय भोजयेद् ब्रह्मचाग्निं भिक्षां दद्यादनन्तरं सौवामिनीं गार्भिणीं
कुमारान् म्भविराँश्च भोजयेच्छुभ्यः स्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चापयेद्
भूमाविति नानवगमश्चिःपाक्षैको न पूर्व भोजमन्नं विन्दते अम-
चेतः इति ॥ १४ ॥

वर्णां वेदव्यापामन्यतम आगच्छेद्द्वौपथ्यमत्रमत्रं वा यत्
सायान्यतमं मन्थेत तत्कुर्याद्वापामोऽर्थः स्यादधिपद्ममधिविवाहं कुरु-
तेत्येव ब्रूयाद्द्वौवादाय माजापत्यो राह ऐन्द्रः प्रियाय मैत्रः सप्तका-
पैन्द्राग्रो यद्यप्यसकृत् संवत्सरस्य सोमेन पजेत कृताव्या पूर्वमं
याजयेदुर्नाकृताव्यास्तदापि भवति ॥ १५ ॥

मनुष्ये च सोमे च पितृदैवतकर्मणि ।
अत्रैव पशवो हिंस्याभ्रान्पत्रेस्वग्रवीन्मनुः ॥
आचार्यश्च पिता चोभी मत्वा चाततिपिशृङ्गे ।
ते याद्विद्व्युस्तत् कुर्यादिति धर्मो विधीयते ॥
नैक्याधीण्यतिथिं विमोष्यागतमेव च ।
वपस्वितं वृद्धे विद्याङ्गायां यत्राग्नयोऽपि वा ॥
अग्निहोत्रं बलीवदाः काले चातिधिरागताः ।
बालाश्च कुल्लुद्धाश्च निर्दहन्त्यपमानिताः ॥
अनह्वानग्निहोत्रं च ब्रह्मचारी च ते त्रयः ।
अश्रन्त एव सिद्ध्यन्ति नैषा सिद्धिरनश्रताम् ॥
देवताः पुरुषं पृथा अहरहृष्टेभ्येधिनम् ।
भार्गवमुपमर्षन्ति ताभ्यो निर्वस्तुमर्हति ॥ १६ ॥
वृणान्मप्युञ्जतो नित्यमग्निहोत्रं च लुहताः ।
सर्वं सुकृतमादत्ते ब्राह्मणोऽनर्चितो बभूव ॥
उदपात्रास्तु दातव्यमाकाश्राञ्जुहूपादपि ।
आमृक्तादानुवाकाद्वा ब्रह्मपशोऽभिधीयते ॥
नोपवासः प्रवासे स्यात् पत्री भारयते त्रयम् ।
पुत्रो भ्राताऽथवा पत्री शिष्यो वास्य वलिं हरेत् ॥
वेदवेदवपिर्मं ये तु सायं मातः मकुर्वते ।
ते अर्परागुषा कीर्त्या मजाभिश्च सप्तमपुरीरति ॥ १७ ॥

ब्रह्मचारी भवत्स्यन्नाचार्य्यमामन्त्रयते प्राणापानयोरित्युपांशोमहं
वत्स्यामि भो ३ इत्युच्चैः प्राणापाना उह्व्यचास्त्वया मपद्ये दे-
षाय त्वा गोप्त्रे परिददामि देवसवितरेष ते ब्रह्मचारी परिददायि
ते गोपायस्व तं मामृषस्वेत्युपांशो स्वस्तीत्युचैराचार्य्यः स्वस्ती-
त्युचैराचार्य्यः ॥ १८ ॥ ॥ इति शृणमूत्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

स्नानं समावस्तर्यमानस्नानहुहमित्युक्तम् । तस्मिन्नुपवेश्य के-
शश्मश्रूणि चापयति लोमनखानि च धीहियवैस्तिलसर्पपैरपामागैः
सदापुष्पीधिरित्युद्राप्यापोहिष्ठीवेनाभिपिच्यालंकृत्य युवं वस्त्राणीति
वाससी परिषायायाऽऽस्यै निष्कं वध्नात्यायुष्यं वर्चस्यं ममान्ने वर्च
इति वेष्टनं गृहं गृहमहनेति च्छत्रमारोहतेत्युपानहौ दीर्घस्ते अस्व-
कुश इति वैष्णवं दण्डमादत्ते । भतिजीनस्तदहरासीत वनस्पते वी-
ह्वद्गः शास इत्येति रयमारोहयेद्यत्रैनं गवा वा पशुना वा अर्हये-
युस्तत्पूर्वमुपतिष्ठेत् गोभ्यो वा समावर्तेत् फल्गवतो वा वृक्षादिन्द्र-
श्रेष्ठानि द्रविणानि घेहि स्योना पृथिवी भवेत्युचेशेहलीस्थितमन्नं
तदहर्भुजीतान्चार्य्यं वस्त्रयुगं दद्यादुष्णीपमणिकुण्डलं दण्डोपानहं
छत्रं च ॥ १ ॥

अगारं कारायिष्यन्निहान्नाद्याय विशः परिष्टहामीत्युदुम्बर-
शाखया त्रिः परिलक्ष्य मध्ये स्थण्डिले जुहोति कोऽसि कस्या-
ऽमिकायते ग्रामकामो जुहोमि स्वाहा । अस्यां देवानामसि मागधे-
यमितः प्रजाताः पितरः परेताः । विराड्वजुहद्ग्रामकामो न दे-
वानां किञ्चनान्तरेण स्वाहेति स्यूणागर्तान् स्वादयित्वोद्गमन्याना-
सिच्य इमं विमिन्वे अमृतस्य शाखां मघोर्धारां प्रतरणीं वसूना-
म् । एनां शिशुः क्रन्दत्याकुमार एनां घेनुः क्रन्दतु नित्यवत्पेत्यु-
दुम्बरशाखां घृतेनाक्ता दासिणे द्वाय्यं गर्तं निदधाति । इमामुच्छ-
यामि सुवनस्य शाखां मघोर्धारां प्रतरणीं वसूनाम् । एनां शिशुः

ऋदन्नाकुमार एनां धेतुः ऋदत्तु पाकवत्तेत्युत्तरत एवं द्वयोर्द्वयो-
 र्दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्च इमामहमस्य वृक्षस्य शाखां घृतमुसृतीम्
 मयो विनोमि । एनां शिशुः ऋदन्नाकुमार आस्यन्दन्तान्धेनवो
 नित्यवत्ता इति स्यूणाराजमुच्छ्रयस्तेन कुमारस्तरुण आवत्सो मु-
 वनसदि एनं परिस्सतः कुम्भ्या आदध्नः कलशीर्मनू ॥ २ ॥

ए इहैव स्यूणे प्रतितिष्ठ धुवाञ्जापती गोमती सीलमावती
 श्रेमे तिष्ठ घृतमुसृमाणैव तिष्ठ निमित्तानि तिल्विलास्याजिरावती
 यव्ये पोपस्य दृम्यतां मा मापन्नवायवः । उपहृता इह गाव उप-
 ह्वा अनावपः अथो अन्नस्य कीलाल उपहृता गृहेषु नः । स्थ-
 न्दरे प्रतितिष्ठ वामदेव्ये श्रवस्य बृहतिस्तभायेति स्यूणाराजमभि-
 वशनि सौमिनस्य स्यूणाः संमृशति सत्यं च श्रद्धां चेति पूर्वं पद्म-
 श दक्षिणा चेति दक्षिणे, वलं वीजश्चेत्परे, ब्रह्म च सन्नं चेत्यु-
 धरे श्रीस्तूपो धर्मस्यूणाराजोऽशोरात्रे द्वारफलेके संवत्तारत्रिपयान-
 मुता समुद्रमभ्यक्तमश्मार्त्तं स्तूपस्यावस्तान्निखनेद ॥ ३ ॥

वास्तोऽप्यतोये कर्मण्यभि दधार्त्तम मनसा शिवेतायमन्तु सं-
 गमनो बभूवर्त्ता मा नो हिंसी स्यविरं मा कुमारम् । शमो भव द्वि-
 पदे शं चतुष्यद् इति वृधमग्निं वाशत उपसमाधाय माग्रेषु नवेषु
 कुशैर्पूदकुम्भं नवं प्रतिसृष्टारिष्टा अस्मार्क वीरा मा परासोचिनो
 पनमित्यभिमन्त्र्य रयन्तस्य स्तोत्रियेण पुनरादाप ककुप्कारं
 तिस्रः पूर्वाङ्गे जुरोति वामदेव्यस्य मध्यन्दिने बृहतौऽपराङ्गे मदाव्या-
 हतवश्चतस्रो वास्तोऽप्यने इति तिस्रोऽभीवहा वास्तोऽप्यते वास्तोऽप्यने
 धुवा स्यूणा सौविष्टकृती दशमी स्यापाकस्य राजौ ज्येष्ठं पुत्रपा-
 दस्य जापां च सदृषान्यः मपयेत इन्द्रस्य गृहाः शिवा बभूवन्तो
 वदपिनस्तानहं मपरो सह जायया सह भजया सह पश्यामिः सह
 रायसोपेण सह यन्मे क्रिआस्ति तेन ॥ ४ ॥

शगं शगं शिवं शिवं क्षेमाय वः शान्त्यै प्रपद्येऽभयं नो अस्तु
 ग्रामो मारण्याय परिददातु विश्वमहाय मा परिदेहीति ग्रामान्निष्काम-
 मन्नरुषं ग्रामाय परिददातु महविश्वाय मा परिदेहीति । ग्रामं प्र-
 विशन्नरिक्तोः गृहान् भद्रान् सुमनसः प्रपद्ये वीरघ्नो वीरतरः सु-
 वीरान् इरां वहतो घृतमुक्षमाणा अन्येष्वहं सुमनाः संविशेयमिति
 सदा प्रवचनीयः ॥ ५ ॥

अनाहिताग्निः प्रवप्स्यं गृहान् समीक्षते । इमां मे मित्रावरुणौ
 गृहान् गोपायतं युवौ । अविनष्टानविन्दुतान् प्रूपैनानभिरक्षत्यस्माकं
 पुनरागादपि पन्थामगन्महीति च जपति ॥ ६ ॥

अथ प्रोप्यायन् गृहान् समीक्षते गृहा मा विभीत मा वेपध्व-
 मूर्जं विभ्रतरामसि ऊर्जं विभ्रद्रः सुमनाः सुमेधा गृहानैमि मनसा
 मोदमानः । येषामध्येति प्रवसन्त्येषु सौमनसो बहुः गृहानुपहयामहे ते
 नो जानन्तु जानतः । उपहृता इह गात्र उपहृता अजावयः अयो
 अन्नस्य कीलाल उपहृतो गृहेषु नः । अयं नो अग्निर्भगवानयं नो
 भगवत्तरः । अस्योपमद्ये मारिषा मायं श्रेष्ठ्ये दधातु न इति गृह-
 माग्निमुपस्थाय कल्याणीं वाचं मन्त्रुयाद्विराजो दोहोऽसि विराजो
 दोहमशीय मायि पद्यायै विराजो दोह इति पाद्यं प्रतिग्रहणः ॥७॥

अनाहिताग्निर्ध्वं प्राशिष्यन्नाग्रयणदेवताभ्यः स्विएकृच्चतुर्थी-
 भ्यः स्वाहाकारेण गृहेऽग्नौ जुहुयात् मजापतये त्वा ग्रहं गृह्णामि मर्द्धं
 श्रियै मयं यशसे मयमन्नाद्यायेति प्राशनार्थोपमभिमन्त्र्य भद्रान्नः
 श्रेयः समनैष्टदेवतास्त्वया वशेन समशीमाहि त्वा सन्नोमयोभूः पि-
 त्वाग्निश्च शन्नो भव द्विपदे शं चतुष्पद इत्यङ्गिरभिपिञ्चिः
 प्राश्नात्यमोमि प्राण तद्वत् त्रयीम्यमोसि मर्वाहामि प्रावष्टः स मे
 जरां रोगमपनुय शरीरादमामराधिपामृधाम इन्द्रेति हृदयदेशम-
 भिमृशति । नाभिरसि मा विभीषाः प्राणानां ग्रन्थिरसि मा वि-

सप्त इति नार्भि, भद्रं कर्णेभिःरिति ययालि तच्चक्षुरित्पादित्यमुप-
स्थाप ॥ ८ ॥

परिवः मैत्र्याद्रवाग्नाष्टञ्जन्तु घोषिण्यः । समानस्तस्य गोप-
तेर्गावो अंशो नवोरिपत्र पूषा अन्येतु न इति गाः भतिष्ठमानाया
अनुबन्नेयेत पङ्कान्नासु यातामूवश्चतुर्धिल मधोः पूर्णं घृतस्य च
ता नः सन्तु पयस्वतीर्वर्द्धीगोष्ठे घृताच्च इत्यागावो अम्मन्निति च
प्रत्यागतामूत्तमा ममाकुर्नन्मयो भूर्वात इति सूक्तेन गोष्ठे गताः ॥९॥

या फ लगुण्या उत्तरांमावास्या सा रेवशा संपद्यते तस्यामङ्क-
लक्षणानि धारणेद् भुवनमसि सहस्रपोषमिन्द्राय त्वाश्रवो ददद्
असतमिष्टमिन्नाभे गोपायनं यावतीनामिदं करिष्यामि भृयसीनायु-
चर्मा सा मा क्रियामभिति या मथमा प्रजापेत तस्याः पीयूषं
जुहुयात् संवत्सरीणं पय उष्णिग्याया इत्येताभ्यामुभ्यां यदि यमो
प्रजापेत माह्व्याहृतिभिर्हुत्वा यमसुं दद्यात् ॥ १० ॥

अय एपोस्वर्गः । कार्तिर्यां, पीर्षमास्थां रेवत्यां वाश्वपुज्य-
स्य गवां मध्ये शुभमिदमग्निं कृत्वाज्याहुतीर्जुहोति इह रतिरिह
रमध्वं स्वाहा इह घृतिरिहः स्वपृतिः स्वाहा उपसृजं धरुणं मात्रे
धरुणो मातरं घयन् रायस्योपमस्यामुदीधरत् स्वाहा पूषा गा अ-
न्येतु न इति पौष्णस्य जुहोति रुद्रान् नपितृकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णं
वापवा यूयेन छःयते रोहितो वै च स्यात् सर्वाङ्गीरुपेतो यूये वर्षस्वि-
तमः स्यात्तमन्तुहुत्य यूये मुख्याश्चतस्रो वत्मतर्पस्ताश्चालङ्कृत्येतं
सुवानं पर्णि चो ददामि तेन क्रीडन्तीश्च रथमिवेण मानस्याञ्ज ज-
नुषा संविदात्ता रायस्योपेण समिषा घटेम स्वाहेति । नभ्यस्ये-
ऽनुपन्त्रयते मयो भृग्वित्यनुशकशेषेण सर्वामा पयसि पायसं श्रप-
यित्वा ब्राह्मणाद् भोजयेत् ॥ ११ ॥

ऊर्ध्वाग्रहायण्या तिस्रोऽष्टका अपरपक्षेषु तार्सा मथमायां शकं

जुहोति इयमेव सा या प्रथमा व्युच्छदन्तरस्यां चरति प्रतिष्ठा वधु-
र्जज्ञान नवकृज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ता स्वाहेत्यथ स्वि-
ष्टकृतो यस्यां वैवस्वतो यमः सर्वे देवाः समाहिताः अष्टका सर्वतो-
मुग्धी सा मे कामानतीतृपत् । आहुस्ते प्रावाणो दन्तानुधः पव-
मानः मासाश्चार्द्धमासाश्च नमस्ते सुमनामुखि स्वाहेति ॥ १२ ॥

मध्यमायां मध्यावर्षे च महाव्याहृतयश्चतस्रो ये तावृषुरिति
चतस्रोऽनुद्रुत्य वर्षा जुहुयाद्भद्रुवर्षा जातवेदः पितृभ्यो यत्रैतान्
वेत्थ सुकृतस्य लोके मेदसः कुल्या उपं ताः स्रवन्तु संत्याः सन्तु
यजमानस्य कापाः स्वाहेति वा महाव्याहृतयश्चतस्रो ये तावृषुरिति
चतस्रोऽष्टाहुतिस्थालीपाको वदानमिश्रोऽन्तर्हिता गिरयोऽन्तर्हिता
पृथिवीमहे दिवा दिग्भिश्च सर्वाभिरन्यमन्तः पितुर्दधेऽमुष्यै स्वाहा ।
अन्तर्हिताम ऋतवोऽहोरात्राश्च सन्धिजाः मासाश्चार्द्धमासाश्चान्ब-
मन्तः पितुर्दधेऽमुष्यै स्वाहा । घास्तिष्ठन्ति याः स्रवन्ति यादभ्राः
परिमस्तुपीः आद्भिः सर्वस्य भर्तृभिरन्यमन्तः पितुर्दधेऽमुष्यै स्वाहा ।
यन्मे माता मल्लुभे विचरन्त्यपतिव्रता रेतस्तन्मे पिता वृक्षा मा-
तुरन्योवपद्यतामुष्यै स्वाहेति वा महाव्याहृतीनां वा स्थाने चत-
स्रोऽन्यत्र करणस्य पायसो वा चरुः श्वोऽन्वष्टव्यं पिण्डापितृ-
यज्ञावृता ॥ १३ ॥

उत्तमायामपूपाञ्जुहोत्युक्थ्यश्चाऽतिरात्रश्च सद्यःक्री छन्दसा
सह अपूपकृदष्टके नमस्ते सुमनामुखि स्वाहेति । गोपशुरजस्थाली-
पाको वाऽपि वा गोग्रासमाहरेदपि वारण्ये कसमपादहेदेया मेऽष्ट-
केति न त्वेव न कुर्वीत न त्वेव न कुर्वीत ॥ १४ ॥ इति शुद्धसूत्रे
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

मासि मासि पितृभ्यो दद्याद् ब्राह्मणान् वेदविदो युग्मौऽथ-
वः पितृवद्रुपवेश्यायुग्मान्युदपात्राणि तिलैरवकीर्यासावेतत्त

इत्यनुदिश्य ब्राह्मणानां पाणिषु निनयेदत्त उर्द्धमलङ्कृतामन्त्रयाग्री
 कृत्वाऽन्नं शामावेतच्च इत्यनुदिश्य भोजयद्ब्रह्मिणेषु महाभ्याह्वतीः
 सावित्री मधुवातीयाः पितृदेवस्याः पात्रमानीश्र जपेद्ब्रह्मवस्तु पि-
 ष्वात् इद्यात् पुरस्तादेके पिण्डान् पश्चिपेन तत्पत्नीनां किञ्चिदन्त-
 र्भाष ब्राह्मणेभ्यः शेषं निवेदेद्देव्यौकरण्यादि पिण्डापितृपक्षेन कल्पो
 ध्यारूयातः ॥ १ ॥

अथात् एकोद्विष्टमेरुपरित्रमेकार्ण्यमेकापिण्डं नावाहनं नाग्री-
 करणं नात्र विद्वेदेवाः स्वदितमिति तृप्तिपक्ष उपतिष्ठतामि-
 त्यस्यस्थानेऽभिरम्यतामिति विसर्गः संवत्सरमेवं भेते चतुर्थपिस-
 र्भाष ॥ २ ॥

अथ सपिण्डीकरणम् । मंत्रसरे पूर्णे त्रिपक्षे वा चतुर्वा एदि-
 रापयेत् चत्वार्युदपात्राणि सन्निगन्धोदकानि कृत्वा, त्रीणि
 पितृणामेकं भेतस्य भेतपात्र पितृपात्रेऽप्यासिञ्चति ये समाना इति
 द्वाध्यायेवं पिण्डमप्येतत्सपिण्डीकरणम् ॥ ३ ॥

अथात् आभ्युदयिकमापूर्यप.णपक्षे पुष्पादि मातृपात्रं कृत्वा
 पुग्मान् वेदविद्ब्राह्मणानुपवेश्य पूर्वाङ्गे मदाक्षिणमुपचारः पितृपञ्च-
 वने जपःकजवो दर्भा यवैस्तिलायोदिधिबदरासतामिश्रः पिण्डा
 नान्दीमुखान् पितृनावाहयिष्य इत्यावाहने नान्दीमुखः पितरः
 श्रीयन्तामित्यस्यस्थाने नान्दीमुखान् पितृन् वाचायेत्य इति वा-
 चने संपन्नमिति तृप्तिपक्षे समानमन्वदविरुद्धमिति ॥ ४ ॥

अथोपाकरणमौषधीनां प्रादुर्भावे इत्येन श्रवणेन वासतम-
 क्तुना घानानां च दधिघृतामश्राणा प्रतृष वेदेन जुष्ट्यादेति द्वैक
 आहुः सूक्तानुवाकात्राभिरिति वाऽध्यायार्थेपाद्याभिरिति माण्डू-
 कंयोऽथ इ स्माह कीर्तीतकिरमिमीळे पुरोहितमित्येका कुपुम्भक-
 स्तदश्वीदावदस्व वाकुने भद्रमावद् घृणाना जपदधिनो धामे ते

विश्वं भुवनमाधिश्रानं गन्ता नो यज्ञं यज्ञियाः सुशामि यो न स्वोऽर्ह
 णः गतिचक्षुः विचक्ष्वाग्ने याहि मरुतमस्वा यजे राज्ञं घृणं हविरिति
 वृचा तच्छंयोरारवृणीषह इत्येका हुनशेषाद्द्विः प्राश्नन्ति द्विष्णा
 षणी अकारिपामित्येतयाचम्योपविश्य महाव्याहृतीः सावित्री वेदा-
 दिंमृतीति च स्वस्त्ययनानि च जपित्वाचार्य स्वस्तिवाच्य तस्मै
 पि भवति ॥

अयातयामतां पूजां सारत्वं छन्दसां तथा ।

इच्छन्त ऋषयोऽपश्यन्तुपाकर्म तपोबलात् ॥

तस्मात् पत्कर्म नित्येनात्मनो मन्त्रभिद्धये ।

उपाकर्त्तव्यमित्याहुः कर्मणां निन्दित्वा ॥

उपाकर्मणि चोत्तमो त्रिरात्रं क्षपणं भवेत् ।

अष्टकामु तद्दोरात्रम् अष्टनन्यासु च रात्रिषु ॥ ५ ॥

माघशुक्लप्रतिपद्यपराजितायां दिशि बहोपधिके देशे उदुर्ल
 जातवेदमं चित्रं देवानां नमो मित्रस्य सूर्योमोदिवस्यास्त्विति सूर्याः
 णि च जपित्वा शाग इत्या मर्हो अमीति मदक्षिणं मत्पृचं प्रतिदि-
 श्ते मत्पस्य लोष्ठानृषीः इच्छन्दांमि तर्पयित्वा प्रतिपुरुषं च पितृं गच्छ-
 न्दामि विश्रामयन्त्यर्देगमगान्मासानर्दपष्ठान् वापीवीर्येदहोरात्र-
 सुपरम्य माध्ययनम् ॥ ६ ॥

अयोपरममुत्पानेजाकण्ठमन्वेदाद्भुतेषु च विद्युत्सनाचित्तु-
 वर्षासु त्रिमेधमेकां श्रद्भोजने दशाहमद्य मृतकेषु च चतुर्दश-
 मानाम्ययोरुत्कामु च वामरेषु नभ्येषु चाचार्योपरने दशाहं श्रुत्वा
 त्रिरात्रं तत्पूर्वाणां च प्रतिपदे आद्वात्सत्रक्षयागिणि मेतमनुष्वा
 मित्रभ्यश्च निराय पिष्ट्वांप्रशां मंध्यां परंसास्त्विति शूद्रमन्निकर्त्त
 मामशब्दे श्वशाने ग्रामारण्येऽन्वःशवं ग्रामे दर्शनीयादश्रपनीया-
 दानिट्वाणंऽनितातेऽभ्रे न यपिाण रथ्यायां वीजाशब्दे च रथस्थः

शुक्लस्युक्तिवृत्तारोहणेवदागोहणेऽप्युक्रन्दत्यागान्नप्रतृच्छिष्टनंक्रये
 केशवमश्रुवापनास्नानादुत्सादने स्नाने संवशनेऽभ्रने प्रेतस्पर्शिमि
 स्मिन्नेदस्वयोश्च शूद्रश्रदपिदितपाणिः सेनायामशुभ्राने ब्राह्मणे
 श्रेष्ठवर्तितक्रान्तेष्वभीवीरञ्जने तेषा यदि किञ्चिद्द्वान्तेत्वात्
 मनेषाणानामभ्यादित्यमीक्षत्वाऽधीयीत विद्युस्तनपिस्तुवर्षवर्ष
 कल्पे वर्षवदर्थपष्ठेषु । तदप्येतत् ।

अन्नमापो मूलफलं यच्चान्यच्छ्राद्धिकं भवेत् ।

। मतिवृत्ताप्यनध्यायः पाण्यास्यो ब्राह्मणः स्मृत, इति ॥ ३ ॥

न्यापोपेतेभ्यश्च वर्तयेत्माङ्गादद्वाभीन आचार्यो दाक्षिण-
 तत्रदद्मुत् इत्ये द्वौ वा भूयोऽस्तु यथावकाश नोच्छ्रितासनो-
 पविष्टो गुरुसमीप नैकासनस्यो न गसादितपादो न बाहुभ्यां जा-
 नूपमश्रु नोपाश्रितश्चरीरो नोपस्यः क्रतुपादो न पादकुमारिका कृ-
 त्ताऽधीदि भो ३ इत्युक्ताऽऽचार्यं भङ्गार मचोदपेदेमिमीतरः म-
 तिवद्यते तत्सन्तमधीयीताधीत्योपसंश्रुय विरताः स भो इत्युक्ता
 यथार्थं विद्युष्टं विरामस्तावदित्येकेनाधीयतामन्तरा गच्छन्त्वात्
 विपरिहरेदधीयानो यदि वेदोपः स्यात्त्रिरात्रपुपोष्पादोराबं वा
 सावित्रीमन्वावर्त्तयेद्यावच्छत्रुयाद् ब्राह्मणेभ्यः किञ्चिद् दद्यादहो-
 रात्रमुपरम्य माध्वयनम् ॥ ८ ॥

स्नात उपस्पर्शनकालेऽवगाण देवतास्तर्पयति । अग्निस्तृप्यतु वायु-
 स्तृप्यतु सूर्यस्तृप्यतु । वप्युस्तृप्यतु मन्नापतिस्तृप्यतु सहस्राक्षस्तृप्यतु ।
 सोमः ब्रह्मा वेदाः देवाः ऋषयः सर्वाणि च छन्दसि ॐङ्कारः वपदका-
 रः महाव्याहृतयः सावित्री यज्ञाः चावापृषिबीनसराणि अन्तरिक्षम्
 अहोरात्राणि संख्या सध्या समुद्राः नगः गिरयः सत्रोपवित्रनस्प-
 तिमन्वर्वाप्सरसः नागाः वर्गामि सिद्धः साध्याः विद्याः यज्ञाः र-
 क्षासि मृतान्येवमन्तानि तृप्यन्तु । श्रुतिं तर्पयामि स्मृतिं तर्पया-

मि घृतिं तर्पयामि श्रद्धामेधे धारणां च गोब्राह्मणं स्वावरज-
मानि सर्वभूतानि त्वयत्त्विति यज्ञोपवीति ॥ ९ ॥

- अथ प्राचीनावीती पिश्यां दिशमीक्षमाणः क्षतश्चिनः कृष्णका-
सृच्छमदः विश्वामित्रः जमदग्निः वामदेवः अग्निः भरद्वाजः वसि-
ष्ठः मगाथाः पावमानाः छुद्रसूक्तमहासूक्ताः सुमन्तुः जौपनिषे-
म्पायनपैलसूत्रभाष्यगार्ग्यत्रभुवाभ्रव्यमण्डुमाण्डव्याः मार्गी वाच-
ऋषी बडवा प्रातिथेयी मूलभा मैत्रेयी कहोळं कौषीतकी महाकौ-
षीतकी सुयज्ञं शौद्धायनम् आश्वलायनम् ऐतरेयं महैतरेयं भारद्वाजं
जातूकर्ण्य पैङ्गं महापैङ्गं बाष्कलं गार्ग्यं शाकल्यं माण्डूकेयं महा-
दमत्रम् औदवाहं महौदवाहं मौजापिं शौनकिं शाकपूर्णिं गौत-
मीं ये चान्ये आचार्योस्ते सर्वे तृप्यन्त्विति प्रातिपुरुषं पितरः पितृवं-
शस्तृप्यतु मातृवंशस्तृप्यतु ॥ १० ॥

न नशां स्त्रियमीक्षेतान्यत्र मैथुनाग्नादित्यं संधिवेलयोरनाह-
मकार्यकारिणं मेतस्पर्शिनं सूतिकोदकपाभ्यां न संबदेदतैश्चोदभृ-
तेजांसि न भुञ्जीत न यातपामैः कार्यं कुर्यान्न सह भुञ्जीत न शेषं
पितृदेवतातिथिभृत्यानां शेषं भुञ्जीतोऽञ्जिशिलमयाचितप्रतिग्रहः
साधुभ्यो याचितो वा याजनं दत्तः पूर्वं पूर्वं गरीयो संसिद्धमा-
नायां वैश्यदत्तित्वां प्रमत्तः पितृदेवतकार्येष्वृत्तो स्वदारगामी न दि-
वा शयीत न पूर्वापररात्रौ न भूमावनन्तार्हितायामासीत् नित्योद-
की यज्ञोपवीति न विरहयेदाचार्यमन्यत्र नियोगादनुज्ञातो वा अ-
हरहराचार्यमभिवादयेद् गुरुभ्यश्चाममेत्य श्रोत्रियस्य मोष्य मत्स्ये-
स्याश्रोत्रियस्यासावहं भो ३ इत्यात्मनो नामादिद्वय व्यग्रप्य पाणी
अमाउ इत्यस्य पाणी मंसृष्टाऽऽशिमशास्त्रे नात्रतो यज्ञं गच्छे-
दधर्माच्च जुगुप्सेत् न जनममयायं गच्छेन्नोपर्युद्दिशेत्समेत्यानाको-
शकोऽपिधुनोकुलंकुल्येनेतिहेतिस्यान्नैकश्चेत्तत्रौ नापिहितपाणि-

ईशाचनानि प्रदाक्षिणं न घ्रावेन्न घृतिवेन्न कण्ठ्येन्मूत्रपुरीषे नावेक्षे-
तावमुष्णघासीतानन्तर्हितायां घयेकवह्नौ यज्ञोपवीतं कर्णे धृत्वा
नादिस्पमभिमुखो न जघने नाहरुदङ्मुखो नक्तं दाक्षिणामुखो न
चाप्सु श्लेष्म न च समीपेऽनृत्समारोहेन कूपमीक्षेत न घुवनं गच्छे-
न्न त्वेव तु श्मशानं सवह्नोऽहरहराप्लुवेदाप्लुत्याप्युदकोऽन्यद्वस्त्र-
मञ्छादयेत् ॥ १२ ॥

ः रोहिण्यां कृषिकर्पाणि कारयेत् पुरस्तात् कर्षणां मास्यां
क्षेत्रमर्षादायां घावापृथिवीयं बलिं हरेद् घावापृथिवीयमर्षां नमो
घावापृथिवीभ्यामितिचोपस्थानं प्रथमयोगे सीरस्य ब्राह्मणः सीरं
स्पृशेच्छुनंनः फाला इत्येतामनुब्रुवन् क्षेत्रस्य पतिनेति प्रदाक्षिणं प्र-
स्पृचं मतिदिशमुपस्यानप् ॥ १३ ॥

सदकं तारिष्यन् स्वस्त्ययनं करोत्युदकाञ्जलींस्त्रीनप्सु जुहोति
समुदाय वैष्णवे नमो वरुणाय धर्मपतये नमः सर्वाभ्यो नदीभ्यः
सर्वासां पित्रे विश्वकर्म्मणे दत्तं हविर्जुपतामिति जपित्वा मतीर्षं
स्त्रवन्तीभ्य उन्नीयंस्पावराभ्यस्तरैश्चेद्भयं शङ्केदाशिष्ठं सूक्तं जपेत्
समुद्रश्चेष्टा इत्येतत् हुवन् ॥ १४ ॥

श्रवणः श्राविष्ठीयायां पीर्णमास्यामसतसवदूनां स्यालीपाक-
स्य वा जुहोति विष्णवे स्वाहा श्रवणाय स्वाहा श्रावण्यै पीर्ण-
मास्यै स्वाहा वर्षाभ्यः स्वाहेति सृष्टमग्निं बाह्यत उपसमाधाय
लाजानसतमवर्द्धंश्च सर्पिणा संनिनीय जुहोति दिव्यानां सर्पाणा-
मधिपतये स्वाहा दिव्येभ्यः सर्पेभ्यः स्वाहेत्युत्तरेणाऽग्निं प्रागग्रेषु
नेत्रेषु कुशेपूदकुम्भं मतिष्ठाप्यदिव्यानां सर्पाणामधिपतिरवनेनिकां
दिव्याः सर्पा अवनेनिजन्तामित्यपो निनयति दिव्यानां सर्पाणाम-
धिपतिः प्रलिखतां दिव्याः सर्पा प्रलिखन्तामिति फणेन चेट्पति
दिव्यानां सर्पाणामधिपतिः प्रलिखतां दिव्याः सर्पाः प्रलिखन्तामिति

वर्णकस्य मात्रा निनयति दिव्यानां सर्पाणां विपतिराक्तां दिव्याः सर्पा
 सर्पा आचघ्नन्तामिति सुमनस उपहरति दिव्यानां सर्पाणां विपति-
 तिराच्छादयतां दिव्याः सर्पा - आच्छादयन्तामिति सूत्रकण्ठसूत्र-
 हरति दिव्यानां सर्पाणामधिपतिराक्तां दिव्याः सर्पा आचघ्नन्ति-
 ति कुशतरुणे पद्यान्तमाजनस्य करोति दिव्यानां सर्पाणामधिप-
 तिरीक्षतां दिव्याः सर्पा ईक्षन्तामित्यादर्शनेक्षयति दिव्यानां सर्-
 पाणामधिपत एष वो बन्धिरिति बलिमुपहरत्येवमान्तरिक्षाणां दि-
 श्वानां पार्थिवानामिति त्रिस्त्रिरुच्चैस्तरामुच्चैस्तरा पूर्व नीचैस्तराणी-
 चैस्तरामुत्तरमेवमहरहरक्षतमचतूनां दर्बेणोपघातमां त्वत्तरोहणमहा-
 रात्रौ वाग्यतः सोदकं बलिं हरेद्वाग्यतवेनमुपमादयेद्य उपक्रमः त-
 उत्तमर्गः सूत्रामाणमिति शय्यामारोहेत् ॥ १५ ॥

आश्वयुज्यां पौर्णमास्यामैन्द्रः पायसोऽश्विभ्यां स्वाहाऽश्व-
 युग्भ्यां स्वाहाऽश्वयुज्ये पौर्णमास्यै स्वाहा शरदे स्वाहा पशुपतये
 स्वाहा पिङ्गलाय स्वाहेत्याज्यस्य हुन्नाथ पृषातकस्या गावो अ-
 ग्मन्नित्येनेन सूक्तेन प्रत्यृचं जुहुयान्मातृभिर्वत्सां संमजृन्त तां रा-
 त्रीमप्यब्राह्मणभोजनम् ॥ १६ ॥

आग्रहायण्यां मत्स्यवरोहेद्रोहिण्यां प्रोष्ठपदामु ना मातः क्षमी-
 पलाशमधूकेपीकापामार्गणां शिरीषोदुम्बरवदरीणां च पूर्वमुद्दि-
 मादाय सीतान्प्रोष्ठं चोदपात्रे विधाय महाव्पाहृतीः सावेर्षी चो-
 दृत्यायनः शोशुचदद्यमित्येनेन सूक्तेन तस्मिन्निपश्य निमग्न्य व-
 दाक्षिणं शरणेभ्यः पाप्मानमपहरत्योत्तरतो निनयेन्मधुपर्को दाक्षि-
 ण्या ॥ १७ ॥

श्रीष्मो हेमन्त उत वा वमन्तः शरद्वर्गः सुकृतप्रो अस्तु ने-
 पामृतानां शरशारदानां निपात एवामुमये स्याम स्वाहा अपघ्नन्त-
 पदाजहि पूर्वेण चाऽपरेण च सप्त च वारणीरिमाः तर्षाद्य शक-

स्वाहा स्वाहा श्वेताय वैदाभ्याय स्वाहा तक्षकाय वैशालाय
 स्वाहा विशालाय स्वाहेत्पात्रस्य हुत्वा सहेमन्तः सुत्रमन्तः सुग्री-
 ष्याः प्रतिधीयतां सुवर्षाः सन्तु नो वर्षाः शरदः सम्भुरन्तु न इति
 कर्मो मित्र इति पन्नाशशाखया विष्टय्य समुद्रादीर्मरित्यभ्युक्ष्य
 स्वोला पृथिवी भवेति स्रस्तमास्तीर्य ज्वेष्टदक्षिणपार्श्वैः संविश-
 ति प्रतिब्रह्मन् प्रतिनिष्ठामि क्षत्र इति दक्षिणैः मत्स्यश्वेषु प्रतिनि-
 ष्ठामि मोक्षते सन्धैः मतिपशुषु प्रतिनिष्ठामि पुष्टाविति दक्षिणैः
 मतिवजायां प्रतिनिष्ठाम्यन्न इति मध्यैर्हृदीर्ब्रह्मी इत्युपस्थानंस्त-
 स्तरेतां रात्री शरते यथासुख्यम ऊर्ध्वम् ॥ १८ ॥

वैश्यां वीर्णपास्यां कर्कन्धुपर्णानि मिथुनानां च ययोपपा-
 इय । विष्टस्य कृत्वैन्द्रानस्तुण्डिनो रीद्रा गोलकलोकतो नसत्रा-
 ष्यन्नाकृतयश्च लोकतो नसत्राण्यन्नाकृतयश्च ॥-१९ ॥ ॥ इति
 गृह्यसूत्रं चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ प्रवक्ष्यामन्त्यक्षरणोः समिपवार्तिन सगोरोहयत्वोडि भे
 प्राणानोहयति तस्य कृतस्य कृन्मन्त्रेण द्विर्द्विस्तृष्णीमये ने योतिररति
 वारणी प्रतिवपति ममिं वानस्यमिने च मन्यनमुपलिस उद्घुता-
 शोक्षितेऽग्निम. हृत्पोषावरोहेऽमुपावरोहणं मनुगनेऽम्नौ सर्वप्रायःश्चि-
 ताहुतीर्हुत्वा पादि नो अग्र प्योत्रे स्वाहा पादि नो विश्वेभवे
 स्वाहा सर्व पादि गलकतो स्वाहा । वनपाना उपोष्याज्यस्य हुत्वा
 त्वमने व्रतया इति ॥ १ ॥

अथ पुष्करणीकृपतडागानां शुद्धपसे पुण्ये वा तियो पयसा
 यनयं चक्रं श्रवयित्वा त्व नो आन इति द्व भ्यामवते हेळ इमं मे
 वरुणोद्भूतं वरुणेना धिय शिक्षमाणस्य पृथोपपृथोमयोभूराखरो-
 निःसरो निःकामः सपन्नदूषण इति वारुणपादिदिक्प्रभृति प्र-
 दक्षिणे जुहुवान्मध्ये पयसा जुहोति विश्वतश्चष्टारदं विष्णुरोत्र

यत् किञ्चेदपिति मज्जयित्वा धेनुर्दक्षिणा बल्लयुग्मं चातो ब्राह्मण-
भोजनम् ॥ २ ॥

अथारापेऽग्निमुपसमाधाय स्थान्दीपाकं श्रपयित्वा विष्णवे
स्वाहेन्द्राग्निभ्यां स्वाहा विश्वकर्म्मणे स्वाहेति यान्वो नर इति प्रत्यूचं
जुहुयाद्दनस्पते शतवल्श इत्यभिमन्व्य हिरण्यं दक्षिणा च ॥ ३ ॥

यदि पार्वणस्त्वकृतोऽन्यतरस्ततश्चरुरग्रये वैश्वानराय स्वाहा-
ऽग्रये तन्तुमने स्वाहेति होमातिक्रमे सायंदोषावस्तर्नमः स्वाहामात-
र्वस्तनमः स्वाहेति यावतो होमास्तावन्तो हुत्वा पूर्ववद्दोमः ॥ ४ ॥

कपोतोलूकाभ्यामुपवेशने देवाः कपोत इति प्रत्यूचं जुहुयात्
दुःस्वप्नदर्शने चारिष्टदर्शने च निशायां काकशब्दक्रान्ते चान्येन
चऽद्भ्यो च पयसा चरुं स्नपयित्वा सरूपवत्माया गोः ययसि
न त्वेव तु कृष्णाया रात्रीमृक्तेन प्रत्यूचं जुहुयाद्भुतशेषं महाव्या-
हृतिभिः प्राश्य भद्रं कर्णेभिरिति कर्णां शतामिन्नु शरदो अतिदेवा
इत्यात्मानमभिमन्व्य ब्राह्मणेभ्यः किञ्चिद्दद्यात् ॥ ५ ॥

व्पाधौ समुत्थित इमा रुद्राय तवसे कपर्दिन इति प्रत्यूचं
गावेषुकं चरुं जुहुयात् ॥ ६ ॥

अकृतसीमन्तोन्नयने चेत् प्रजायेताकृतजातकर्मासीत्ततोऽनी-
ते दशाह उस्मद्ने मातुः कुमारकं स्थापयित्वा महाव्याहृतिभिर्हुत्वा
पूर्ववद्दोमः ॥ ७ ॥

स्युणाविरोहणे स्थान्दीपाकं श्रपयित्वा याविष्टा जनयन् क-
र्षराणि विशङ्करूपः सुमरो वयोधा इति द्वाभ्यां चरुं जुहुयाद्यदि
मणीता चरुराज्यस्थाल्यन्यदपि मृन्मयं भिक्षं स्तुवेत् सर्वमायश्चि-
त्ताहुनीर्हुत्वा यज्ञे चिदिति तृचेन भिक्षमनुमन्त्रयते यद्यत् स-
माप्तं होमे पवित्रे नश्यते सर्वमायश्चित्तं हुत्वाऽप्स्वग्न इति पुनरु-
त्पादयेत् ॥ ८ ॥

अथ सपिण्डीकरणम् । चत्वार्युदपात्राणि पूरयि वा पिपुः
 र्भृते तद्रूपिण्डान् कल्पयित्वा, ये समानाः समनसः पितरो य-
 मराज्ये तेषां लोकः स्वभा नमो यज्ञो देवेषु कलाताम् । ये समानाः
 समनसो जीवा जीवेषु मामरुः तेषां श्रीर्भाये कल्पनामस्मिँल्लोके
 शर्तं समाः समानो मत्र इति द्वाभ्यामाद्यं पिण्डं त्रिषु विमजेत्त-
 र्धनार्न्यपात्राप्येवं मातुर्त्रातुर्भायाः पूर्वपारिण्या एभिः पिण्डैः
 मक्षिष्य ॥ ९ ॥

यदि गृहे मधुका मधु कुर्वन्तपुषोप्यौदुम्बरीः समिधोऽष्टशतं
 दाधिमधुगृताक्ता, मा नस्तोक इति द्वाभ्यां जुहुयाञ्छन्न इन्द्राग्नी
 इति च सूक्तं जपेत् सर्वेषु च कर्मसु प्रतिश्रुतादिषु प्रादेशमात्रीः
 पालाशीः समिधः सप्तदश हुत्वा पश्चात् स्तुवग्रहणं दर्शपूर्णमास-
 पोः पञ्चदशमध्यावर्षेष्टके तिस्रो वा भवन्ति पितृपक्षराजोमः ॥१०॥

यदि गृहे बल्मीकसम्भृतिर्गृहोत्सर्गोऽथ त्रिरात्रमुषोप्य मदा-
 शान्तिं कुर्षान्महाशान्तिं कुर्यात् ॥ ११ ॥ इति गृहसूत्रे पञ्च-
 मोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अथातो ब्रह्माणं ब्रह्मर्षिं ब्रह्मर्षोनिमिन्द्रे मन्त्रार्पति वशिष्ठं
 धामदेव्यं कहेळं कौपीतर्कं महाकौपीतर्कं सुपशं शाङ्खायनम् आश्व-
 लायनमैतरं महैतरकायापनं शाख्यानं वसुं वाभ्रव्य मण्डुं माण्डव्यं
 सर्वानिव पूर्वाचार्यस्त्रिष्य स्वाध्यायारण्यकस्य नियमानुदाहरिष्यापो-
 ऽहोरात्रं ब्रह्मचर्य्यमुपेत्यानायोऽर्षांसाशीमपिहितं चण्डालं सृति-
 कां रजस्वलान्तेदनिपमहस्तकदर्शनान्यनध्यापकानिशरूपपापां च
 पान्पास्वेन मविशोयुवन्ति कृतश्मश्रुकर्ममांसाशनश्राद्धसूतकयोजने-
 षु ग्रामाऽध्ययनानन्तर्हितान्यहानि त्रिरात्रो नत्रकृत्तः पराभि-
 र्ष्टे लपर्वणापह्ण लत्तराद्दानि धाम्निविद्युत्तनायित्त्वर्षापहाध्र-

मादृर्गोवाच वांते च शर्कराकर्षणि यावत्कालम् ॥ १ ॥

ऊर्द्धमापद्य्यश्चतुरो मासाभ्याधीपीतात्यन्तं शक्य इति निय-
माः प्राग्ज्योतिषमपराजितायां दिशि पुण्यमुपगम्य देशमनुदित
उदग्रहणं मण्डलप्रवेशश्चाजनगन्धिमित्येतयर्चा मण्डलं तु प्राग्द्वार-
रमुदग्वारं वा जनाग्रीयमसम्पमाणमसंवायमावामदेव्यमुत्तरशां-
न्तिः । पुनः प्राध्वेषणं च मण्डलस्थाभिराचम्य प्राधीपीरन् कृत-
शान्तयः शान्तिपात्रोपवाते प्रोक्षणं मायश्चित्तिः प्रोक्षणं तु द्वि-
रुपवना पाणिना दर्भेपिञ्जलवना वेति भाषिकम् ॥ २ ॥

अथ मन्त्रिभ्य मण्डलं प्राङ्मुख्य आचार्य उपविशत्युदङ्मुखा
दक्षिणत इतरे. पथामधानममम्भवेत्सर्षणोमुखा मतीक्षेन्नुदयमा-
दित्यस्य विशाय चैनं दीधितिमन्तमधीहि भोः इति दक्षिणैर्दक्षिण-
सव्यैः मर्ष्य दक्षिणोत्तरैः पाणिभिरुपमंगृह्य पादावाचार्यस्य
निर्णिक्तावथाधाय शान्तिपात्रे दूर्वाकाण्डवतीप्लव्यपिन्त्रमानैः पा-
णिभिः प्राधीपीरन्नेप विधिर्यन्ति तु ग्नायेरन्नेक एवामशून्यं शा-
न्तिभाजनं कुर्याद्ध्ययार्थन्तयोश्च सर्वे तत्सन्ततमव्यवच्छिन्नं भ-
नस्यशांतिरोकारो महाव्वाह्वयः सांवित्री रथन्तरं बृहद्दामदे-
व्यं पुनरादायं ऋक्कारमिति बृहद्रथन्तरे दशैताः सम्पादिता भ-
वन्ति दशदग्निनीतिरालित्येतद्ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अदब्धं मन इपिरं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मां
द्विपीरिति सवितारमीक्षन्ते पुवं सुराममित्तेका स्वस्ति नः पथा-

इति पुराणि वीर्युरित्यभितशकरीणामधोपनिषदां यैवं महाव-
रस्य संदित्यतां तु पूर्वम् एतन्ने. अदिष्यामि, मत्स्यं, अदिष्यामीति

तैश्वर्यस्य मन्थस्य तस्मैवितुर्दृष्टीमहे तस्मैवितुर्वरेण्यमिति पूर्वं चा-
 ऽदृश्यं मन इत्याधिकारिका शान्तयस्तत इत्यादिक्रमयोत्पानकाले-
 ऽऽदृश्यं पापं नित्यां शान्तिं कृत्वादितः शुक्रियं दधत इत्यादि-
 स्ववीक्षन्ते ॥ ४ ॥

तपश्चात्मनीत्यात्मानमभिनिहितं त्रिद्वैतमुपमा श्रीर्जुंपतामु-
 ष्यशोऽनुमा श्रीर्जुंपतामनुवशः सेन्द्रः सगणः मयलः सयशः सवीर्यं
 वशिष्ठानिःपतिष्ठतु श्रीर्मा उत्तिष्ठतु यशो मा उत्तिष्ठतु त्रित्युत्पा-
 पेदमहं द्विपतं भ्रतृण्यपाप्मानमलक्ष्मीं चापेधुनोपीति यत्रान्तमव-
 धूयायवाच इति मूर्त्तमिन्द्रश्च मृज्याति न इति द्वे, यत इन्द्र म-
 यामह इत्येका, शाम इत्या महा अमीति मार्ची स्वस्तिदा इति
 दक्षिणां दक्षिणाटतो विरस इति मनीर्ची विन इन्द्रेत्युदीर्ची स-
 ष्वाटोपेन्द्रेति दक्षिणाटतो दिवमुदीक्षन्ते ॥ ५ ॥

मयिना पश्चात्तच्चतुरित्यादित्यमुपस्थाप स्वारर्चमानाश्च
 मयापन्नतुवविक्षन्ति यथाप शान्ता इति शान्तिपात्रादप आदाप
 पृथक्पापरिनीय यथापृथिरीत्यस्माभिरुत्पेचं मापि शान्तिरिति
 दोषोऽत्रे निरिच्छन्त्येवं द्वितीयमेवं तृतीयं काण्डात्मन्भवमि
 कण्ठाहक्रान्दात् मरोहमि शिवा नः शान्ते भवेति दूरान्काण्टपा-
 दाप मूर्त्तनि कृत्वा अग्निस्त्वपतु वायुस्त्वपतु सूर्यस्त्वपतु विष्णु-
 स्त्वपतु मन पतिस्त्वपतु विष्णुपास्त्वपतु महत्यास्त्वपतु सर्वा-
 भूतानि त्वपतिरति घृणन्तुमैमिनीशान्तिपात्रोत्पत्त्या आचार्या
 विद्वन्भवामिमहा समुद्र इत्यथो निनीय मापदेव्यं जपिन्वा स-
 याहावं शिवनिष्ठन्ते यथागमपद्माश्रुतिस्मृतिविभवत्प्रक्रान्तमानाद्-
 विराट्पतिष्ठादभयं संभवेत्तो अस्तु नमोऽस्तु देवक्राविविद्वन्तुप्ये-
 ष्यः शिवमापुर्वपुरवापयं शान्तिपरिष्टिपक्षिपोत्रमन्त्रं यशो

मादृग्भावाच्च वांते च शर्करारुर्पणि यावत्कालम् ॥ १ ॥

ऊर्ध्वमापलब्ध्याश्चतुरो मासान्नाधीयीतात्पन्तं शक्य इति निय-
माः माग्ज्योतिषमपराजितायां दिशि पुण्यमुपगम्य देशमनुदित
उद्ग्रहणं मण्डलप्रवेशश्चाजनगन्धिमित्पेतपर्चा मण्डलं तु प्राग्द्वार-
रमुद्ग्रहणं वा जनार्तीयमसम्भमाणमसंवाग्मावामदेज्यमुत्तरशा-
न्तिः । पुनः प्राध्येषण च मण्डलस्थाभिराचम्य मार्धीपीरन् कृत-
शान्तयः शान्तिपात्रोपघाते प्रोक्षणं प्रायश्चित्तः प्रोक्षणं तु हि-
रण्यवता पाणिना दर्भपिञ्जलवता वेति भाषेरुम् ॥ २ ॥

अथ प्रविश्य मण्डलं प्राङ्मुख आचार्य उपविशत्युदङ्मुखसा
दक्षिणत इतरे, यथाप्रधानमसम्भवेत्सर्वतोमुग्धा मनीक्षरेन्नुदयमा-
दित्यस्य विज्ञाय चैनं दीधितिमन्तमधीहि भो ३ इति दक्षिणैर्दक्षिण-
सर्वैः सर्वैः दक्षिणोत्तरैः पाणिभिरुपसंगृह्य पादावाचार्यस्य
निर्णिक्तावथाधाय शान्तिपात्रे दूर्वाकाण्डवतीष्वप्यपिन्वमानैः पा-
णिभिः मार्धीपीरनेष विधिर्यदि तु ग्नायेरक्षेक एवामशून्यं शा-
न्तिभाजने कुर्वाद्दध्यायाद्यन्तयोश्च सर्वे तत्सन्तमवर्षेणच्छिन्नं भ-
नस्यशांतिरोकारो महाव्वाहृतयः सांवित्री रथन्तरं वृहद्रामदे-
ज्यं पुनरादायं रुक्मिणीमिति वृहद्रथन्तरे दक्षैताः सम्पादिता भ-
वन्ति दशदशिनीविरालित्येतद्ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अदब्धं मन इपिरं चक्षुः सूर्यो ज्योतिषां श्रेष्ठो दीक्षे मा मा
हिनीरिति सवितारमीक्षन्ते युवं सुराममित्सेका स्वस्ति नः पथ्या-
इति पथाग्नि वीरयुरित्यथितशकरीणामयोपनिषदा यैवं महात्र-
तस्य साहितानां तु पूर्वम् । नदं यदिप्यामि मत्स्यं यदिप्यामीति

विज्ञापनम् ।

वनारससंस्कृतसीरीजनाम्नी वाराणसेयसंस्कृतपुस्तकावली ।

इयं पुस्तकावली खण्डशो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
नियन्त्रा बहवः प्राचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमाः कोचिदङ्गलभाषानुषा-
सहिताश्च ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति । तांश्च ग्रन्थान् काशिकराजकी-
यसंस्कृतपाठशालीयषण्डिता अन्येऽपि विद्वांसः शोधयन्ति । यैर्मा-
हकमहाशयैरियं पुस्तकावली नियमेनाविच्छेदेन संग्राह्या तैस्तद्दे-
कैकस्य खण्डस्य कृते ॥१॥ मूल्यं प्रापणव्ययश्च =) देयः । अन्यैर्मा-
हाशयैः कानिचित् खण्डानि संग्राहाणि तैश्च प्रायेकं खण्डानां कृते
१) मूल्यं प्रापणव्ययश्च =) देय इति ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

	४० भा०
सिद्धास्ततस्त्रविवेकः खण्डानि ५	५ ०
अर्थसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	१ ०
तन्त्रकार्तिकम् खण्डानि १३	१३ ०
कात्यायनमहाविप्रणीतं शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् सभाष्यं खण्डे	६ ०
सांख्यकारिका चन्द्रिकाटीकागौडपादभाष्यसहिता	१ ०
वाक्यपदीयम् खण्डानि ६ (प्रथमभागः प्रथमाद्वितीयखण्डे	
पुण्यराजटीकासहित खण्डानि ३ । द्वितीयभागः तृतीयाका-	
ण्डम् हेलाराजटीकासहित खण्डानि ३)	६ ०
रसगङ्गाधरः खण्डानि ९	९ ०
परिभाषावृत्तिः खण्डे २	२ ०
वैशेषिकदर्शनं किरणायलीटीकासंघलितप्रशस्तपादप्रणीत-	
भाष्यसहितम् खण्डे २	२ ०
शिक्षासङ्ग्रहः खण्डानि ५	५ ०
नैकर्म्यसिद्धिः खण्डानि ४	४ ०
महाविप्रकात्यायनप्रणीतं शुक्लयजुःसर्वांगुक्रमसूत्रम् सभाष्यम्	३ ०
प्रह्लादवैशेषिकशौनकरप्रातिशाख्य सभाष्यम् खण्डानि ४	४ ०
(वृहत्) वैशकारणभूषणम् पदार्थदीपिकासहितम् खण्डानि ४	४ ०
विपरलोपन्यासः सटीकवाक्यसुधासहितः खण्डे २	२ ०

बलं ब्रह्मवर्चसं कीर्तिमायुः प्रजा पशून्ममो नमस्कृता वर्द्धयन्तु दुष्ट-
तादुरूपयुक्तान्यूनानाधिकाञ्च सर्वस्मा स्वस्ति देवक्रुपिभ्यश्च ब्रह्म
सत्यं च पातु मामिति ब्रह्म सत्यं च पातु मामिति ॥ ६ ॥

इति शाङ्खायनशाखायाः कौपीतकिगृहसूत्रे षष्ठोऽध्यायः
समाप्तः ॥ ६ ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ इदमेव कौशिकसूत्रम् ॥

विज्ञापनम् ।

वनारससंस्कृतसीरीजनाम्नी वाराणसेयसंस्कृतपुस्तकावली ।

एवं पुस्तकावली अष्टदशो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
निबन्धा बहवः प्राचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमाः केचिद्द्वलमापानुवा-
दसहिताश्च ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति । तांश्च ग्रन्थान् काशिकराजको-
यसंस्कृतपाठशालीयपण्डिता अन्येऽपि विद्वांसः शोधयन्ति । यैर्ग्रा-
हकमहाशयैरियं पुस्तकावली नियमेनाविच्छेदेन संग्राह्या तैस्तदे-
कैकस्य अष्टस्य कृते ॥१॥ मूल्यं प्रापणव्ययञ्च =) देयः । अन्यैर्ग्रा-
ह्यैः कानिचित् अष्टानि संग्राहाणि तैश्च प्रत्येकं अष्टाना कृते
१) मूल्य प्रापणव्ययञ्च =) देय इति ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

	४० भा०
सिद्धान्ततत्त्वविवेकः अष्टानि ५	५ ०
मयंसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	१ ०
तन्त्रवार्तिकम् अष्टानि १३'	१३ ०
कात्यायनमहर्षिप्रणीत शुक्लयजु प्रातिशाख्यम् समाप्यं ख०६	६ ०
सायणकारिका चन्द्रिकाटीकागौडपादभाष्यसहिता	१ ०
वाक्यपदीयम् अष्टानि ६ (प्रथमभागः प्रथमद्वितीयकाण्डे	
पुण्यराजटीकासहित अष्टानि ३ । द्वितीयभागः तृतीयाका-	
ण्डम् हेलाराजटीकासहित अष्टानि ३)	६ ०
रसगद्गाधरः अष्टानि ९	९ ०
परिभाषावृत्तिः अष्टे २	२ ०
पैशविकदर्शनं किरणायलीटीकासवलितप्रशस्तवादप्रणीत-	
भाष्यसहितम् अष्टे २	२ ०
शिक्षासङ्ग्रह अष्टानि ५	५ ०
नेष्कर्म्यसिद्धिः अष्टानि ४	४ ०
महर्षिकात्यायनप्रणीत शुक्लयजुस्तर्वाणुकमद्युग्म समाप्यम् ३	३ ०
श्रुतवेदीयशौनकप्रातिशाख्य समाप्यम् अष्टानि ४	४ ०
(ग्रहत्) वैद्याकरणभूषणम् पदार्थदीपिकासहितम् अष्टानि ४	४ ०
विषयनोपन्यास. सटीकवाक्यसुधासहित. अष्टे २	२ ०

बलं ब्रह्मवर्चसं कीर्तिमायुः भजां पशुन्नयो नमस्तृता वर्द्धयन्तु दुष्टु-
तादुरूपयुक्तान्यूनाधिकाश्च सर्वस्मा स्वस्ति देवक्रोपभयश्च ब्रह्म
सत्यं च पातु मामिति ब्रह्म सत्यं च पातु मामिति ॥ ६ ॥

इति शाङ्खायनशाखायाः कौपीतकिष्टग्रन्थे षष्ठोऽध्यायः
समाप्तः ॥ ६ ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ इदमेव कौशिकग्रन्थम् ॥

विज्ञापनम् ।

वनारससंस्कृतसीरीजनाम्नी वाराणसेयसंस्कृतपुस्तकावली ।

इयं पुस्तकावली खण्डशो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
निवृत्ता बहवः प्राचीना तुल्यभा उच्चमोक्षमाः कोचिदङ्गलभाषानुवा-
दसहिताश्च ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति । तांश्च ग्रन्थान् काशिकराजकी-
यसंस्कृतपाठशालीयपण्डिता अन्येऽपि विमृशंसः शोधयन्ति । यैर्गो-
हकनदायपरियं पुस्तकावली नियमेनाविच्छेदेन संप्राह्या तैस्तदे-
कैकस्य खण्डस्य कृते ॥१॥ मूल्यं प्रापणव्ययञ्च =) देयः । अन्यैर्गो-
दाशयैः कानिचित् खण्डानि संप्राह्याणि तैश्च ग्रन्थैकं खण्डाना कृते
१) मूल्यं प्रापणव्ययञ्च =) देय इति ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

सिद्धान्ततत्त्वविवेकः खण्डानि ५	४० वा०
मयंसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवादसहितः	५ ०
सप्तवर्षिकम् खण्डानि १३	१३ ०
कात्यायनमहाविप्रणीतं शुक्लयजुःप्रातिशाख्यम् समाख्यं खण्डे	६ ०
सांख्यकारिका चन्द्रिकाटीकागोदपादभाष्यसहिता	१ ०
वाक्यपदीयम् खण्डानि ६ (प्रथमभागः प्रथमद्वितीयकाण्डे	
पुष्परजटीकासहित खण्डानि ३ । द्वितीयभागः तृतीयाका-	
ण्डम् हेलापजटीकासहित खण्डानि ३)	६ ०
रसगङ्गाधरः खण्डानि ९	९ ०
परिभाषावृत्तिः खण्डे २	२ ०
वैशेषिकदृष्टेर्न किरणावलीटीकासंघलितप्रशस्तपादप्रणीत-	
भाष्यसहितम् खण्डे २	२ ०
शिक्षासङ्ग्रहः खण्डानि ५	५ ०
नैकार्यसिद्धिः खण्डानि ४	४ ०
महाविप्रकात्यायनप्रणीतं शुक्लयजुःसंघानुक्रमसूत्रम् समाख्यम्	३ ०
श्रुत्येहीयशौनकाप्रातिशाख्यं समाख्यम् खण्डानि ४	४ ०
(पृथक्) वैशकारकभूषणम् पदार्थदीपिकासहितम् खण्डानि ४	४ ०
विश्वरजोपण्यासः सटीकवाक्यसुधासहितः खण्डे २	३ ०

बलं ब्रह्मवर्चसं कीर्तिमायुः प्रजां पशुभ्यो नमस्कृता वर्द्धयन्तु दुष्टु-
ताद्गुरूपयुक्तान्युनाधिकाश्च सर्वस्या स्वस्ति देवक्रोषभ्यश्च ब्रह्म
सत्यं च पातु मामिति ब्रह्म सत्यं च पातु मामिति ॥ ६ ॥

इति शाङ्खायनशाखायाः कौपीतकिगृहसूत्रे षष्ठोऽध्यायः
समाप्तः ॥ ६ ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥ इदमेव कौशिकसूत्रम् ॥

विज्ञापनम् ।

वनारससंस्कृतसीरीज़नाम्नी वाराणसेयसंस्कृतपुस्तकावली ।

एवं पुस्तकावली छण्डशो मुद्रिता भवति । अस्यां संस्कृतभाषा-
निबन्धा बहवः प्राचीना दुर्लभा उत्तमोत्तमाः केचिद्दुर्लभापुत्रा-
इतिहास ग्रन्था मुद्रिता भवन्ति । तांश्च ग्रन्थान् काशिकराजको-
पसंस्कृतपाठशालीपपण्डिता अन्ये ऽपि विद्वांसः शोधयन्ति । यैर्मा-
ह्यमहापदीरियं पुस्तकावली नियमेनाविच्छेदेन संग्राह्या तैस्तदे-
कैकस्य अण्डस्य कृते ॥१॥ मूल्यं प्रापणव्ययञ्च ८॥ द्वेयः । अन्यैर्म-
हाशयैः कानिचित् छण्डानि संग्राह्याणि तैश्च प्रत्येकं अण्डानां कृते
१॥ मूल्यं प्रापणव्ययञ्च ८॥ द्वेय इति ॥

तत्र मुद्रिता ग्रन्थाः ।

सिद्धान्ततत्त्वविवेकः अण्डानि ५	५ ०
मर्यसङ्ग्रहः अंग्रेजीभाषानुवाद्सहितः	१ ०
तन्त्रवार्तिकम् अण्डानि १३	१३ ०
काल्याणनमहर्षिप्रणीतं शुद्धयज्ञःप्रतिशाख्यम् समाख्ये अण्डे	६ ०
सांख्यकारिका चन्द्रिकाटीकागोपपादभाष्यसहिता	१ ०
वाक्यपदीयम् अण्डानि ६ (प्रथमभागः प्रथमद्वितीयकाण्डे	
दुष्पराजटीकासहित अण्डानि ३ । द्वितीयभागः तृतीयाका-	
ण्डम् देवाराजटीकासहित अण्डानि ३)	६ ०
रत्नगङ्गाधरः अण्डानि ९	९ ०
परिभाषावृत्तिः अण्डे २	२ ०
वैशेषिकदर्शनं किरणावलीटीकासंघलितप्रथमपादप्रणीत-	
भाष्यसहितम् अण्डे २	२ ०
शिक्षासङ्ग्रहः अण्डानि ५	५ ०
नैष्कर्म्यसिद्धिः अण्डानि ४	४ ०
महर्षिकाल्याणनप्रणीतं शुद्धयज्ञस्त्वानुक्रमसूत्रम् समाख्यम्	
शुद्धयज्ञोपशीतकप्रतिशाख्य समाख्यम् अण्डानि ४	४ ०
(बृहत्) वेद्याकरणभूषणम् पदार्थदीपिकासहितम् अण्डानि ४	४ ०
विश्वरजोपन्यासः सटीकवाक्यसुधासहितः अण्डे १	१ ०

तत्त्वदीपनम् । पञ्चपादिकाविषयस्य व्याख्यानम्) ख० ८ ८ ०	
वेदान्तदीप (भीमवद्भामानुजाचार्यविरचित) अष्टानि ३ ३ ०	
दृष्टाका अष्टानि ४ ४ ०	
पातञ्जलदर्शनम् । श्रीरामानन्द्यतिष्ठन्मणिप्रभाऽख्यवृत्ति स०	१ ०
व्याकरण मित्ताक्षरा । भीमवद्भामानुजाचार्यविरचित अष्टानि १०	१० ०
रसमञ्जरी । व्यङ्ग्यायकौमुद्या प्रकाशिन च सहिता अ० १	३ ०
भेदधिकारः व्याख्यासहित भीमवद्भामानुजाचार्यविरचित उपक्रम	
परक्रमसहित अष्ट २	२ ०
बेधसारोत्तरद्विरकृत तच्छिष्यविधाकरकृतटीकयास० अ०	१० ०
• प्रह्लासदीपिका भीमवद्भामानुजाचार्यविरचिता अष्ट २	२ ०
द्वैवक्त्रकामधेनु अर्थात् प्राचीनज्यातिप्रमथ अष्टानि ३	३ ०
भीमवद्भामानुजाचार्यविरचितम् ।	
योस्वामिभीपुरुषोत्तमजी महाराजविरचितभाष्यप्रकाशाख्य	
व्याख्या समतम् अष्टानि १५	१५ ०
तरवशेखरः । भीमवद्भामानुजाचार्यविरचित । तथा-तरवत्रयबुलुक	
सप्रह । कुमारवदा-ताचार्यभीमवद्भामानुजाचार्यविरचित ।	१ ०
श्रीभाष्यवार्तिकम् । भीमवद्भामानुजाचार्यविरचितसिद्धान्तप्र-	
तिपादनपरम् । यतीन्द्रमतदीपिका च । श्रीगोविन्दाचार्यसूनु	
श्रीनिवासाचार्यकृता । सकलाचार्यमतसप्रह अष्ट २	२ ०
गूढार्थदीपिका । भीमवद्भामानुजाचार्यविरचितसकलभाष्यव्याख्या	
व्याख्या अष्ट २	२ ०
आद्वैतलायनसूत्रप्रयोगदीपिका । श्रीविद्महेश्वरमंथनाचार्यमह	
विरचिता अष्ट २ ।	२ ०
काव्यालंकारसूत्राणि । पण्डितवरवामनविरचितदृष्टिसमेतानि	
कामधेनुसमाख्यव्याख्यासहितानि अष्ट २ ।	२ ०
मृत्यन्तसुरद्रुम । भीपुरुषोत्तमप्रसादविरचित अष्टानि ३	३ ०
चतुर्विंशतित्तसंप्रह । भीमवद्भामानुजाचार्यविरचितसंकलित अष्ट २	२ ०
श्रीविद्महेश्वरमंथनाचार्यविरचित । गार्वाङ्गि भी-	
पुरुषोत्तमजीमहाराजविरचित सुवर्णसूत्राख्यव्याख्यासहितम् २	२ ०
साख्यायनगूढसङ्ग्रह । कौस्तुभरवास्तव्यपण्डितवरवामुद्देश	
विरचित । १	१ ०

ब्रजभूषण दास और कम्पनी
 बनारससंस्कृत लीटीजकार्यालय
 बनारस सिटी ।